

HAL
open science

Proměny „sladké Francie“. Otázky francouzských dějin 30. a 40. let 20. století

Michel Perottino, Jiří Pešek, Christian Lequesne

► **To cite this version:**

Michel Perottino, Jiří Pešek, Christian Lequesne. Proměny „sladké Francie“. Otázky francouzských dějin 30. a 40. let 20. století. LES ÉTUDES DU CEFRES, 2004, pp.N°3. hal-04560942

HAL Id: hal-04560942

<https://hal.science/hal-04560942>

Submitted on 26 Apr 2024

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Distributed under a Creative Commons Attribution - ShareAlike 4.0 International License

Études du CEFRES

ÉTUDES DU CEFRES

CEFRES

Centre français de recherche
en sciences sociales

N°3 Octobre 2004

Proměny „sladké Francie“.
Otázky francouzských
dějin 30. a 40. let 20. století

Obsah

Obsah	2
Úvod	3
Evianská konference 1938 a postoj francouzské diplomacie Adéla Pospíchalová	5
Francouzská imigrační politika v letech 1939-1945 Magdaléna Friedrichová	25
Francouzské hospodářství 1944-1948: Modernizace nebo úpadek? Petra Brožová	42
Francouzský komunismus 1944-1947 Ondřej Vosátka	52
Alsasko-Lotrinsko Martina Sedláková	64
Seznam pramenů a použité literatury	86

Úvod

Proměny „sladké Francie“. Otázky francouzských dějin třicátých a čtyřicátých let 20. století

Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES) spolu s Institutem mezinárodních studií FSV UK (IMS) předkládá české veřejnosti sborník studií k dějinám Francie třicátých a čtyřicátých let 20. století. Jedná se o přepracované a pro publikaci upravené texty bakalářských diplomových prací vzniklých v semináři jednoho z editorů tohoto sborníku. Tyto práce se opírají o novou francouzskou historiografickou literaturu a mapují témata a okruhy problémů, které dosud nebyly v česky psané odborné literatuře takřka vůbec zmiňovány.¹ Vznik vynikajících studentských prací by s ohledem na nedostatečný přístup k literatuře v knihovnách UK nebyl myslitelný bez možnosti využití knihoven celé řady pražských výzkumných ústavů.

Pro soustavnou práci studentů IMS nad tématy moderních francouzských dějin je však zásadní dlouhodobá spolupráce zmíněného Institutu FSV UK s CEFRES. Obě pracoviště vznikla v Praze až po revoluci roku 1989. IMS byl založen z iniciativy prof. dr. Jana Křena, jednoho z nejvýznamnějších středoevropských specialistů na moderní dějiny², jako pracoviště zaměřené na komplexní výzkum a pedagogické zprostředkování významných makroregionů severní polokoule. IMS se ustavil jako jedna ze součástí nově založené Fakulty sociálních věd UK. Jedna ze čtyř kateder Institutu věnuje pozornost západní Evropě a zejména Francii. Díky spolupráci s CEFRES a s podporou grantu TEMPUS – Institutional Building European Studies, který partnersky zajišťovala univerzita Paris III, se na katedře vedené doc. dr. Lenkou Rovnou, CSc. mj. podařilo založit speciální „francouzský seminář“. Katedra získala statut „Jean Monet Centre of Excellence“ a právě Francii je ve výuce - zejména v rámci magisterského a doktorského studia - věnována nadstandardní pozornost.

Na IMS působili a působí francouzští hostující profesori či ad hoc přednášející, avšak pro stabilizaci francouzského programu, ale i „evropských studií“ a dalších výzkumných i výukových aktivit je podstatná zejména spolupráce s CEFRES. Je to dáno mimořádně šťastnou personální konstelací jak vedoucích osobností CEFRES, vždy blízkých Univerzitě Karlově a speciálně IMS, tak ochotou a obětavostí řady ostatních pracovníků a stipendistů tohoto centra francouzského výzkumu v Praze. Pražské historiky pojila již se zakládající ředitelkou CEFRES dr. Marie-Elizabeth Ducreux dlouholetá badatelská spolupráce, sahající hluboko do let starého režimu. O to příjemnější bylo, když tato respektovaná odbornice na české dějiny založila v Praze výzkumné, konferenční a vědecko-informační pracoviště, které si záhy získalo jméno a sympatie široké obce zájemců o moderní metody francouzské a obecněji evropské historiografie. Studijní knihovna CEFRES je momentálně pro pražský dějepisný život i studium francouzského pohledu v celé řadě společenskovědních oborů prostě nepostradatelná.

V této linii pokračovala ředitelka dr. Françoise Mayer a ovšem také prof. dr. Antoine Marès, dlouholetý přítel zesnulého „velkého muže“ české historiografie 19. století profesora Otto Urbana. Již v době jejich působení se také etablovala publikační řada sborníků CEFRES jako jednoho z respektovaných „českých“ odborných orgánů dějepisného a politologického, sociálněvědního a filozofického zaměření.

IMS oceňoval, že ředitelé a pracovníci CEFRES vypisovali své vlastní kursy pro jeho studenty. Velmi významné je také vedení a možnost konzultací, resp. oponentury bakalářských i magisterských diplomových prací. Je v zájmu IMS i v zájmu dlouhodobé česko-francouzské spolupráce, aby se tento těsný způsob spolupráce dále rozvíjel. IMS nabízí dnes asi třetinu své výuky v cizích jazycích. Kvantitativně zatím mírně vede němčina (díky masivní podpoře DAAD), pozice francouzštiny však k naší velké radosti soustavně sílí.

Seminář, v jehož rámci vznikla šestice studií, zahrnutých do sborníku, má dlouhodobý charakter a je přednostně věnován systematickému zkoumání zajímavé epochy na zlomu II. světové války,

¹ Velkolepá, cenově pro studenty absolutně nedostupná syntéza dějin Francie z Larousseovy produkce, vydaná v Cinkeho překladu nakladatelstvím Karolinum r. 2003, nemohla již být autory při psaní jejich článků vzata v úvahu a bylo k ní přihlídnuto jen při redakčních úpravách studií. Georges Duby, Dějiny Francie od počátků po současnost, Praha 2003. Srovnej zejména kapitoly: Jean Metttas, Mezi dvěma válkami (1919-1939), s. 628-650, Marcel Merle, Instituce a politický život 1945-1980, s. 735-753.

² Zdeněk Pousta - Pavel Seifert - Jiří Pešek (eds.), Occursus - Setkání - Begegnung. Sborník ku počtě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena, Praha, 1995 a Jiří Pešek - Oldřich Tůma (eds.), O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám, Ústí n. L., 2001.

„nebezpečného míru let 1945 – 1947 a počátku studené války (zhruba léta 1944-1950). Akceptována jsou ovšem i témata, která chronologicky mírně předcházejí a do naznačené epochy teprve doznívají nebo problémy, které se v úplnosti rozvinuly až počátkem padesátých let, svým zázemím a podhoubím však tkvící v letech čtyřicátých. Smyslem semináře není průzkum původních pramenů (pro studenty bakalářského studia jen těžko dostupných), nýbrž shromáždění nejnovější zahraniční literatury k tématu, její všestranná kritika a fundované vylíčení některé závažné, rovinu encyklopedických přehledů podstatně překračující problematiky.

Tak tomu je i ve vybraných pracích. Tři studie jsou věnovány z různých úhlů pohledu imigrační problematice: Adéla Pospíchalová se v obecněji koncipované studii zaměřila na evropskou Evianskou konferenci roku 1938, toto – svým způsobem – selhání humanitární politiky evropských demokracií ve chvíli politického napětí a doznívající sociální krize. Důkladná práce Magdaleny Friedrichové „Francouzská imigrační politika 1939-1945“ mapuje traumatické situace evropských uprchlíků v těsně předválečné a zejména válečné Francii, ukazuje mj. i kontinuitu názorů na imigraci a přistěhovaleckou integraci ve Francii předválečné, válečné a z části poválečné. Lenka Kopečková pak v příspěvku nazvaném „Národní fronta a imigrace ve Francii“, načrtla širší legislativní kontext problematiky a dovedla výklad jejích politických důsledků až do dnešní Francie.

Výstižný příspěvek Petry Brožové „Francouzské hospodářství 1944-1948“ vykresluje těžkou situaci francouzského startu do poválečné epochy a představuje též cenný komparační podklad pro úvahy o možnostech a charakteristikách českého hospodářského, resp. hospodářsko-politického vývoje poválečné doby. Ondřej Vosátka se tématu „Francouzský komunismus 1944-1947“ chopil s ohromným kriticky orientovaným pracovním nadšením. Jde o téma, které svou exemplárností studenty opravdu velmi láká k vypracování analýz (v současné době v semináři vznikají dvě chronologicky návazné bakalářské práce). Je ovšem nutno zachovat si od tématu i bohaté literatury odstup a nepodléhat emocím, nepodloženým kontextuálním posouzením dobové situace.

Poslední studii sborníku zpracovala Martina Sedláková, výkonná redaktorka celé předkládané publikace. Její zájem patřil „Návratu Alsaska-Lotrinska do Francie po II. světové válce“. Rozsáhlá a s pochvalou děkana za výborný odborný výkon obhájená studie zahrnující i komplikovanou válečnou dobu težíla mj. z konzultací s prof. dr. Bernardo Polonim z univerzity ve Štrasburku, jemuž patří náš upřímný dík.

Souhrnný obraz, který nabízí šest studií sborníku o „Sladké Francii“ v těžké době jejich dějin otevírá českému čtenáři pohled do problematiky pro něj zcela nové, a to jak tematicky, tak s ohledem na metodické přístupy a interpretační postupy francouzských historiků. Právě jejich práce studenti četli, podrobili kritice a důkladně vytěžili. Je to i pootevření okna do dílny soudobé francouzské historiografie, do prostoru zajímavých ideových a politických diskusí o nesnadných a bolestivých tématech. Studenti se při práci na zvolených tématech nejen mnohé dozvěděli o dějinách země, kterou mají rádi a které se hodlají i nadále intenzivně věnovat, ale také se mnoho naučili. Publikování jejich studií bylo možné díky vydavatelské pohostinnosti CEFRES a především přátelskému porozumění jeho ředitelů prof. dr. Georges Minka a prof. dr. Christian Lequesne. Poděkování patří také panu Davidu Emlerovi, který obětavě text pročetl a svými připomínkami přispěl k jeho zlepšení. Předkládaná publikace tak otevírá širší české zainteresované veřejnosti okno poznání do moderních francouzských dějin a jejich soudobé reflexe. A to je přesně cíl dlouhodobého spolupráce CEFRES a IMS FSV UK.

Christian Lequesne – Jiří Pešek – Michel Perottino

Evianská konference 1938 a postoj francouzské diplomacie

Adéla Pospíchalová

Židovští uprchlíci z Německa a Rakouska představovali v létě 1938 závažný problém. Cílem mezinárodní konference, svolané americkým prezidentem Rooseveltem do francouzského Evianles-Bains, bylo nalezení východiska, které by pomohlo zlepšit situaci běženců. Výsledky setkání byly minimální. V průběhu konference se ale jasně ukázal postoj zúčastněných zemí k židovskému problému a projevíly se jejich diplomatické zájmy. Byl také vyslán signál nacistickým představitelům, kteří rozpačitý výsledek konference mohli pochopit jako tichý souhlas s jejich protižidovskou politikou, který byl jedním z předpokladů radikalizace řešení židovské otázky v rámci Říše.

Konference probíhala v napjaté době. Neuplynulo mnoho času od anšlusu Rakouska a krize v Sudetech se pomalu stávala velmi žhavým politickým tématem. Evropské velmoci tou dobou tvrdě zastávaly politiku appeasementu vůči Německu a ani ostatní státy neměly zájem na znepřátelení si Hitlera. Během konference se proto všichni úpěnlivě snažili vyhnout diskusím o politických tématech. Zdůrazňována byla snaha vyřešit nastalou humanitární krizi uprchlíků z Německa a bývalého Rakouska bez ohledu na politické okolnosti a příčiny dané situace. Vzniklé poměry trefně komentoval William Shirer ve svém Berlínském deníku: „Je to absurdní situace: Snaží se uchlácholit muže, který nese odpovědnost za jejich problém.“³

Předkládaná studie se zabývá průběhem konference s tím, že zvýšenou pozornost věnuje francouzské taktice, postojům a zájmům v Evianu v kontextu obecného přístupu vůči uprchlíkům. Ve francouzském počínání se částečně odrážel i přístup ostatních evropských zemí, které byly podobně zavalené běženci. Základním pramenem byly dokumenty Archivu francouzského Ministerstva zahraničních věcí v Paříži. Součástí této dokumentace jsou záznamy z průběhu jednání, projevy jednotlivých delegátů, pravidelné zprávy francouzského zástupce v Evianu Ministerstvu zahraničních věcí a pokyny a šetření, která se prováděla v rámci francouzských úřadů. Některé aspekty politiky jiných zemí jsou proto postiženy jen z části.

Situace říšských emigrantů

V roce 1933 žilo v Německu přes 500 000 Židů, z toho asi jedna třetina v Berlíně a 20% tvořili emigranti z Polska – tzv. Ostjuden. Do roku 1938 z Německa odešlo kolem 150 000 Židů.⁴ Anšlus Rakouska zmařil poslední naděje uprchlíků na brzký návrat a podnítil další silnou migrační vlnu, zejména z Vídně. V Rakousku žilo kolem 180 000 Židů, z toho asi 90% v jeho hlavním městě. Stejně jako Židé v Německu byli ve vysoké míře asimilováni a výrazně se podíleli na kulturním a ekonomickém vývoji země. Netrvalo dlouho a protižidovská opatření platící v Německu byla po anšlusu zavedena i v Rakousku. Během krátké doby se stala perzekuce Židů v Rakousku běžnou. Byly bojkotovány židovské obchody a mnohým byl zakázán výkon jejich povolání. Tisíce Židů a politických odpůrců nacismu byly uvězněny nebo poslány do pracovních a koncentračních táborů.

V Rakousku byl zároveň zahájen dvojitý program – ekonomická diskriminace a emigrace. Vznikl propracovaný byrokratický systém podporující emigraci ze země. Ve Vídni byla za účelem urychlení procesu odžidovštění bývalého Rakouska zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalce (Die Zentralstelle für jüdische Auswanderung), která byla vedena Adolfem Eichmannem. Ta se později stala vzorem pro obdobnou instituci, která byla zřízena v Berlíně a po vzniku protektorátu i v Praze.⁵ Proces arizace židovského majetku tak byl úzce propojen s emigrací. Za umožnění legální emigrace byli Židé nuceni zaplatit téměř celým svým majetkem. Ti, jenž se rozhodli Říši opustit, museli nejprve zaplatit takzvanou Reichsfluchtsteuer, neboli daň za vystěhování.⁶ Tímto způsobem nacisté „legálně“ docílili ožebračení emigrantů před jejich odchodem do zahraničí a zároveň tak

³ ADLER-RUDEL: The Evian Conference on the Refugee Question. In: Leo Baeck Institute Yearbook 13, 1968, s. 251.

⁴ TERNON, Y.: Genocidy 20. století, Praha, 1997, s. 119.

⁵ V Berlíně byla ustavena v lednu 1939 a v Praze v červenci 1939.

⁶ Tato daň byla v Německu původně zavedena v době ekonomické krize v roce 1931, aby nedocházelo k odlivu kapitálu ze země. Po Hitlerově nástupu k moci byla dramaticky navýšena.

posílili příjmy své ekonomiky. To byl také jeden z důvodů, proč byla emigrace Hitlerem podporována. V době konání konference v Evianu, v červenci 1938, bylo Židům povoleno převést přes hranice pouze 10 říšských marek.

Ačkoliv emigrace byla podporována říšskými úřady, nebylo jednoduché zemi opustit. Židovští uprchlíci nebyli příliš vítáni nikde ve světě a bylo velmi obtížné získat vstupní víza, která byla nezbytnou podmínkou pro vycestování. Spojené státy, které byly tradičně cílem emigrantů, postupně zpříšňovaly svůj systém přistěhovaleckých kvót. Ročně přijímaly maximálně 154 000 přistěhovalců. Tento počet byl pak rozdělen mezi národnostní skupiny, a to tak, že 84 000 míst připadlo osobám přicházejícím z Velké Británie a z Irska, tedy zemím, kde nehrozily žádné politické perzekuce. I jiné země jako Argentina, Brazílie, Kanada a Austrálie, které v minulosti byly považovány za imigraci otevřené, zpříšňovaly svou legislativu a snižovaly své přistěhovalecké kvóty.⁷ Uprchlíkům se navíc zužovaly možnosti s nastolováním autoritativních režimů v evropských státech. Nicméně ani evropské země, které platily za demokratické a nacházely se v bezprostřední blízkosti Německa, nechtěly v roce 1938 přijímat nové žadatele o azyl. Svůj krok ospravedlňovaly oslabeným hospodářstvím a vysokým počtem již přijatých politických uprchlíků nejen z Říše, ale i jiných evropských států, které se potýkaly s nedemokratickým vývojem jako například Španělsko. Švýcarsko, Belgie a Holandsko přijímaly jen malý počet utečenců a posilovaly dohled nad svými hranicemi. Některé země jako Velká Británie zpříšnily své celní požadavky tak, aby odradily možné zájemce o azyl. Stejně tak Francie již neměla zájem přijímat nové imigranty a to i přesto, že ještě v průběhu 30. let byl příchod různým skupinám uprchlíků vcelku lehce umožněn.

Francouzská imigrační politika ve 30. letech

Během většiny meziválečného období poskytovala Francie azyl tisícům politických uprchlíků, kteří zde mimo ochrany našli i stálou práci a dobrou životní úroveň. Nicméně ani Francie nebyla připravena vyrovnat se s velkým přílivem uprchlíků ve 30. letech. Francouzská otevřenost a pohostinnost vůči stále silně rostoucímu počtu přistěhovalců byla konfrontována s pokračující ekonomickou krizí a hrozbou války s nacistickým Německem a jeho spojenci. Již dříve přijatým uprchlíkům byly dávány za vinu neutuchající ekonomické potíže v zemi a jejich politická příslušnost se začala stávat předmětem spekulací. V důsledku dané situace a politických přeměn na jaře 1938 francouzská vláda změnila svůj postoj k uprchlíkům a zahájila přísnou přistěhovaleckou politiku.

Mezi lety 1918-1933 byla imigrační politika Francie vedena v souladu s potřebami země, která po první světové válce čelila nedostatku pracovních sil. V porovnání s ostatními zeměmi v Evropě Francie přijímala nejvíce uprchlíků. Bylo to dáno nejen její geografickou polohou, společnými hranicemi s Německem a Itálií, ale přijížděli sem tradičně i politicky či kulturně nebo nábožensky utlačovaní ze střední a východní Evropy. Francie platila za zemi azylu, kde bylo možno uchovat si politické přesvědčení, ba i revoluční nadšení, pro všechny nechtěné v zemích, kde byly zaváděny autoritativní režimy. Není proto divu, že v roce 1933, kdy se zvedla nová utečenecká vlna z Německa, byla Francie, a zejména Paříž, považována za ideální místo pro usazení.

Ekonomická krize na počátku 30. let a nástup Adolfa Hitlera k moci v Německu opět oživily uprchlickou problematiku. Uprchlíci přestali být vnímáni pozitivně a z ekonomických a politických kruhů začaly sít hlasy požadující zastavení politiky otevřených dveří. Zástupci odborů se zasazovali za přijetí imigračních kvót, aby tak snížili konkurenci na pracovním trhu. Tehdejší ministerský předseda Édouard Daladier z Radikální strany a jeho vláda čelili více jak milionové nezaměstnanosti a novému masivnímu proudu politických uprchlíků z Německa. É. Daladier, který také zastával funkci ministra války v osmi francouzských kabinetech, považoval nekontrolovaný příliv uprchlíků za bezpečnostní riziko, jenž by mohlo způsobit narušení koncepce národní obrany,⁸ stejně jako by mohlo vyvolat násilnou nepřátelskou reakci francouzských nezaměstnaných i pracujících.

Během května 1933 přijala Francie více jak 20 000⁹ německých uprchlíků. V té době se také naplno projevil rozdílné názory premiéra Daladiera a jeho ministra vnitra Camilla Chautempse, které způsobily, že vláda a ani její zvláštní mezirezortní komise nebyly schopné zaujmout jednotný

⁷ Jedině Šanghaj, respektive její mezinárodní část, přijímala uprchlíky, aniž by požadovala vstupní povolení či víza.

⁸ Francie se podle tehdejších představ generálního štábu neměla nikdy dostat do ofenzivního postavení a armáda tak byla koncipována jako více méně nepohyblivá zákopová síla.

⁹ MAGA, T.P.: Closing the Door: The French Government and Refugee Policy, 1933 – 1939. In: French Historical Studies, vol. 12, n. 3, s. 428.

postoj k imigrační politice své země. Ve stěžejní diskusi, která se týkala zavedení či nezavedení restriktivní politiky vůči uprchlíkům předseda vlády prosazoval názor, že pro veřejný pořádek a bezpečnost země jsou přísnější opatření nutná. Nejenže Francie, dle jeho názoru, nebyla schopna v daných ekonomických podmínkách cizincům zajistit pracovní uplatnění, ale nově příchozí představovali i bezpečnostní hrozbu. Obával se, že s uprchlíky se do země dostane větší počet špiónů a politických rozvracečů.¹⁰ Navíc se domníval, že by větší počet cizinců mohl způsobit sociální nepokoje a umocnit ekonomickou krizi, z čehož by mohlo profitovat jedině Hitlerovo Německo. Také panovala oprávněná obava, že větší počet židovských uprchlíků z Německa může vyvolat antisemitské nálady a tak posílit pozice francouzské radikální pravice.

Oproti tomu C. Chautemps považoval francouzskou ekonomiku i přes krizi, v níž se nacházela, za schopnou přijmout další uprchlíky. Spatřoval v nich velký potenciál, který by Francie mohla v budoucnu využít mimo jiné i pro svou vlastní bezpečnost. Nad teorie o spiklencích a špiónech stavěl humanitární tradici Francie. Jeho názory podpořilo jak ministerstvo zahraničních věcí, tak i ministerstvo financí.¹¹

Na konci října 1933 padla Daladierova vláda a po krátkém Sarrautově období se do čela vlády dostal C. Chautemps. I přes krátký časový úsek, kdy působil jako premiér, byla liberální přistěhovalecká politika zachována i během dalších pěti let. V této době se nicméně francouzské dveře začínají přivírat díky tvrdšímu uplatňování byrokratických požadavků, jejichž nesplnění v dřívějších letech nepředstavovalo pro imigranty problém. Po roce 1933 se situace změnila a nesrovnalosti v dokumentech se stávaly vážnou překážkou k obdržení povolení k pobytu a pracovního povolení, či důvodem k navrácení do země původu. I přesto Francie zůstávala evropskou zemí, která ve srovnání s ostatními přijímala největší počet lidí.

V roce 1936 nově ustavená vláda Lidové fronty,¹² v jejímž čele stanul předseda Socialistické strany¹³ Léon Blum, přezkoumala uprchlickou politiku a k velké nelibosti východních regionů a ministerstva války dospěla k závěru, že žádná restriktivní opatření nejsou potřeba. Ačkoliv se vládě nepodařilo zvládnout ekonomickou krizi, která trvale vytvářela tlak na ochranu trhu práce před cizinci, a došlo ke ztroskotání zahraniční politiky, podařilo se jí uchránit uprchlickou politiku před zásadními omezujícími opatřeními.

Tradice politiky otevřených dveří a morální odpovědnost Francie vůči utlačovaným jiných národů se staly hlavními argumenty, které prosazovali L. Blum a C. Chautemps.¹⁴ Odmítavý postoj by Francii postavil na stejně nízkou morální úroveň jako byly státy, které uprchlický problém vytvářely. Nejhlasitěji se proti těmto argumentům stále stavěl E. Daladier, který v té době opět zastával funkci ministra války. Své názory měl šanci prosadit a uvést do praxe až po skončení vlády Lidové fronty v dubnu 1938.

Anšlus Rakouska v březnu 1938 vyprovokoval vládní krizi ve Francii a vynesl É. Daladiera do premiérského křesla. Ten sestavil středo-pravou koalici, která zůstala u vlády po další dva roky. Znamenalo to konec liberálního pojetí utečenecké politiky, jenž se znovu stala předmětem zvýšené pozornosti s příchodem nových žadatelů o azyl z Rakouska. Jeden z prvních kroků v rámci utečenecké politiky nového ministerského předsedy bylo vydání zákona o pobytu cizinců na francouzském území,¹⁵ první svého druhu po téměř sto letech.¹⁶ Tento zákon legálně zaváděl rozdělení uprchlíků do dvou skupin. Na jedné straně ochraňoval již uplatňovaná práva dříve příchozích imigrantů z 20. let, zejména z Ruska a z Arménie, a zároveň zaváděl přísnější opatření vůči nově příchozím žadatelům o trvalý, ale i dočasný pobyt ze Španělska,¹⁷ Německa a jiných zemí. Navíc tento zákon dával pohraničním úředníkům větší pravomoci nepustit uprchlíka do země. S jeho uvedením v platnost se Francie, která byla dlouhou dobu považována za stát otevřený novým přistěhovalcům, stala typickou tranzitní zemí.

¹⁰ Tento názor nejspíš vycházel ze zkušenosti z 20. let, kdy Francie přijala 50 000 antifašistů z Itálie, mezi nimiž se vyskytly i osoby, které se později angažovaly v protistátní činnosti.

¹¹ MAGA, T.P.: Closing the Door, s. 432.

¹² Vláda Lidové fronty přinesla stabilizaci francouzské politické scény. Během meziválečného období byla francouzská politická scéna velmi nestabilní. V této době se postupně vystřídalo 33 rozdílných vlád.

¹³ Socialistická strana zastávala humanitární a mírové zásady již od dob svého dřívějšího předsedy a zakladatele Jeana Jaurčese.

¹⁴ Premiéři v letech 1936 – 1938.

¹⁵ 2. 5. 1938.

¹⁶ Jednalo se o zákon z 21. 4. 1832, ve kterém se za uprchlíka považoval každý cizinec žijící ve Francii, který nemohl užívat ochrany své vlastní vlády.

¹⁷ Dalším faktorem, který nutně ovlivnil Blumův postoj k uprchlické politice, byl stále rostoucí příliv Španělů, kteří přicházeli v malých skupinách již od roku 1931. Masivní příchod proběhl až po rozpoutání občanské války ve Španělsku. V říjnu 1937 bylo ve Francii údajně přijato kolem 300 000 španělských uprchlíků a na jaře 1939 se jejich počet vyšplhal na 450 000.

Tímto krokem dala Francie jasně najevo, že je uprchlíky již plně „satureována“,¹⁸ jak prohlásil v červenci 1938 francouzský vyslanec Henri Bérenger při svém projevu na konferenci v Evian-les-Bains, která se zabývala neutěšenou situací uprchlíků z Rakouska a Německa po březnovém anšlusu. Ke svolání konference došlo v době, kdy ve Francii probíhalo přehodnocování situace a vítězily méně liberální myšlenky. Od toho se také odvíjely její postoje, které se ne zcela slučovaly s myšlenkou pomoci rakouským a německým politickým uprchlíkům, která byla deklarována jako stěžejní pro připravované setkání zástupců přistěhovaleckých států.

Svolání konference

Nedlouho po anšlusu Rakouska, 23. března 1938, svolal americký prezident F. D. Roosevelt mezinárodní konferenci, jejímž tématem měla být vážná uprchlická krize v Evropě, která díky stále agresivnější politice Německa nabyla nevídaných rozměrů.

Až do roku 1938 byla Hitlerova protižidovská politika považována ostatními státy za jeho vnitropolitickou záležitost. Mimo neoficiální protesty ze strany intelektuálů a významných kulturních osobností demokratické země nepodnikly žádná efektivní opatření na vládní úrovni, aby se jakkoliv pokusily danou situaci v Německu zmírnit či zvrátit. Tato politika nevměšování byla nacisty zneužita k vystupňování tlaku na vnitřní politické a rasové „nepřátele“ v zemi. V letech 1933 – 1937 bylo vydáno 135 protižidovských zákonů, které německou židovskou populaci omezovaly ekonomicky, kulturně i společensky. Nepřetržitý tlak ze strany nacistického státu a společnosti vyprovokoval početnou emigraci, která se po anšlusu Rakouska stala nezanedbatelným problémem, který země potenciálního azylu nemohly přehlížet, neboť se přímo dotýkal jich samých, jejich ekonomické a společenské situace.

Prezident Roosevelt požádal vlády Velké Británie, Francie, Belgie, Nizozemí, Dánska, Švédska, Norska, Švýcarska, Itálie, Austrálie a Nového Zélandu a vlády všech států amerického kontinentu,¹⁹ aby spolu se Spojenými státy sestavily zvláštní komisi složenou z vyslanců jednotlivých vlád, která by se zabývala problematikou politických uprchlíků z Rakouska a Německa. Aby jeho pozvání mělo šanci na kladné přijetí, bylo nutno zdůraznit, že cílem setkání nebude nátlak na zvýšení imigračních kvót nebo zmírnění platné legislativy. „...Naše myšlenka je taková, že zatímco tito zástupci by byli dosazeni zainteresovanými vládami, finanční náklady spojené s okamžitou emigrací by převzaly soukromé organizace působící v příslušné zemi. Navíc by mělo být zřejmé, že se od žádné země nebude požadovat, aby přijala větší počet emigrantů než dovoluje její platná legislativa.“²⁰

Američané počítali, že během následujících dvanácti měsíců, počínaje 1. červencem 1938, by mohly Spojené státy přijmout 26 000 německých uprchlíků, Latinská Amerika (hlavně Argentina) 50 000 a Evropa 25 000 zájemců o azyl z Říše, aniž by bylo nutné měnit stávající legislativu v jednotlivých zemích.²¹ Společně s výzvou k uspořádání konference zažádal americký prezident o uvolnění přijímacích procedur ve Spojených státech. Americká roční kvóta pro uprchlíky z Německa činila v té době 25 957 osob,²² ale tento počet nebyl v roce 1937 naplněn a přijato bylo pouze 17 199 osob. Důvodem nebyl nízký zájem žadatelů, ale americká neochota a přísnost, o čemž svědčí i to, že mezi lety 1933-1938 bylo okolo 130 000 uprchlíků odmítnuto.²³

Podle Rooseveltových představ se na chystané konferenci měly sejít státy, kterých se přímo dotýkala problematika uprchlíků z Německa a bývalého Rakouska, aby si vzájemně vyměnily své názory a pohledy na danou věc. Toto setkání nemělo mít za daných okolností politický charakter, čímž také Američané vysvětlovali nepřizvání žádného z nástupnických států Rakousko-Uherska.²⁴ Nepředpokládalo se ani, že by tato konference a její případné další aktivity mohly působit v rozporu s již existujícími organizacemi, které se zabývaly uprchlickou otázkou, či jejich činnost jakkoliv omezovat nebo narušovat. Nicméně vzniklá situace vyžadovala, jak se Roosevelt domníval, rychlou odpověď všech zainteresovaných zemí a také jejich vzájemnou koordinaci na vládní úrovni.

¹⁸ Archiv Ministerstva zahraničních věcí Francie v Paříži (MAE), SDN 1816/22, projev Henriho Bérengera.

¹⁹ Celkem se jednalo o 32 zemí.

²⁰ Foreign Relations of the US 1938, Washington, 1955, vol. I, s. 740-741. In Adler-Rudel: The Evian Conference, s. 237, Rooseveltův zvací dopis.

²¹ MAE, SDN 1815/4, telegram z Washingtonu.

²² Spolu s rakouskou kvótou se jednalo o 27 370 osob ročně. Adler-Rudel: The Evian Conference, s. 237. BAUER, Y.: Jews for Sale?, New Haven and London, 1994, s. 30.

²³ BAUER, Y.: Jews for Sale?, s. 30.

²⁴ MAE, SDN 1815/7.

Jedním z vážných problémů, který znesnadňoval přijetí uprchlíků, byla skutečnost, že z Německa a bývalého Rakouska utíkaly osoby bez jakýchkoliv finančních prostředků. To představovalo velkou peněžní zátěž pro přijímající země. Proto také bylo jednou ze základních myšlenek zasedání zajistit, aby uprchlíci mohli odcházet z Říše s kapitálem, který by jim umožnil usadit se v zemi, do které přicházeli, aniž by potřebovali výraznou vládní pomoc daného státu. Tím by se pro řadu zemí (hlavně Latinské Ameriky) stali uprchlíci daleko atraktivnější a měli by tak větší šanci na vlídnější přijetí. Tato otázka se stala předmětem pozdějších vyjednávání s Říší, která vedl stálý výbor, ustanovený během konference v Evianu. Od počátku bylo patrné, že pokud se nevyřeší klíčová otázka celého problému, totiž kdo zaplatí náklady na příjem tisíců Židů z Německa a Rakouska,²⁵ nikdo větší počet uprchlíků z Říše nepřijme.

Americké svolání konference nebylo jedinečné díky svému tematickému zaměření, neboť uprchlický problém existoval delší dobu a musel se řešit již dříve. Důležitá byla skutečnost, že Američané aktivně přistoupili k řešení daného problému na mezinárodní úrovni, což svým způsobem signalizovalo změny v kurzu americké zahraniční politiky. Nesmíme zapomenout, že Spojené státy americké nebyly členem Společnosti národů. Tato iniciativa se dá vysvětlit i jako snaha zapojit se do uprchlické politiky na mezistátní úrovni a získat tak možnost utvářet její celkový koncept. V různých vyjádřeních americké strany se navíc často zdůrazňovala nutnost spolupráce se Společností národů. Stálý výbor, který Američané plánovali v Evianu založit, měl být v kontaktu s Vysokým komisariátem pro uprchlíky z Německa Společnosti národů, který sídlil v Londýně, aby tak mohl využít jeho bohatých zkušeností s utečenci.²⁶

Postoje jednotlivých zúčastněných zemí byly patrné již z prvních ohlasů na americký návrh. Ty se během setkání vládních představitelů v Evianu téměř nezměnily. Původně se očekávalo, že by země Latinské Ameriky a státy Commonwealthu mohly větší počet uprchlíků přijmout. To se ale nepotvrdilo.

Konference, jež byla plánována na červenec, se měla zabývat i dalšími otázkami spojenými s emigrací, jako byla legislativní ochrana uprchlíků, jejich přesídlení, financování apod. Původně se předpokládalo, že do agendy konference bude zařazena i Palestina, jakožto místo možného přesídlení Židů, kteří tvořili většinu²⁷ z politických uprchlíků, kteří z Německa a bývalého Rakouska odcházeli. To ovšem narazilo na odpor Velké Británie, která podmínila svou účast na konferenci právě vyloučením tohoto tématu z jednání. Palestina se v meziválečném období stala pro Británii velmi ožehavou a složitou otázkou a připustit její veřejné projednávání bylo naprosto nepřijatelné. Pro Brity představovala palestinská otázka politický problém, který musel být řešen citlivě a vnímám z více úhlů pohledu než jen v rámci hledání azylu pro (sta)tisíce Židů z Říše. Situace v regionu byla složitá a Británie si nepřála, aby se jakkoliv (kýmkoliv) narušila dosavadní jednání a její zájmy v oblasti. Na druhou stranu se tak omezilo pole působnosti chystané konference, neboť právě Palestina byla chápána jako vhodné teritorium, kam by Židé mohli přirozeně přicházet, aniž by se to přímo dotýkalo zúčastněných zemí. Projednávání palestinské otázky by nicméně během zasedání v Evianu muselo vyvolat rozkol mezi Brity a ostatními zúčastněnými, na čemž neměl ani Londýn, ani Washington zájem. Proto bylo rozhodnuto, že se v Evianu o Palestině jednat nebude. Z tajného memoranda W. Murraye, vedoucího oddělení pro blízkovýchodní otázky, americkému generálnímu konzulovi v Jeruzalémě G. Wadsworthovi je britský postoj a jeho obavy jasně patrné. „...Je cítit, že by se komise měla vyhnout jakýmkoliv pokusům zavést do jednání taková politická témata, která jsou spojena s Palestinou, sionistické a antisionistické otázky. Takovéto otázky by vyvolaly hořké vášně a mohly by dokonce vést k rozkolu v činnosti výboru.“²⁸

Mimo to si Británie kladla ještě další dva požadavky, kterými podmiňovala svou účast na konferenci. Měla se projednávat jen problematika již existujících uprchlíků a nikoliv těch, kteří jsou ohroženi perzekucí a chystají se svou zemi teprve opustit. Dále se konference měly účastnit pouze země imigrace, nikoliv tedy Německo či jiné státy, které vytvářely utečenecký problém.²⁹

Postoj států Latinské Ameriky a Commonwealthu byl v podstatě shodný. Země svou účast přislíbily, ale zároveň upozornily, že se jejich chování bude odvíjet v souladu s jejich vnitropolitickými zájmy, které nesmí být nijak dotčeny. V případě zemí Commonwealthu byly tyto zájmy definovány spíše politicko-sociálně, tedy částečně i rasově, zatímco Latinská Amerika svou

²⁵ Konference měla řešit jen otázku uprchlíků z Říše.

²⁶ MAE, SDN 1815 - 1817.

²⁷ Asi 90%. In: Adler-Rudel: The Evian Conference, s. 239.

²⁸ In: Foreign relations of the U.S., 1938. Washington 1955, vol I., s. 752.

²⁹ ADLER-RUDEL: The Evian Conference, s. 237.

pozornost soustředila na možný vznik ekonomických a obchodních problémů spojených s případným příchodem německých uprchlíků.

Kolumbijská vláda ve své odpovědi na Rooseveltovo pozvání účast přislíbila pod podmínkou, že tento krok nebude interpretován jako politický čin, ale jen jako humanitární gesto. Také se dožadovala nového ujištění, že na ni nebude kladen tlak na změnu stávající legislativy o uprchlících.³⁰ Chilské ano bylo doprovázeno upozorněním, že vládní imigrační politika se řídí přísnými pravidly a že vláda nemá zájem o žádné osoby, které by měly v úmyslu přistěhovat se do městských aglomerací, tedy o obchodníky a ty, kteří zastávají svobodná povolání. Naopak je otevřena zemědělcům, jenž by byli ochotni přestěhovat se do jižních oblastí země, kde jsou ovšem velmi špatné životní podmínky.³¹

I odpovědi ostatních zemí Latinské Ameriky se nesly ve stejném duchu. Například Argentina chápala americkou iniciativu jako „humanitární výzvu“, kterou je možné řešit jen v prostoru vymezeném platným zákonodárstvím v zemi, tak aby v žádném případě „nebyl ohrožen sociální a politický řád země a její ekonomické potřeby.“³² Státy střední a jižní Ameriky byly většinou zemědělské a proto neměly zájem o netechnické a nezemědělské profese, které by pro ně představovaly jen nevídanou konkurenci na pracovním trhu.

Téměř všechny pozvané země kontinentální Evropy, i když s jistými výhradami, s účastí souhlasily. Výjimku představovala Itálie, která ve své odpovědi na pozvání označila svou účast jako neslučitelnou s „hlavními proudy své národní a zahraniční politiky, které jsou jasně definovány a známy.“³³ Ostatní evropské země myšlenku setkání přijaly, přestože se žádná před jejím zahájením netajila tím, že nehodlá nic měnit na svých dosavadních imigračních procedurách směrem k uvolnění přistěhovalecké politiky. Z prvních reakcí se dalo vyčíst, že od chystané konference očekávaly najetí území mimo Evropu, kde by se mohl usídlit větší počet osob, čímž by se výrazně zlepšila nelehká situace, ve které se díky velkému proudu uprchlíků ocitaly. Obecně panovala obava, že přijetí velkého počtu osob z Říše vyvolá lavinovou reakci v jiných státech střední a východní Evropy. „Dnes Němci a Rakušané, zítra Češi a Maďaři!“ varoval například britský denník Daily Express.³⁴ Navíc zde byla otázka Polska a Rumunska, jejichž představitelé se netajili svým úmyslem vyřešit svou židovskou otázku velmi razantně. Poláci a Rumuni se dovolávali účasti na konferenci. To bylo pro ostatní nepřijatelné, neboť nikdo nechtěl řešení „humanitární krize“ vzniklé v bývalém Rakousku a Německu rozšiřovat na řešení židovské otázky v celé Evropě.

Za zmínku stojí i reakce Hitlera, který dva dny po ohlášení konference F. D. Rooseveltem prohlásil: „Mohu jen doufat, že zbylý svět, který má tak hlubokou sympatii pro tyto kriminálníky (Židy), bude alespoň štědrý natolik, aby tyto sympatie převedl na praktickou pomoc. My, na naší straně, jsme připraveni dát tyto všechny kriminálníky těmto zemím k dispozici, dokonce i na přepychových lodích.“³⁵

Evropské země svou roli v řešení uprchlické problematiky spatřovaly v usnadnění přechodu do jiné země, nejlépe do zámoří. Nemalý vliv na postoje evropských zemí měla i ekonomická krize 30. let, jejíž dozvuky byly stále velmi patrné. Projevila se nejen v hospodářské oblasti ale i rostoucí podporou krajně pravicových hnutí.

Ani Francie se svým přístupem zásadně nelišila od ostatních evropských zemí. Byla kontinentální velmocí a její hlas měl větší váhu. Před zahájením konference si francouzské ministerstvo zahraničních věcí vyžádalo stanoviska ostatních ministerstev k problematice politických uprchlíků z Německa a Rakouska. Dne 27. 6. 1938 se sešla mezirezortní komise, která pod předsednictvím Henryho Bérengera měla za úkol upřesnit stanoviska, jež měla francouzská delegace na červencovém mezivládním setkání zastávat. Francie k chystané konferenci přistupovala velmi seriózně, ale zároveň bez velkých očekávání. Ve Francii představovali uprchlíci jedno z předních politických témat již delší dobu. Zájem na chystaném setkání byl tedy pochopitelný.

Rooseveltovo pozvání na konferenci přišlo ještě v době, kdy byl u vlády druhý kabinet Lidové fronty s premiérem Léonem Blumem. V čele ministerstva zahraničních věcí tehdy stál Joseph Paul-

³⁰ MAE, SDN 1815/34, kolumbijská odpověď na americký zvací dopis.

³¹ MAE, SDN 1815/35, chilská odpověď na americký zvací dopis.

³² MAE, SDN 1815/38, argentinská odpověď na americký zvací dopis.

³³ MAE, SDN 1815/26, italská odpověď na americký zvací dopis.

³⁴ MAE, SDN 1815/30, zpráva z Londýna pojednávající o polemice v britských novinách.

³⁵ BERENBAUM, M.: Witness to the Holocaust, New York, 1997, s. 32.

Boncour. Tato vláda na americkou výzvu reagovala velmi kladně. Přání Spojených států řešit daný problém na čistě humanitárním základě se plně slučoval s velkomyslným konceptem imigrační politiky Lidové fronty. Ve snaze vyhnout se zpolitizování akce neměla být konferenci věnována velká publicita a měla si zachovat víceméně soukromý charakter, což se týkalo jak finančních zdrojů, tak i složení jednotlivých delegací. Neexistoval důvod k obavám, že by se od Francie (a ani jiného přizvaného státu) očekávalo jakékoliv zvláštní úsilí ať v oblasti legislativní či finanční, což bylo patrné z charakteru pozvání prezidenta Roosevelta.

Francouzští představitelé vnímali, že americká iniciativa má mimo jiné za cíl vyřešit složitou vnitřní situaci v USA. Dle jejich názoru chtěla "usměrnit velmi živé proudy sympatií, které se v této zemi (v USA) projevují ve prospěch rakouských uprchlíků a které by lehce mohly, pokud by se jimi vládní úřady nezabývaly, přerůst v násilné demonstrace nepřátelství vůči Německu a v kampaň za změnu imigračních zákonů."³⁶ Na americký návrh i přesto přistoupili. Doufali, že si Spojené státy začínají uvědomovat nebezpečí, které může představovat fašismus pro jejich vlastní bezpečnost, a že Hitlerovo chování se nejenže neslučuje s principy humanity a demokracie, které jsou Američany tolik uznávány, ale že je i ohrožuje. A kdyby snad utečenecká politika měla být důvodem k ukončení amerického izolacionismu, nechtěla se Francie v čele s Léonem Blumem stát překážkou tohoto kroku tím, že by se přičila Rooseveltovu návrhu.

Vláda Lidové fronty byla 8. dubna 1938 nahrazena středo-pravým kabinetem É. Daladiera. Ten přistupoval k utečenecké problematice daleko přísněji. Vydání zákona o uprchlících tuto tendenci jen potvrdilo. Samotnou konferencí se začal zabývat až koncem dubna, kdy musel reagovat na americký návrh, aby se Francie stala hostitelskou zemí chystaného setkání. Původně bylo navrženo Švýcarsko pro svou centrální polohu, ale Švýcaři odmítli podobnou úlohu zastávat. Jednali tak proto, aby se údajně nezpronevěřili Společnosti národů, ale také proto, a to především, aby se nedostali do sporu s Německem. Po švýcarském odmítnutí se Američané obrátili na Paříž, která tuto roli bez velkého nadšení přijala.³⁷

Se zpřísnováním podmínek přijetí utečenců do země Francie začala pochybovat o prospěšnosti mezinárodní konference o uprchlících. Zásadním úkolem pro budoucí konferenci bylo zajistit, aby Francie nakonec nebyla donucena přijmout větší počet uprchlíků za své hranice a ani na území svých kolonií.

Francouzské ministerstvo pro kolonie Georgese Mandela se jednoznačně stavělo proti přijetí politických uprchlíků ve francouzských koloniích. Usazení utečenců by údajně představovalo nesmírnou finanční zátěž pro metropoli. Tato myšlenka se také setkala jen s minimální odezvou v samotných koloniích. Ministerstvo podniklo menší průzkum a rozeslalo dotaz do všech svých kolonií, jestli a kolik uprchlíků by jednotlivá území mohla přijmout. Nazpět přišly jen dvě pozitivní odpovědi. Z Nové Kaledonie, která byla ochotna přijmout několik stovek rodin, a z Madagaskaru, který přislíbil poskytnout přístřeší několika tisícům rodin. Nikdo jiný na danou výzvu kladně nereagoval.

Dále bylo přijetí uprchlíků vnímáno ministerstvem jako problém ve smyslu politickém. „Kdybychom souhlasili s umožněním usazení židovských emigrantů, zdálo by se, že jsme v jisté míře přijali úhel pohledu zahraničních vlád, které tvrdí, že existuje židovská otázka, a které odmítají považovat Židy ve své zemi za státní příslušníky.“³⁸

Z nót mezi ministerstvy mimo jiné i vyplývá, že ačkoliv byli za předmět konference označeni političtí uprchlíci z Německa a bývalého Rakouska, byl tento problém uvnitř státního aparátu jednoznačně chápán jako židovská otázka a v těchto relacích také posuzován.

S uspořádání konference souviselo více obav na francouzské i na britské straně. Jednou ze záležitostí, která zneklidňovala politiky v Paříži, bylo, aby účinek setkání nebyl kontraproduktivní. Existovalo zde reálné riziko, že podobná akce vyvolá další vlnu antisemitismu ve střední a východní Evropě, který by podnítil nový exodus, a tím by se problém uprchlíků dostal na naprosto nekontrolovatelnou úroveň. Navíc by takovéto zasedání mohlo narušit snahy ministra zahraničních věcí Georgese Bonneta uplatňovat politiku *appeasementu*. Bonnet usiloval, aby se Francie vyvarovala jakýchkoliv zbytečných kroků, které by mohly zavdat příčinu ke sporu, nebo dokonce vyprovokovat konflikt s Německem, který by následně mohl vést k válce.

³⁶ MAE, SDN 1815, francouzský velvyslanec ve Washingtonu ministerstvu zahraničních věcí, 23. 3. 1938.

³⁷ MAE, SDN 1815/34.

³⁸ MAE, SDN 1815/221, ministerstvo pro kolonie ministerstvu zahraničních věcí.

Mnoho otazníků vzbuzovala otázka vztahů se Společností národů, jejímž členem Spojené státy americké nebyly. Panovala obava, že by mohlo dojít k dalšímu oslabení institucí Společnosti národů,³⁹ které se uprchlíky zabývaly již delší dobu. Francouzská strana se proto snažila získat záruky návaznosti práce existujících agentur a budoucích aktivit, které vyplynou z jednání konference.⁴⁰ K tomu se spolu s Velkou Británií snažily ještě před začátkem zasedání pozice Společnosti národů posílit. Zprostředkovaly mimo jiné sloučení Nansenova úřadu, jehož činnost měla být k 1. 1. 1939 skončena, a Vysokého komisariátu pro uprchlíky z Německa.

Nicméně jak ve Francii, tak v Anglii neměl nikdo zájem dávat své pochybnosti a obavy příliš hlasitě najevo. Nechtěli Američany zrazovat v jejich snaze zapojit se do řešení evropských problémů. V rámci vnitřní komunikace mezi ministerstvy nikdo nezakrýval svou skepsi ohledně skutečného přijetí většího počtu uprchlíků z Říše do jakékoliv ze zemí, které se měly zasedání účastnit. Zdrženlivé postoje ostatních vlád byly všem dobře známy. Zejména odmítavý přístup zemí jihoamerického kontinentu velmi zklamal Američany. Ale ani o vstřícném kroku ze strany Spojených států se reálně neuvažovalo. Otázkou v podstatě zůstávalo, jestli dojde alespoň k naprostému naplnění stávající kvóty, která po sečtení německé a rakouské umožňovala legální přijetí 27 370⁴¹ osob z Říše ročně, a jestli se tak stane přijetím lidí se statutem uprchlíků. Ani předpokládaným finančním jednáním americké strany s Říší se nedávaly velké šance na úspěch. Nicméně i ona malá naděje a pak také skutečnost, že se USA částečně zapojily do evropských záležitostí, i když jen na velmi omezeném poli, nedovolovala nikomu, aby se stavěl proti americké snaze zabývat se problematikou říšských uprchlíků.

Ještě před zahájením zasedání v Evianu proběhla mezi ministerstvy debata o možnostech a postojích, které měla zastávat francouzská delegace. Jednou z nevyjasněných otázek bylo, kdo by měl být považován za politického uprchlíka a jestli se definice uprchlíka slučuje s definicí politického uprchlíka.

Podle původní americké verze se na zasedání za politického uprchlíka měly považovat a) osoby, které si přejí emigrovat pro své politické názory, náboženství nebo původ a jsou stále na území Německa (včetně Rakouska) a b) osoby, které již ze stejných důvodů emigrovaly.⁴² Francouzům se nezamlouvalo, aby byli do definice politického uprchlíka, tak jak ho bude chápat svolaná konference, zahrnuti i ti, co se teprve chystají odjet. Nechtěli, aby se podobný krok stal podnětem k odchodu dalších osob. Stejně tak se obávali, že by si Němci podobnou definici mohli vysvětlit v neprospěch Francie a posílit tak své aktivity podporující odchod Židů z Říše. Na nátlak židovských organizací, které měly v Americe silnou lobby, byli nakonec na konferenci jako političtí uprchlíci považováni i ti, kdo Říší doposud neopustili. Potvrdil to americký delegát M. Taylor ve svém úvodním projevu. „...Pojem „politický uprchlík“ užívaný pro účely stávající konference je zamýšlen tak, aby v sobě zahrnoval osoby, které touží opustit Německo, stejně jako ty, které tak již učinily.“⁴³

Francouzi stejně jako Angličané neměli zájem, aby se pojetí politických uprchlíků, kteří měli být předmětem zasedání, slučoval s definicí uprchlíka, tak jak ji vnímala Společnost národů. Nechtěli tak vyvolat nepatřičné naděje a dohady ve zbytku střední a východní Evropy a snažili se tím udržet humanitární charakter celé akce a zabránit jejímu zpolitizování a rozšíření na větší počet lidí. Proto také bylo zdůrazňováno, že se jedná jen o osoby politicky pronásledované v Říši. Z podobných důvodů platila tichá dohoda nepoužívat označení Židé, ačkoliv všem bylo jasné, že ti, jichž se

³⁹ V součinnosti se Společností národů působily tři různé agentury, které na ni byly více či méně závislé.

• Tzv. Nansenův úřad byl založen v roce 1931 jako Mezinárodní úřad pro uprchlíky SN a měl za úkol zabývat se humanitárními problémy (bezpečnost, ulehčení asimilace, případné urychlení repatriace atd.) v rámci uprchlické otázky. Jeho působnost byla omezena do konce roku 1938, protože se předpokládalo, že poté již nebude podobná instituce potřebná. Později působil jako autonomní organizace Společnosti národů, která úzce spolupracovala s Mezinárodním úřadem práce SN. Do jeho kompetence spadali uprchlíci z Ruska a Arménie atp. a po roce 1935 i z oblasti Sáraska. Po smrti svého prvního předsedy Nansena si nicméně neudržel svou pozici a nedokázal se účinně angažovat ve prospěch uprchlíků.

• Komisariát pro uprchlíky z Německa byl založen jako reakce na nástup Hitlera k moci a silnou emigrační vlnu, kterou způsobil. Vzhledem k politické situaci byl plenárním shromážděním ustanoven jako orgán nezávislý na Společnosti národů. Měl jednat ve prospěch jednotlivých utečenců, pomáhat jim usadit se a měl Společnosti národů předkládat obecná doporučení vztahující se k uprchlíkům. Nejprve v jeho čele stanul respektovaný americký odborník na mezinárodní vztahy James G. McDonald. Nesplnil velká očekávání, která do něj byla vkládána, a po dvou letech podal svou demisi. Zároveň upozorňoval na humanitární katastrofu německých Židů. Vyzval dokonce Společnost národů, aby Německo bombardovala. Jeho nástupcem ve funkci se stal britský generál ve výslužbě sir Neil Malcolm, který byl daleko více než jeho předchůdce finančně omezen tím, že jeho úřad nesměl přijímat finanční prostředky od soukromých organizací. Nansenův úřad se postupně stal bezzubou organizací, která neměla patřičnou sílu něco změnit.

• Uprchlíky se v rámci institucí Společnosti národů ještě zabýval Mezinárodní úřad práce. Katastrofální stav existujících institucí, které se měly uprchlíky zabývat, byl také jedním z důvodů, proč prezident Roosevelt spatřoval potřebu svolat éviánskou konferenci.

⁴⁰ MAE, SDN 1815/160.

⁴¹ BAUER, Y.: *Jews for Sale?*, s. 31.

⁴² MAE, SDN 1815/244-246, poznámky k návrhu agendy konference.

⁴³ MAE, SDN 1816/108-119, návrh jednání konference předložený americkým delegátem M. Taylorem první den zasedání.

problém přímo dotýká, jsou právě Židé. Paříž a Londýn se daleko více než Washington snažily vyhnout tomuto pojmenování ze strachu, aby se problém nerozrostl na řešení židovské problematiky v celé Evropě.⁴⁴ Je možné, že se také obávaly, že by tak mohly zavdat příčinu novému argumentu nacistické kampaně proti nim samým, který by poukazoval na „zežidovštění“ demokratických států.⁴⁵ Stejně tak Francii záleželo na tom, aby setkání v Evianu bylo chápáno jen jako pracovní setkání vládních zmocněnců, tzv. „comité intergouvernemental – mezivládní zasedání“, a nikoliv jako oficiální „konference“.

Francouzi měli zájem na tom, aby roztřídění rakouských uprchlíků – na ty, kteří mají nárok vstoupit do Francie, a ty, kteří ne – proběhlo ještě před jejich příjezdem do země, tedy ještě na říšském území.⁴⁶ Delegace odjížděla na zasedání s představou, že by měla být zřízena komise, stávající převážně z Američanů, která by třídění prováděla. Předpokládalo by to jistou spolupráci s židovskou náboženskou obcí, která emigraci také částečně organizovala. Chtěli tak zabránit, aby Hitler zneužil dobré vůle okolních států zabývat se daným problémem tím, že by rychle vyhnal za hranice všechny, kteří mu nejsou vhod. Podle vládního návrhu měl být rakouským uprchlíkům přiznán stejný statut a ochrana jako měli uprchlíci z Německa podle ženevských konvencí z roku 1933 a 1936.⁴⁷

Francouzská vláda svůj hlavní úkol v rámci řešení uprchlické krize do budoucna spatřovala převážně v umožnění utečencům přejít do jiné země. Vzhledem k velkorysé imigrační politice v předchozích letech počet přijatých cizinců na jejím území nadmíru převyšoval počty v jiných zemích. Aby dostala své humanitární tradici, byla Francie ochotna zastávat roli tranzitní země a na omezenou dobu utečence přijímat. Důležité každopádně bylo zajistit, aby se z dočasné imigrace nestala imigrace trvalá. To mělo být zaručeno přísným dodržováním zásady, že do Francie bude vpuštěn jen ten z politických uprchlíků, kdo bude mít již zajištěno vstupní povolení i lístek do cílové země. Celkový postoj na konferenci měl být defenzivní. Francie nechtěla vyžadovat na nikom žádné závazky, stejně jako sama odmítala převzít jakoukoliv zvýšenou odpovědnost.

Ještě před zahájením jednání v Evianu byla otevřena otázka stálého výboru, který Američané plánovali vytvořit. Francouzi se proti podobnému návrhu nestavěli, jen požadovali, aby tento orgán pracoval v kontaktu, a pokud možno i ve spolupráci s orgány Společnosti národů. Návrh, aby se Paříž stala sídelním místem této organizace, byl ovšem razantně zamítnut. Francouzi nechtěli, aby se Paříž stala v budoucnu místem požadavků a protestů vyvolaných současnou a budoucí perzekuční politikou Německa. Jak se vyjádřil sám H. Bérenger, Francie neměla zájem, aby „prvek kulturního a rasového antagonismu natrvalo vnikl do vzájemných francouzsko-německých vztahů.“⁴⁸

Zasedání v Evianu

Konference ve francouzském Evian-les-Bains probíhala od 6. do 15. července 1938. Sešlo se na ní celkem 200 delegátů z 32 států. Zástupci 39 uprchlických organizací, z nichž bylo 20 židovských, nebyli sice přímo pozváni, ale jejich příjezd byl vítán. Dále zasedání sledovala stovka novinářů. Jako hlavní americký představitel přijel do Evianu Myron C. Taylor, osobní přítel amerického prezidenta D. Roosevelta a bývalý šéf United States Steel Company. Francouzskou delegaci vedl senátor a předseda komise pro zahraniční záležitosti Senátu Henry Bérenger. V roce 1933 působil jako první francouzský reprezentant u Vysokého komisariátu pro uprchlíky z Německa. Byl také členem Ústřední komise pro uprchlíky, koordinačního orgánu založeného G. Bonnetem. Velká Británie do čela své delegace nominovala lorda Wintertona, člena Horní sněmovny, který se nikdy netajil svými námitkami proti osídlení Palestiny židovským obyvatelstvem.

Na úvod zasedání vystoupil americký delegát M. C. Taylor, který přednesl návrh programu konference, tak jak si jej představovaly Spojené státy, ale který byl již předem konzultován a schválen evropskými mocnostmi – Francií a Velkou Británií. Tento návrh byl na začátku zasedání bez větších potíží přijat za koncept nadcházejícího zasedání.

⁴⁴ MAE, SDN 1815/158.

⁴⁵ NICAULT, C.: L'abandon des Juifs avant la Shoah: La France et la conférence d'Evian. In: Les Cahiers de la Shoah. Conférences et séminaires sur l'histoire de la Shoah, Université de Paris I 1993 – 1994, Paris, 1994, s. 107.

⁴⁶ Podobný přístup měly i ostatní státy, například Velká Británie – nástrojem bylo především zavedení vizové povinnosti.

⁴⁷ Jednalo se o mezinárodní legální ochranu německých uprchlíků a zaručení jim základních lidských práv, neboť nemohli využívat ochrany vlastní země.

⁴⁸ MAE, SDN 1815/257, nota ministrům.

Vedle hlavního jednání paralelně probíhala uzavřená jednání dvou subkomisí ustavených první den. Technická subkomise měla za úkol sbírat informace o legislativní úpravě a zvyklostech jednotlivých zemí v oblasti imigrace a druhá byla ustavena, aby vyslechla názory zástupců soukromých organizací k dané problematice. Tato zasedání však neměla téměř žádný vliv na jednání, která probíhala v zákulisí, kde se jednalo přímo o konkrétních záležitostech a reálných možnostech, aniž by byly zamlžovány velkými slovy o humanitě a morálním poslání demokratických států.

Hlavní zasedání by se dalo připodobnit přehlídce národních zájmů zúčastněných. Mezi mluvčími z dvaatřiceti států, kteří pouze potvrdili uzavření své země imigraci, nebyl ani francouzský zástupce H. Bérenger výjimkou, když mluvil o Francii jako o zemi, která již dosáhla svého krajního bodu nasycení cizinci, pokud ho dokonce již nepřekročila.⁴⁹ Jak se také vyjádřil, „Francie je připravena diskutovat o tom, jak jejich [německých a rakouských uprchlíků] emigrace může být nejlépe kontrolována a jejich usazení uskutečněno. Jsou zde různá teritoriální, námořní, finanční, měnová a sociální opatření, která budou muset být nejprve podrobně a pečlivě zvážena ve výkonných subkomisích. To by mělo být vlastním cílem setkání. Nejsme mezinárodní konferencí, jsme mezivládním výborem. Nejsme rozhodčím fórem, jsme koordinačním orgánem.“ Jakákoliv diskuse o přijímání nových cizinců byla nežádoucí a bezpředmětná. Tak to cítili i ostatní zúčastnění. Jestliže britský delegát lord Winterton alespoň zmínil pramalou naději na přijetí uprchlíků v koloniích v britské Africe, H. Bérenger tuto možnost veřejně vůbec nepřipustil. Za to se ale obrátil na mladé země jako USA nebo Austrálie, aby si připomněly vlastní historii a zamyslely se nad původem svých obyvatel, kteří přicházeli na nová území de facto také jako emigranti z Evropy. Obrátil se k dominiím a americkému kontinentu, jakožto k teritoriím, která by na rozdíl od přeplněné Evropy mohla být klíčem v řešení nastalé krize.⁵⁰

Ani britský delegát lord Winterton se svým úvodním projevem neodklonil od nastoleného kurzu. Označil Británii za zemi, která „není zemí imigrace. Je vysoce industrializovaná, plně obydlená a stále čelí problému nezaměstnanosti. Z ekonomických a sociálních důvodů tradiční politika poskytnutí azylu může být uplatněna jen ve velmi úzké míře.“⁵¹ Svůj zdrženlivý postoj Británie odůvodňovala nutností a snahou přijatým uprchlíkům zajistit co nejlepší životní podmínky. I poskytnutí azylu v koloniích by se neobešlo bez komplikací. Ať už to byly nevhodné klimatické podmínky, přelidnění některých oblastí či nepříznivá politická situace, které by celý projekt předem odsoudily k neúspěchu, Británie dala jasně najevo, že má malý zájem na jeho uskutečnění, i přestože byla zmíněna Keňa a území východní Afriky jako případné možné řešení, jenž bude muset být prozkoumáno.

Stejně tak i dominia a země jihoamerického kontinentu, s výjimkou Dominikánské republiky, nenaznačily alespoň minimální snahu zapojit se aktivně do řešení utečeneckého problému. Snad až na zemědělské dělníky, kteří byli potřeba a tudíž vítáni, nechtěly nikoho přijímat. Danou situaci vnímaly více méně jako evropský problém a na oplátku svalovaly odpovědnost za jeho řešení na Evropany. Nechtěly za cenu sociálních a ekonomických obtíží řešit cizí starosti. Prohlášení jednotlivých představitelů místy dostávala až antisemitský charakter. Nejpatrnější to bylo v projevu australského delegáta, který prohlásil, že v Austrálii „neexistuje rasový problém“ a že ani nepovažuje za dobré ho tam „vytvářet“. Austrálie se ovšem imigraci nebránila, pokud by se týkala, jak bylo v její historii zvykem, osob britského původu.⁵²

Již po prvním dnu jednání (pokud ne ještě dříve) bylo jasné, že většina vlád nemá v daný moment snahu přijmout zásadní počet uprchlíků z Německa a Rakouska. Brazílie, Kanada, Argentina a Austrálie jasně vyjádřily svůj rezervovaný postoj. Ostatní země zejména zdůrazňovaly úsilí, které již vynaložily v dané oblasti a připomínaly vlastní svobodu, co se vytváření nové utečenecké legislativy týče. V tomto směru velmi tvrdě vystupovala Belgie a také Nizozemí. V průběhu dalších dnů se nic závažného nezměnilo a prohlášení delegátů byla stále stejně nevýrazná a obecná.

Zúčastněné země se dají rozdělit do tří, respektive čtyř skupin – země americké, evropské a země Commonwealthu. Tři velmoci – Spojené státy, Francie a Velká Británie – tvořily specifickou

⁴⁹ MAE, SDN 1816/22, projev H. Bérengera.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ MAE, SDN 1816/6, projev lorda Wintertona.

⁵² MAE, SDN 1816/120-125, projev australského delegáta Whita.

skupinu, jejichž stěžejní jednání spočívala v zákulisních debatách, které se z velké části vedly o vznikajícím mezivládním výboru, jeho budoucích pravomocích, úkolech a možnostech.

Ukázalo se, že ačkoliv se zde měla projednávat humanitární katastrofa a vyřešit její důsledky, nikdo neměl zájem o osud utečenců. Uprchlíci byli vnímáni jen jako ekonomická zátěž, aniž by se kdo nahlas zamyslel nad konkrétními důvody jejich nynějšího postavení, aniž by kdo našel odvahu označit veřejně berlínskou rasovou politiku za špatnou. Snad kdyby se jednalo o principech, na kterých byly založeny samotné základy společnosti, které všichni zúčastnění uznávali, vnímaly by i geograficky vzdálenější země, že se jich daný problém dotýká daleko těsněji, než se na první pohled mohlo zdát. Nikdo z významnějších států ale neměl zájem na vyvolávání podobných témat, protože zde existovala obava, že by tím byla ohrožena nastolená zahraniční politika, politika appeasementu. Plenární zasedání tak bylo opravdu jen přehlídkou národních zájmů a nic neřikajících projevů. Chyběla zde dobrá vůle, která by byla pro jakoukoliv akci v dané době nezbytně nutná, a společný zájem bránit některé demokratické zásady více než své ekonomické zájmy.

Americkým cílem setkání v Evianu bylo vytvoření stálého orgánu, který by byl pod jejím vedením schopen vést jednání s Říší. Paříž byla od počátku ochotna tuto snahu podpořit a k Evianu přistupovala jen jako k zahájení větší kolektivní akce ve prospěch uprchlíků.⁵³ To nicméně se zárukou a pod podmínkou, že Američané, kteří fakticky převezmou její řízení, svou jasnou koncepcí získají i Brity, kteří se od počátku stavěli k této iniciativě spíše negativně. Text závěrečné rezoluce byl velmi diskutován během zákulisních jednání mezi lordem Wintertonem, H. Bérengerem a M. Taylorem. Nakonec se dohodnutý text nejvíce přiblížil francouzským představám. Politici uprchlíci byli překřtěni na nedobrovolné imigranty a Velká Británie přistoupila na vytvoření stálého mezivládního výboru, který odpovídal americkému požadavku, aby stál mimo organizace Společnosti národů. Samotná Francie se vyhnula větším závazkům.

Dohodnout se na sestavení stálého výboru nebylo jednoduché zvláště kvůli počátečnímu britskému odporu. Londýn považoval nový orgán za zbytečný vzhledem k tomu, že pod patronací Společnosti národů již fungoval Vysoký komisariát pro uprchlíky z Německa,⁵⁴ který sídlil v Londýně. Právě v této instituci měla Británie velký vliv. Londýn si uvědomoval, že nová organizace oslabí jeho pozici a sníží tak sílu působení při řešení uprchlické otázky, jejíž kontrola byla pro Brity důležitá hlavně kvůli Palestině. Nakonec svolila se založením nového výboru hlavně proto, aby Američané neustoupili od myšlenky podílet se na řešení vzniklé krize v součinnosti s evropskými mocnostmi.

Sídlem výboru byl určen Londýn, kde sídlil i již zmiňovaný Vysoký komisariát. Takto měla být podpořena užší spolupráce mezi těmito dvěma institucemi. Navíc bylo dohodnuto, že se vysoký komisariát pro uprchlíky z Německa bude moci účastnit zasedání výboru.

Hlavní argumenty, které byly použity pro přesvědčení Británie a ostatních zemí, aby byl stálý výbor založen, byly tři. Je nutné si uvědomit, že USA nebyly členskou zemí Společnosti národů. Nebylo tedy vhodné trvat na začlenění Spojených států do činnosti organizací, které jí podléhají nebo s ní jsou úzce svázané.

Dále, jak vyplynulo z jednání, která v Evianu probíhala, aby mohl být přijat větší počet Židů v některé ze zúčastněných zemí, bylo naprosto nutné, aby tito disponovali alespoň částí svého majetku. Toho nešlo docílit jinak než jednáním s Říší. Nebylo sice jasné, jestli návrh na vyjednávání se vznikajícím výborem budou nacističtí představitelé akceptovat, ale bylo zřejmé, že nově vytvořená a na Společnosti národů nezávislá instituce má větší šanci na úspěch než organizace k ní přidružená. Od vystoupení Německa ze Společnosti národů vše, co s ní bylo spojeno, bylo a priori chápáno negativně. Nově založený výbor měl tedy alespoň teoretickou šanci na zahájení a úspěch v jednáních.

Pak zde také existoval jiný rozsah činnosti. Zatímco Vysoký komisariát se zajímal jen o osoby, které Německo již opustily, pod kompetence výboru měli spadat i ti, kteří byli k imigraci nuceni, ale ještě stále se zdržovali na území Říše. Do kompetencí Nansenova úřadu pak zase spadaly i osoby přicházející z východu (Rusko, Arménie). Američané původně chtěli rozšířit působení výboru i na uprchlíky z ostatních zemí a nejenom z Říše, ale museli od této myšlenky odstoupit, neboť narazila na tvrdý odpor jak ze strany Francie, tak i Velké Británie.

⁵³ MAE, SDN 1815-1816.

⁵⁴ Vysoký komisariát nebyl přímo začleněn do struktur SN. Byl ale založen rozhodnutím jejího valného shromáždění.

Funkce ve výboru byly rozděleny následovně: vedle prezidenta, původem z Velké Británie, měl mít ve výboru nejvýznamnější pozici výkonný ředitel – Američan. Francouzský zástupce měl působit jen ve funkci jednoho ze čtyř viceprezidentů. Francie tím dosáhla svého cíle. Američané převzali odpovědnost a zároveň francouzská úloha byla snížena na minimum.

Cílem výboru bylo vedení jednání s Říší tak, aby byl umožněn odchod uprchlíků ze země a zároveň jim nebylo bráněno odnést s sebou alespoň část svého majetku. Důležité bylo samotné zahájení dialogu s Hitlerovým Německem. Dále se výbor měl zabývat hledáním míst, kde by se uprchlíci mohli na trvalo usadit, a jednáními s jednotlivými vládami o možnostech usnadnění jejich imigrace.

Aby očekávaná vyjednávání s Říší byla vedena v souladu s nastolenou francouzskou politikou appeasementu, bylo nutné zajistit, aby se v textu závěrečné rezoluce nevyskytovala žádná morální hodnocení nacistických praktik, která by mohla být německou vládou vykládána nepřátelsky a mohla by tak ohrozit chystaná jednání s Říší ještě před jejich zahájením.⁵⁵ Tak jako ve většině projevů i v závěrečném prohlášení bylo obsaženo přání navázat spolupráci se „zemí původu“,⁵⁶ která ale nikdy nebyla jmenována a ani odsuzována za své machinace.

Po projednání textu rezoluce mezi třemi mocnostmi byl text ještě předložen ostatním zúčastněným státům k posouzení, aby tak bylo zajištěno její jednomyslné schválení na závěrečné schůzi. Státy Latinské Ameriky trvaly na zmírnění některých formulací, a dokonce se i zdálo, že se odmítnou přihlásit k závěrečnému projektu. Tyto země byly pod značným ekonomickým tlakem Německa, které jim tou dobou dlužilo kompenzace za již dodané suroviny. Odmítnutí textu závěrečné deklarace z jejich strany by znamenalo krach celého setkání, a proto došlo k lehkému zmírnění některých formulací a k rezoluci byla přidána poznámka M. Taylora, že se jedná pouze o „doporučení vládám, které své signatáře ničím nezavazuje“.⁵⁷ Po těchto úpravách mohl být text 15. července – během poslední schůze – jednohlasně přijat.

Během konference nedošlo k ničemu neočekávanému. Všichni se vzájemně utvrdili v tom, že jejich postoj k imigraci zůstává nezměněn a že nikdo neprojevil vůli uvolnit pravidla pro přijímání uprchlíků. Projevilo se to, co se dalo tušit ještě před zahájením zasedání, že pro všechny zúčastněné bylo nejdůležitější udržet relativně nekonfliktní vztahy z Hitlerem a nepopudit ho ani kritikou, která by Němci mohla být považována za zasahování do jejich „vnitřních záležitostí“. Pokusit se vyřešit nelehkou situaci tisíců uprchlíků z Německa a bývalého Rakouska bylo až druhotné.

Západní země si čím dál jasněji uvědomovaly riziko války a cestu k jejímu odvrácení viděly v jednáních s Hitlerem. Ve stejném duchu posuzovaly i uprchlický problém, který nemohl být rozumně vyřešen, aniž by došlo k dohodě s Říší. Tento názor byl obecně přijímán. Organizace spojené se Společností národů, které se uprchlíky zabývaly, nebyly k podobným jednáním oprávněné. Orgány SN po odchodu Německa z jejich řad neměly dostatečné prostředky, aby mohly uplatňovat svou vůli. Nový nezávislý orgán měl, zdálo se, největší šance uspět. Jeho založení byl jediný hmatatelný výstup konference ve francouzském Evian-les-Bains.

Ohlasy na konferenci ve francouzském tisku

Francouzská vláda se sice snažila na konferenci příliš neupozorňovat, její uspořádání nicméně neuniklo komentářům médií. Úsilí vlády se ale částečně odrazilo ve způsobu, jakým noviny o události informovaly.

Velké francouzské deníky⁵⁸ se konferenci v Evianu věnovaly a pravidelně podávaly zprávy o jejích zasedáních. Toto téma nicméně nebylo příliš zviditelňováno a rozebíráno. Články se většinou omezovaly jen na popis průběhu plenární schůze, který se obešel bez rozsáhlejšího komentáře. Zpravodajství z Evianu zapadlo na stránkách novin mezi články o občanské válce ve Španělsku a válce v Číně. Velká pozornost byla také věnována událostem v Sudetech a právě podepsané anglicko-italské smlouvě týkající se Středomoří. Ve stejné době probíhaly i nové nepokoje v Palestině, o kterých bylo ve velké míře informováno. Některé zprávy z této oblasti byly

⁵⁵ Jak se k těmto jednáním postaví Německo a jestli k nim vůbec přistoupí, nebylo tou dobou vůbec jasné.

⁵⁶ MAE, SDN 1816/96-98, pravidelná zpráva z Evianu Ministerstvu zahraničních věcí v Paříži.

⁵⁷ MAE, SDN 1817/97, pravidelná zpráva z Evianu Ministerstvu zahraničních věcí v Paříži.

⁵⁸ Prozkoumala jsem tyto deníky: L'Humanité, La Croix a Le Figaro.

doplněny poznámkou o negativním britském postoji vůči židovskému přistěhovalectví do Palestiny a britské participaci na zasedání v Evianu.⁵⁹

Francouzští dopisovatelé zdůrazňovali zásluhy své země v uprchlické otázce a sledovali reakce ostatních delegátů na vzniklý problém. Ve středu pozornosti stál odmítavý postoj Austrálie, Kanady a zemí Latinské Ameriky. „...Australská federální vláda si přeje zachovat svou přistěhovaleckou kapacitu pro emigranty britské rasy“ citoval 8. července *Le Figaro*⁶⁰ australského delegáta M. T.-W. Whita a dodával, že „...kanadský delegát, za svou stranu, podpořil mírnějšími slovy stejnou myšlenku“. Ve všech třech sledovaných denících je uprchlická otázka vnímána jako složitý problém, který je nutné řešit na mezinárodní úrovni. I přesto, že upozorňují na malou naději, že by v některé zemi mohly být zvýšeny imigrační kvóty, s povděkem vítají Rooseveltovu iniciativu. Stranou zájmu nezůstala ani finanční otázka vznášející se nad celým řešením uprchlické krize. *La Croix* situaci trefně popisuje těmito slovy: „Po vyřešení těchto citlivých finančních problémů bude ještě potřeba najít země připravené souhlasit s usazením většího počtu uprchlíků na svém území.“⁶¹

Nejvíce pozornosti probíhající konferenci věnoval konzervativní deník *La Croix*. Nejenže pravidelně informoval o zasedání, ale také uveřejnil komentář k problematice uprchlíků ve Francii, který doplnil analýzou situace v Rakousku čtyři měsíce po anšlusu,⁶² která vyzněla velmi kriticky a do jisté míry se nevyhnula ironickým poznámkám na důvěryhodnost německých slibů ohledně rakouské budoucnosti ve společném státě s Němci. V článku nazvaném „Palčivý problém emigrantů“ Robert D'Harcourt připomněl dlouhotrvající tradici francouzské pohostinnosti, ale v souladu s vládou nastoleným kurzem dodal, že pověstná humánnost nemůže dosáhnout takového rozsahu, že by byla ohrožena samotná Francie. Poukazoval na nutnost zvážit demografické a ekonomické podmínky ve Francii, přestože daný problém má i silný morální aspekt. „...Čest nesmí přerůst v nebezpečí. A toto nebezpečí bije do očí. Může nejprve vyplynout z jistého druhu nerovnováhy mezi početní silou původních obyvatel a elementu přicházejícího zvenčí. Spolu s rizikem rostoucího odcizení je odosobnění přítomné u všech lidí v imigraci, která přesáhla svou přirozenou absorpční kapacitu...“ Vyústění jeho úvah je jednoznačné: „...Dilema: trvání, nebo sebevražda,⁶³ nepřipouští žádné váhání. Dokonce i z morálního hlediska, sebevražda představuje sama o sobě atentát na morální řád.“ Úvaha je zakončena poznámkami nad nebezpečností cizího živlu pro francouzskou společnost. Vedle vysokého počtu policí zadržených cizinců upozorňuje i na nebezpečí dovozu nežádoucích politických myšlenek. Tento článek plně odpovídal linii, kterou nastolila v imigrační politice Daladierova vláda. Zjednodušeně řečeno, považuje přijetí uprchlíků za správné, ale jen do jisté, pro Francii únosné míry, která byla již v danou chvíli naplněna.

Ani zakončení konference se neobešlo bez pozornosti médií. *Le Figaro* přivítal ustavení stálého mezivládního výboru, který by měl pokračovat v práci zahájené během konference. Zatímco *Le Figaro* stejně jako *L'Humanité* se zdržel delších komentářů k výsledkům zasedání a spíše citoval ze sebeepochvalných projevů delegátů, *La Croix* se krátkému hodnocení nevyhnula. Chválila francouzsko-britsko-americkou spolupráci a s uspokojením konstatovala, že země sousedící s Německem nebudou nuceny přijmout více uprchlíků, že jejich úkolem bude administrativně ulehčit jejich přechod do třetí země.⁶⁴ To, že se nenašly třetí země, do kterých by utečenci mohli ve větším počtu přijíždět, zmiňováno nebylo.

Na počátku zasedání se ve zprávách z konference objevovaly pochybnosti o jejím úspěchu, tedy o nalezení azylu pro Židy z Německa a bývalého Rakouska. Bylo poukazováno na neochotu zúčastněných států přijímat nové uprchlíky. Naopak ke konci zasedání články uveřejněné ve třech sledovaných denících vyznívaly pochvalně a s nadějí se zaměřovaly na budoucí spolupráci v rámci ustaveného stálého výboru.

Role Francie na konferenci nebyla nijak vyzdvihována ani zdůrazňována. Ačkoliv se jednalo o problém, který se Francie bezprostředně dotýkal, a to díky dlouhým společným hranicím s Německem a již velmi početné skupině imigrantů, nebyla vcelku konferenci věnována příliš velká pozornost.

⁵⁹ Např.: *Le Figaro*, 8. 7. 1938, s. 3.

⁶⁰ *Le Figaro*, 8. 7. 1938, s. 3.

⁶¹ *La Croix*, 9. 7. 1938, s. 3.

⁶² *La Croix*, 14. 7. 1938.

⁶³ Trvání jakožto důsledek odmítnutí nových imigrantů. Sebevražda jakožto důsledek opačného jednání.

⁶⁴ *La Croix*, 16. 7. 1938, s. 1.

Německo a Evianská konference

Ačkoliv se konference zabývala problematikou uprchlíků z Říše, nebyli reprezentanti Berlína k jednáním přizváni. Jednak proto, že základní myšlenkou bylo zorganizovat setkání zástupců zemí, do kterých utečenci směřovali, aby tak mohla být provedena koordinace opatření azylových států vedoucí k zpřehlednění situace a usnadnění odchodu a zlepšení podmínek uprchlíků. Z tohoto pohledu by účast země původu utečenců byla zbytečná. Na druhou stranu si všichni zúčastnění uvědomovali, že bez komunikace s Říší nebude výraznější pokrok v řešení nastalé situace možný.⁶⁵ Oficiální vyjednávání s Německem během konference v Evianu by na druhou stranu znamenalo zkomplikování zasedání, což v danou chvíli bylo nežádoucí. Důležité totiž bylo demonstrovat jednotné stanovisko a humánní citění zúčastněných zemí. Vyjednávání s Hitlerovým Německem se měla uskutečnit až později a v daleko diskrétnější podobě. V rámci setkání v Evianu pro ně nebyl patřičný prostor a ani vhodné podmínky.

Taktéž německá reakce na svolání konference nenaznačovala jakoukoliv ochotu ke spolupráci, alespoň ne na oficiální úrovni. Nacisté vnímali Rooseveltovu iniciativu jako nepřátelský krok jasně namířený proti Říší. A to přestože byla vyvinuta až téměř groteskní snaha vyvarovat se přímého označení německé protižidovské politiky jako příčiny vzniklého uprchlického problému. Ani do budoucna většina států zastoupených v Evianu neuvažovala, že by perzekuce Židů měla být jakkoliv veřejně napadnuta, neboť by to ztížilo veškerou komunikaci s Říší.

U příležitosti zahájení jednání ve francouzském Evianu vznesl britský vyslanec v Berlíně dotaz k říšskému ministru zahraničních věcí, jestli je jeho vláda ochotna spolupracovat na řešení uprchlické otázky, a to především tak, že by podporovala emigraci svých Židů. Vzhledem k tomu, že Německo pochopilo danou otázku jako dotaz, jestli je jeho vláda ochotna ponechat jistý kapitál v židovských rukou při jejich odchodu ze země, byla odpověď jednoznačně zamítavá. Z principu byla odmítnuta „spolupráce se státy, které se zajímají o otázku německých Židů, neboť se jedná o vnitřní problém, který se nemohl stát předmětem žádných diskuzí“.⁶⁶ Němci nechtěli povolit odliv kapitálu, který byl nashromážděn Židy. Na jaře 1938 Říše v této oblasti odmítala spolupracovat s mocnostmi a ostatními státy chystajícími se zasednout v Evianu.

Demonstrace ochoty jednotlivých států jednat o přijetí uprchlíků na společné konferenci nebyla brána německými úřady příliš vážně. Podle jejich názoru nechtěl žádný stát přijmout židovské emigranty, natož pak v případě, kdy byli bez finančních prostředků. Souhlas Říše se spoluprací s účastníky konference by mohl být vykládán jako připuštění možnosti ústupku v otázce uvolnění německého židovského kapitálu. Tím by se zvýšila pravděpodobnost, že by během zasedání v Evianu mohlo dojít k závazkům přijmout větší počet uprchlíků. Ačkoliv nacistická politika směřovala k vyhnání co nejvíce Židů ze země, úspěch zasedání by nebyl, jak vyplývá z konkrétních kroků, v německých kruzích vítán.

V danou chvíli se jednalo o principiální otázky. Neúspěch konference mohl být propagandisticky a politicky velmi dobře využit. To naznačily i novinové reportáže z konference, které nevýrazný výsledek velmi přivítaly. Německo tak získalo důležitý argument pro svou protižidovskou politiku. Konference jako by schvalovala nacistický postoj, když dala najevo, že tzv. říšští političtí uprchlíci – neboli Židé – nejsou nikde vítáni. Ani západoevropské země, ani státy Ameriky, ani britská dominia, ba ani koloniální území neprojevily ochotu Židy u sebe přijmout. Naopak jejich postoj ukázal, že ani u nich není židovský element chtěný.⁶⁷ O to více povzbuzující muselo být pro Německo zjištění, že někteří delegáti přijali nacistickou rétoriku a byli schopni hovořit o rasovém problému, který by povolením židovské imigrace mohl nastat. Nebyl to jen australský zástupce, který se v tomto smyslu vyjádřil, nýbrž i jiní jeho kolegové. Nepochota uprchlíky přijmout byla podle nacistů jasně prokázána. Nevysvětlovali ji pomocí špatné ekonomické situace, která se podle delegátů nebyla schopna vyrovnat s novým přílivem imigrantů. Vnímali to jednoznačně jako rasovou problematiku, nechuť kohokoliv rozšiřovat svou židovskou komunitu a jako obavy z jejího negativního působení

⁶⁵ Lze to vyčíst z velkého zájmu Spojených států založit stálou organizaci, která by byla pověřena jednáním s Němci. Tato snaha byla i ostatními státy podpořena.

⁶⁶ Oběžník státního sekretáře německým ambasádám v Londýně, Paříži, Římě, Varšavě, a Washingtonu a vyslancům v Bělehradě, Budapešti, Bukurešti, Praze, Sofii a Ženevě z 8. července 1938. In: Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse, Paris, s. 114.

⁶⁷ Takto se to alespoň jevílo nacistickým pozorovatelům. I zástupci židovských organizací však získali podobný dojem. V případě západních zemí se nicméně nejednalo v prvé řadě o rasovou otázku, která by bránila v přijetí většího počtu židovských uprchlíků. Problém spočíval převážně v možných ekonomických a sociálních důsledcích v jednotlivých státech a pak také v opatrné politice uplatňované vůči Německu. Viz analýza francouzské situace, kapitola: Francouzská imigrační politika ve 30. letech.

na společnost. Tímto se zúčastněné státy, které by se případně chtěly zajímat o židovskou politiku Říše, připravily v očích nacistů o právo ji odsuzovat, vzhledem k tomu, že takto otevřeně ukázaly svůj negativní postoj vůči Židům. Nacisté tedy mohli mít zájem na neúspěchu konference v Evianu jednak proto, že jej mohli úspěšně použít pro svou vnitřní propagandu jako potvrzení správnosti cesty, kterou se Říše vydala, a také jako argument v případném mezistátním sporu, kdyby některý stát chtěl nacistický protižidovský teror napadnout.

Na konferenci byl údajně vyslán zástupce Židovské náboženské obce ve Vídni s tajným návrhem, který měl být delegátům přednesen mimo oficiální agendu. Jestli se tato mise uskutečnila a zda se jednalo o akci připravenou Berlínem nebo Vídni, je stále jen předmětem úvah. Jediným svědectvím o uskutečnění tajné mise doktora Heinricha Neumanna von Hethars, uznávaného vídeňského laryngologa, je kniha Hanse Habeho *Tajné posláni* (*Die Mission*).

H. Neumann byl do Evianu vyslán jako zástupce vídeňské Židovské náboženské obce spolu s jejím vedoucím dr. Josefem Löwenherzem a bankéřem Bertholdem Storferem. Jeho posláni mělo spočívat v přednesení návrhu říšských představitelů k prodeji Židů žijících v Německu a Rakousku. Cena, která byla nacisty určena, měla činit 250 amerických dolarů za jednu osobu a v případě početnější rodiny měla být zaplacená jednotná částka 1 000 dolarů. Poté, co na nabídku americký vyslanec M. Taylor reagoval negativně, měl být dr. Neumann Gestapem pověřen, aby tlumočil, že 40 000 rakouských Židů bude 1. srpna připraveno k transportu. Jestli do koncentračního tábora, nebo do některé svobodné země mělo záviset na postoji, jaký zaujmou účastníci konference k tomuto návrhu. Složily-li by státy do počátku srpna požadovaných 100 000 dolarů, mělo být 40 000 rakouských Židů odvezeno za hranice Říše.

Jediný, kdo o tomto německém návrhu informoval, byl Hans Habe, který od roku 1935 pracoval jako korespondent pražského německého deníku *Prager Tagblatt* u Společnosti národů v Ženevě. O svém setkání s H. Neumannem v Evianu píše: „Bydlili jsme v hotelu *Esplande*, měli jsme pokoje vedle sebe. Ačkoliv mě bylo jenom sedmadvacet let, věnoval mi profesor důvěru, trávili jsme spolu dlouhé hodiny, vysedávali spolu dlouho do noci. Stal jsem se pro něho jakýmsi tiskovým tajemníkem na ruby; měl jsem mu proti tisku „dělat zed“. ...Pětadvacet let jsem nosil to, co jsem věděl o konferenci v *Evian-les-Bains*, co mi bylo známo o Bendově⁶⁸ posláni, v sobě jako břímě a jako závazek. Osobní záznamy o rozmluvách s profesorem jsem si uschoval, právě tak značnou část materiálu, týkajícího se konference.“⁶⁹

Popis průběhu konference je téměř autentický a vychází z historických pramenů. O účasti H. Neumanna a jeho dvou kolegů na konferenci nemůže být taktéž pochyb. Jiné doklady než tato kniha o tajném německém návrhu nicméně nejsou známy. Připusťme však, že profesor Neumann s návrhem na odkoupení Židů do Evianu přijel. Kdo ho vyslal? Co tím sledoval? Otázek je spousta, ale odpovědi zůstávají jen v rovině spekulací.

Návrh na prodej Židů by mohl být chápán jako pokus o rozvrat celého jednání. Je jen málo pravděpodobné, že by kdokoliv mohl reálně uvažovat o přistoupení na podobnou nabídku. Nacisté si byli dobře vědomi, že západní mocnosti usilují o to, aby byla uvolněna alespoň část zabaveného židovského majetku, což by usnadnilo jejich přijetí v jiných zemích. Požadovat za těchto okolností za každého židovského emigranta 250 dolarů mohlo být pouze provokací. Stejně tak i skutečnost, že předmětem prodeje se měli stát lidé. Přistoupila-li by konference na podobnou transakci, popřela by samotné základy demokracie, humanismu a morálních hodnot, ke kterým se hlásila. Snížila by se tak na úroveň Německa a jeho nacistického smýšlení. Koupit by znamenalo daleko víc než jen schválení konfiskací a permanentního nátlaku vyvíjeného Říší na její nearijské obyvatele.

V případě Neumannovy mise není ani známo, kdo měl iniciovat jeho vysláni. Existují teorie, že se jednalo o vlastní podnik Hitlerova místodržícího v Rakousku *Seysse-Inquarta*. V tom případě by se pak celá akce dala považovat za jeden z bizarních pokusů dostat rakouské Židy co nejrychleji ze země. Zarážející je jen velký důraz na zaplacení za každého emigranta, vzhledem k tomu, že pravděpodobnost, že by částka mohla být splacena, byla velmi nízká. Stejně tak, jednalo-li se o soukromou iniciativu některého z nacistických vůdců za účelem vlastního obohacení,⁷⁰ muselo být odmítnutí více než očekáváno.

⁶⁸ Pro účely své knihy překlátil H. Neumanna na H. Bendu.

⁶⁹ HABE, H.: *Tajné posláni*, Praha 1967, s. 281-282.

⁷⁰ Tuto domněnku například vyslovil Bohumil Černý v doslovu Habeho knihy (s. 290).

Mluví-li se o tajném posláni profesora Neumanna, pak vždy jen v souvislosti s Habeho svědectvím. V rámci dokumentů týkajících se konference, které jsou uloženy v archivu ministerstva zahraničních věcí v Paříži, je o H. Neumannovi zmínka související s příjezdem tří zástupců Židovské náboženské obce ve Vídni do Evianu. Bylo známo, že byli oficiálně pověřeni nacistickými činiteli, aby „hájili zájmy svých souvěrců“.⁷¹ Spolu s oznámením o jejich příjezdu byl doručen i telegram z Vídně, podepsaný předsedou vídeňské Židovské obce. Byl v něm tlumočen postoj Rakouska, které podporovalo co nejvyšší růst přistěhovaleckých kvót a také apel náboženské obce k přijetí konkrétních výsledků. „Konference je poslední nadějí Židů a jestli tato bude zmařena, mohlo by to pro ně mít za důsledek morálně netolerovatelnou situaci.“⁷² Těžko si představit, že telegram neprošel cenzurou, a tak by se tato slova mohla přeložit i jako nacistický vzkaz, že neúspěch konference bude vnímán jako popud, či jako souhlas s ještě přísnější protizidovskou politikou uvnitř Rakouska. V danou dobu bylo těžké domýšlet, co se za situací, která by byla označena jako „morálně netolerovatelná“, mohlo skrývat. Vyslání tří zástupců židovské obce nacistickými vůdci do francouzského Evianu by pak mohlo být pokusem zjistit, co bylo ještě možné za tolerovatelné považovat. Ne v hranicích morálky (ty už byly dávno překročeny), ale v politické rovině.

Existuje také zpráva zasláná z Evianu do Paříže 9. července, která se odvolává na telegram z Vídně, odeslaný 1. července. „Podle údajů důvěrně poskytnutých jednomu členovi naší delegace profesorem Neumannem, panem Storferem a panem Löwenherzem, kteří v Evianu reprezentují Židovskou náboženskou obec ve Vídni, by měla říšská vláda v úmyslu ponechat Židovským emigrantům, jejichž odchod bude vymezen během zasedání, k dispozici část jejich majetku, která by činila asi 20%.“⁷³ Tato informace zcela neodpovídá ostatním zprávám, které poukazují na naprosto odmítavý postoj Říše k převedení části zabavovaného židovského majetku. To je jasně patrné i z dokumentů německého Ministerstva zahraničních věcí, z kterých vyplývá nekompromisní postoj v této otázce.⁷⁴ Jedna věc je ale zcela zřejmá, profesor Neumann a jeho dva kolegové do Evianu přijeli s pověřením nacistů přednést určitý návrh. Vzhledem k tomu, že se tato depeše odvolává k informacím získaným 1. července, tedy ještě před zahájením zasedání ve francouzském Evianu, mohla tato zpráva sloužit jako upozornění na židovskou delegaci z Vídně jakožto zplnomocněnce rakouských (říšských) úřadů a zajistit jim tak prostor k vyslechnutí. Jestli měli opravdu doručit do Evianu návrh na odkoupení Židů, pak vše bylo jistě dobře zajištěno, aby nedošlo k informačním únikům ještě před jejich vyslyšením.

Dosažené výsledky

Ať byl úkol zástupců vídeňské náboženské obce na konferenci jakýkoliv, důvody, pro které nacisté mohli chtít konferenci zmařit, zůstávají stejné. Pokud ale Neumannova mise proběhla podle líčení Hanse Habeho a skončila tak, že ze strany delegátů nenarazila na reálnou odezvu, pak jednotlivé země Hitlerovi ukázaly, že jsou ochotné nadále tiše akceptovat to, co lze označit jako „morálně netolerovatelné“ a tím mohly nezanedbatelně přispět k rozvoji protizidovského teroru nacistického státu.

Jediným konkrétním výsledkem setkání bylo ustavení stálého mezivládního výboru. Mimo Dominikánské republiky⁷⁵ se žádný stát nezavázal přijmout větší počet uprchlíků na své území. Z pohledu židovských uprchlíků a organizací se tedy mnoho nezměnilo. Nebyl projeven úmysl legálně přijmout více uprchlíků a zmírnit přísné administrativní podmínky pro imigraci, které mnohdy představovaly nepřekonatelnou překážku. Západní svět tímto svým postojem jasně vyjádřil svou neochotu přijímat nové utečence a svůj postoj k židovské problematice, která se pod pojmem politických uprchlíků na konferenci projednávala. Mezi židovskými organizacemi, které pozorně sledovaly celý průběh zasedání, bylo zklamání patrné. U účastníků se o nenaplnění očekávání

⁷¹ MAE SDN 1815/275, pravidelná zpráva z Evianu Ministerstvu zahraničních věcí v Paříži.

⁷² MAE SDN 1815/276, telegram z Vídně č. 930. Předsedou byl Josef Löwenherz, který do Evianu také přicestoval.

⁷³ MAE SDN 1816/50, pravidelná zpráva z Evianu Ministerstvu zahraničních věcí v Paříži.

⁷⁴ Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse, Paris. I pokusy stálého výboru navázat dialog s německou stranou ohledně tohoto tématu byly dlouho bezúspěšné a německá strana ani poté nebrala tato jednání vážně.

⁷⁵ Dominikánská republika byla připravena poskytnout zvláštní výhody rakouským a německým emigrantům - zemědělcům, kteří by vyhovovali podmínkám stanovených platnými zákony o imigraci. Dominikánská republika byla ochotna těmto utečencům poskytnout půdu a technickou podporu. Mimo zemědělce byla připravena přijmout i osoby z jiných profesí, pakliže se prokázají dostatečným kapitálem, aby zahájily profesionální činnost ve prospěch jejich nové země. Celkově přislíbila přijetí až 10 000 osob. (MAE, SDN 1817/43)

hovořit nedá, neboť na konferenci vyjeli bez cíle problém vyřešit. Opačný výsledek, než k jakému se dospělo, by byl daleko více překvapivý. Za těchto okolností je nesprávné mluvit o neúspěchu setkání. Některé záměry účastníků se naplnily. Ne všichni se z francouzského Evianu vraceli s nepříjemnými pocity a zklamáním. Jednotliví delegáti přijeli zejména hájit své vlastní zájmy. Tato závěrečná kapitola je zamyšlením nad tím, jak se jim to povedlo.

Francie

Francie si byla vědoma toho, že uprchlická problematika není marginálním problémem, a proto měla zájem, aby byla na mezinárodní úrovni řešena. V předválečné době utečenci nepřicházeli pouze z Německa, a Francie se musela touto otázkou velmi pečlivě zabývat. Geografická poloha ji předurčovala k tomu, že velké množství lidí hledalo útočiště právě na jejím území. V červenci 1938, v důsledku změny na politické scéně a komplikované sociální situace, neexistovala již vůle pomoci uprchlíkům vlastní pohostinností. Francouzi byli proto rádi, že vznikla iniciativa, která umožnila mezinárodní konzultace a hledání východiska, které by Francii mohlo ulehčit. Navíc bylo velmi podstatné, že podnět k uspořádání konference pocházel od Spojených států.

Francouzská vláda si uvědomovala, že přítomnost Američanů při řešení uprchlické krize v Evropě ještě neznamená jejich širší zapojení do evropských záležitostí, které bylo tolik žádané. Nicméně i tato, sice velmi omezená účast, byla z hlediska budoucího začlenění a spolupráce na starém kontinentě považována za velmi důležitou. Jestliže se Spojené státy jednou samy rozhodly vyjít ze své ulity, bylo v největším francouzském zájmu tento krok podporovat a nestavět mu nic do cesty.

V případě uprchlíků byl zájem Američanů pochopitelný. Imigrační úřady USA čelily zvyšujícímu se zájmu žadatelů o azyl z celé Evropy, nejen z Německa a bývalého Rakouska,⁷⁶ se znepokojením. Hledání řešení na mezinárodní úrovni bylo nezbytné pro zmírnění vnitřního tlaku, který byl značný jak ze strany židovských a uprchlických organizací, tak ze strany amerických občanů, odpůrců nacismu, sympatizujících s imigranty. Svolání konference tak mělo předejít přímému požadavku na zvýšení přistěhovaleckých kvót. Ať už ale byly Rooseveltovy motivace jakékoliv, pro Evropany byl důležitý fakt, že se americký prezident rozhodl k aktivní spolupráci v Evropě. Toho mělo být využito, i když třeba ne okamžitě.

Francouzská očekávání v tomto směru se nicméně zdají být nadsazená a přehnaná. Americká aktivita v uprchlické oblasti nikterak neovlivnila postoj Spojených států v okamžiku vypuknutí války v Evropě, ani je jinak nepřiměla porušit předválečnou izolacionistickou politiku v jiných oblastech. Francouzská delegace přijížděla do Evianu s jasně definovaným cílem udržet Spojené státy aktivní v řešení otázky politických uprchlíků z Říše. To bylo zajištěno díky stálému výboru, kde Američané obsadili klíčové pozice. V tomto směru byla tedy Bérengerova delegace úspěšná.

Vzhledem k již popsané situaci ve Francii se dalším zásadním úkolem stalo zajištění toho, aby Francie nebyla nucena přijmout na delší dobu nové imigranty na své území. Zaujala obrannou strategii a tedy pasivní postoj. I v tomto směru dostala delegace svému poslání. Žádné nové závazky nemusela přijmout. Dokonce i v nově vytvořeném stálém výboru, který se otázkou dále zabýval, měla Francie druhořadou roli a zajistila si tak možnost příliš se ve věci neangažovat. Na druhou stranu tato strategie posunula Francouze do pozice, ve které museli akceptovat, že spolupráce se Spojenými státy nebyla vyvážená a jejich vztah rovnocenný. To bylo logickým důsledkem ústupků v rámci taktiky udržet Američany na evropském poli a snahy nepřijímat nové závazky. Museli tak souhlasit s většinou amerických návrhů i přes výhrady, které k nim zastávali.

Dalším cílem bylo zajistit pokračování nastoupené politiky usmiřování Německa. Zájem spočíval také v tom, aby nebyl podniknut žádný krok, který by si říšští představitelé mohli vyložit jako nepřátelský a podle toho na něj reagovat. V rámci této strategie bylo nevhodné pouštět se do přímé kritiky poměrů v Německu a nazývat politické uprchlíky z Říše Židy, ačkoliv bylo patrné, že se jedná především o ně. Tato opatrnost, kterou nepraktikovala jen Francie, ale téměř všechny zastoupené státy, se setkala s ironickým úsměvem a zadostiučiněním na německé straně.

Jak je vidět, z francouzského pohledu nelze hovořit o neúspěchu konference. Na Francii nebyl vyvíjen tlak, aby přijímala další uprchlíky a prakticky byla přijata její nová role tranzitního státu.

⁷⁶ Ale také z Itálie, Španělska, východní Evropy.

Spojené státy se nestáhly po setkání v Evianu zpět, ale zůstaly i nadále velmi aktivní při řešení uprchlické problematiky v Evropě. Reakce Říše na konferenci, i přes její oficiální stanovisko, že se jedná o nepřátelský čin, nebyla ve skutečnosti nepříznivá. Je tedy zřejmé, že francouzská administrativa mohla být s jednáním v Evianu spokojená, neboť z velké části uhájila pozice, se kterými na setkání přijížděla.

Velká Británie a ostatní evropské státy

Prvořadý úkol britské delegace na konferenci v Evianu bylo zajistit, aby se nejednalo o Palestině jako možném cíli emigrantů a aby toto území bylo uznáno za nevhodné pro masovou imigraci Židů. Británie si chtěla uhájit svůj vliv v oblasti a proto prezentovala problematiku Palestiny jako ožehavou politickou otázku, která vyžaduje velmi citlivý přístup. Ostatní země včetně Spojených států na tento britský požadavek bez větších námitek přistoupily a Palestina nebyla do agendy jednání vůbec zařazena.

Stejně jako Francie měla Velká Británie zájem na udržení americké aktivity při řešení evropského problému s vidinou rozšíření spolupráce i v jiných evropských záležitostech do budoucna. I přesto, že to nedávala tak viditelně najevo, byl tento zájem nepopíratelný. Ve svých stanoviscích a při jednáních s americkou stranou si stála pevněji za svými názory. Tím poskytla Francii příležitost stát se prostředníkem ve vyjednáváních o podobě vznikajícího stálého mezivládního výboru a zejména jeho vztahu ke Společnosti národů. Britům se nepodařilo přesvědčit Američany a zapojit je do činnosti této instituce. V opačném případě by se jednalo o velký politický úspěch, neboť uzavřenost Američanů se projevovala i nezačleněním se do Společnosti národů, která tak ztrácela mnoho ze své možné síly. Britové zastávali názor, že by měly být využity již existující mezinárodní instituce zabývající se uprchlíky, a ne založena nová organizace. Kompromis však zajistil zapojení vysokého komisaře pro uprchlíky z Německa přímo do činnosti výboru, který měl pracovat nezávisle na existujících organizacích. Tento model nejvíce odpovídal francouzským představám. Z tohoto hlediska Britové nebyli zcela úspěšní, ale nakonec museli uznat, že pro chystaná jednání s říšskými představiteli měla nově založená instituce působící mimo Společnost národů nesrovnatelně větší šance na úspěch.

Jako neúspěch by se také mohla jevit neschopnost Británie přimět svá dominia k otevření hranic. Takto to bylo vnímáno zejména americkou stranou. Ani Spojené státy nicméně nedokázaly přimět země Latinské Ameriky k podobnému kroku, což se ukázalo ještě před zahájením konference a bylo to jistě zklamáním.

Evropské státy mohly být spokojeny, že nebyl dohodnut závazek zvýšit počet přijímaných osob. Na druhou stranu jejich problém s uprchlíky snažícími se dostat přes hranice nezaznamenal velký pokrok. Jejich situace by se vylepšila v okamžiku, kdy by se našla třetí země ochotná utečence přijmout. Výsledek, ke kterému se v Evianu dospělo, na situaci evropských států, do kterých němečtí a rakouští emigranti směřovali, nic neměnil. Byl jen splněn jejich požadavek, který byl zároveň jejich podmínkou účasti, že konference nebude moci zasahovat do legislativy platné v jednotlivých zemích a nutit je přijmout uprchlíky nad její rámec. Bylo-li by nalezeno místo azylu, znamenalo by to jednoznačně uvolnění napjaté situace, která v Evropě vznikala. K tomu ale bohužel nedošlo.

Nelze ani opominout xenofobní nálady, které vzhledem k původu uprchlíků měly antisemitský charakter, jež se šířily společností. Situace byla vážná i v důsledku toho, že imigranti, překračující hranice jakýmkoliv způsobem, přicházeli bez finančních prostředků. V tomto ohledu se dá považovat založení stálého výboru za pozitivní, protože jedině on měl reálnou šanci uzavřít dohodu s Říší ohledně židovského majetku a jeho transferu ze země. V rámci konference nebyl k podobným jednáním prostor. Otázkou nicméně zůstávalo, jak velká je pravděpodobnost, že výbor v těchto jednáních může uspět.

Státy amerického kontinentu

Spojené státy, na jejichž popud se konference uskutečnila, mohly nad výsledky cítit rozčarování. Zdá se, že Rooseveltova iniciativa pramenila ze snahy vážně se problematikou zabývat a také najít řešení. Vzhledem k tomu, že bylo jasné, že se v Evianu k ničemu podstatnému nedejde, upřely

Spojené státy svou energii k ustavení stálého výboru, který měl navázat na évianská jednání a emigraci se zabývat i po skončení konference. Jednání o výboru nebyla jednoduchá, ale nakonec Američané navzdory nesouhlasu Britů a nepříliš velkého nadšení Francouzů uhájili vznik stálého mezivládního výboru jako samostatné instituce, nezávislé na Společnosti národů. Američané prosadili své pojetí politických uprchlíků, podle něhož se měla řídit činnost výboru. Do definice byly zařazeny i osoby, které doposud neopustily území Říše. Naopak se jim nepodařilo prosadit rozšíření kompetencí výboru i na osoby žijící mimo Říši, které byly politickou a rasovou perzekucí také ohroženy. Tím by se totiž jeho aktivity dotýkaly několika miliónů lidí, což bylo pro evropské státy zastoupené v Evianu nepřijatelné.

Výbor byl vnímán jako základ pro dosažení výsledků. Jeho založení mělo i zásadní význam pro formování veřejného mínění ve Spojených státech. Bez něho by setkání v Evianu nemohlo být komentováno jinak než jako naprostý krach. Oficiálně proklamovaným úkolem byla pomoc emigrantům z Německa a bývalého Rakouska. Z tohoto pohledu byla také konference veřejnosti hodnocena. Stálý výbor představoval naději do budoucna a sloužil k uklidnění znepokojených občanů. Pro Spojené státy byl názor veřejnosti důležitý. Neměly-li být zvýšeny imigrační kvóty, bylo třeba prouprchlícky smýšlející obyvatele utišit. Zároveň nesmíme zapomínat, že židovský vliv byl v té době ve Spojených státech významný. Založení výboru tak přispělo k tomu, že se vlk najedl a koza zůstala celá.

Skutečnost, že žádná země Latinské Ameriky, kromě Dominikánské republiky, nepodlehla tlaku USA a jejich příslibům finanční pomoci v případě otevření hranic, by se dalo hodnotit jako neúspěch americké diplomacie. Jihoamerické státy se ocitly pod dvojitým tlakem. Jednak ze strany Spojených států, a jednak ze strany Říše. Nezaplacené německé pohledávky a hrozba ztráty lukrativních obchodních kontaktů v případě podniknutí vstřícného kroku vůči židovským emigrantům⁷⁷ nakonec měly větší váhu než nejistý příslib amerických investic a finanční podpory přijatým uprchlíkům. Státy Latinské Ameriky tak uhájily své pozice a hranice nepřislíbily otevřít. Na jejich rozhodnutí měl zajisté vliv německý tlak, ale také nechuť sloužit Evropě jako odkládiště nechtěných osob.

Závěr

Základní otázka, jak se vypořádat s proudem ilegálních uprchlíků, zůstala i po zasedání v Evianu nezodpovězena. Tento problém byl přesunut do kompetence stálého mezivládního výboru. Jeho úkolem bylo uspořádat utečenecký chaos a najít území vhodná pro přijetí většího počtu osob. Tento postup znamenal oddálení řešení, v jehož nalezení jen málokdo věřil, ale každý by ho přivítal, pokud by se na něm nemusel příliš aktivně podílet. Z větší míry se jednalo o finanční překážky, které stály v cestě nalezení ochoty Židy přijmout. Účastníkům konference bylo jasné, že tento problém se neobejde bez delších vyjednávání a ani bez spolupráce německé strany. Ačkoliv jen málokterí věřili, že je možné změnit jasně vyřčené postoje jednotlivých zemí, získání finančních prostředků přece jen mohlo pomoci některý ze států Latinské Ameriky či jiných mimoevropských zemí přesvědčit.

Židovské organizace spolu s uprchlíky tuto naději spolu se Spojenými státy nesdílely. Pro ně byl verdikt, který v Evianu zazněl, zřetelný. Neexistoval nikdo, kdo by jim byl ochoten pohotově pomoci. I neseriózní zacházení se zástupci soukromých uprchlických a židovských organizací dávalo tušit, že emigranti jsou ve skutečnosti až na druhém místě a že jejich problémy netvoří to podstatné, o čem se jedná. Důležitější byly peníze a zájmy jednotlivých států. Z pohledu „politických uprchlíků“ se opravdu jednalo o fiasko. Konference dokonce ani nedokázala účastnické země přimět k tomu, aby nadále nezavíraly své hranice a nepřísňovaly vstupní požadavky a kontroly.

Nevýrazné zakončení konference, které se obešlo bez přijetí konkrétních závazků, řešení problému jen oddálilo. Vzhledem k rychlému vývoji událostí na podzim roku 1938 a v roce 1939 měl konferencí ustavený mezivládní výbor jen minimální šanci uspět ve vytyčených cílech. Posunutí řešení utečenecké situace se ukázalo jako zásadní a více než prostor k nalezení východiska sloužilo k zastření neschopnosti vzniklý problém efektivně zvládnout.

⁷⁷ MAE, SDN 1817/97, pravidelná zpráva z Evianu Ministerstvu zahraničních věcí v Paříži.

Tuto skutečnost nicméně nelze považovat jen za lhostejnost a nezáměr o osud Židů. Příčiny tohoto stavu je také nutné hledat v nadřazenosti národních zájmů a nedostatku politické předvídavosti, která ovlivnila nejen židovské životy. To se jasně i nejen ve francouzském případě. Uplatňovaná politika appeasementu nedovoľovala jakýkoliv krok či výrok, který by Německu mohl sloužit jako záminka pro přerušení diplomatických styků – tolik potřebných pro mírová a politická jednání. Navíc je třeba si uvědomit nelehkou hospodářskou situaci, která vládla ve většině států účastnících se konference v Evianu. Latinskoamerické země se dokonce ocitly pod přímým ekonomickým tlakem ze strany Říše. Důležitou roli sehrála i přítomnost velkého počtu uprchlíků z různých zemí, který byl již v mnoha státech přijat a který údajně znesnadňoval jejich sociálně-ekonomický rozvoj. Na příkladu Francie je jasně patrné, že za neochotou přijmout nové uprchlíky stála zejména obava o hospodářský a v návaznosti na to i společenský vývoj v zemi, která zvítězila nad abstraktnějšími ideály humanismu.

Nezáměr o přistěhovalce za hranicemi Říše nebyl podnětem, aby v té chvíli nacisté začali uvažovat o zmírnění svého postoje vůči Židům, spíš se naopak utvrdili, že v budoucnu bude potřeba najít ráznější řešení zahrnující celou evropskou židovskou populaci. Pro nacistické představitele měla konference vcelku příznivý průběh. Delegáti jednak projevili strach z Hitlera, jednak ukázali, že ani oni o žádné uprchlíky nestojí. Vezmeme-li tuto skutečnost v úvahu, nelze se ubránit dojmu, že se ve finále opravdu jednalo o neúspěch na straně demokracie, humanismu a morálky, které se tímto staly jen prázdnými slovy v projevech delegátů konference v Evian-les-Bains.

Francouzská imigrační politika v letech 1939-1945

Magdaléna Friedrichová

Druhá světová válka byla především vojenským konfliktem. V rámci jednotlivých států však s sebou často přinášela řadu konfliktů vnitřních. Ve Francii, kde se po porážce zformoval kolaborantský režim zvaný, podle lázeňského města, kde sídlili jeho hlavní představitelé, "Vichy", tento konflikt reprezentoval přechod od demokratického zřízení k autoritativní vládě. Zároveň s mechanismy moci se měnily i duchovní základy státu. Třetí republika přese všechny nesnáze a sporná opatření, o nichž bude později řeč, zůstávala věrná republikánským zásadám lidských práv a svobod. Vichistický stát se ústy svých představitelů, zejména maršála Pétaina, od Třetí republiky a jejích tradic distancoval.

Je však důležité nepojímat Vichy jako v čase izolovaný jev. Když se lidé válečným francouzským režimem zabývají, mají často tendenci považovat ho za jakousi anomálii, systém, který se dějinným omylem v několika dnech vyvinul a stejně tak rychle po několika letech zanikl. Jistě, že se Pétain a další rázně odřekli Třetí republiky. Na nižší správní úrovni a dokonce i v řadě ministerstev však často zůstali ti samí lidé. A o tom, že nikdo ve Francii přes noc nevyměnil obyvatelstvo - jeden den plně demokratických ideálů, a druhý den souznící s Pétainovými proslovy - snad také není třeba hovořit.

Jedním z úkolů této studie je objasnit a blíže určit kontinuitu mezi Třetí republikou, vichistickým režimem a konečně i Francií po osvobození. Konkrétní otázkou, na které budeme tento problém řešit, je situace cizinců. To, jak s nimi zacházely úřady a jaké bylo jejich postavení ve společnosti. Do jaké míry se cizincům a Židům nepřátelská opatření objevovala ve Francii už před válkou? Jak se s opatřeními omezujícími cizince vyrovnávali sami Francouzi? V čem se lišily motivy a přístup k věci u politických představitelů jednotlivých režimů, které se ve Francii během několika let vystřídaly? Tyto otázky spadají do stejného rámce personální a ideologické kontinuity v letech 1939-1945.

Problémem, který se v dané souvislosti sám nabízí, je specifická povaha francouzského antisemitismu. Židé nejsou hlavním tématem této práce, ale za války židovská otázka úzce souvisí, z důvodů, jež budou objasněny, s otázkou cizinců.

Tato práce do značné míry vychází z přínosu výzkumů Roberta O. Paxtona.⁷⁸ Jeho tvrzení o povaze a pramenech vichistických protizidovských zákonů jsou dodnes přijímána francouzskou historiografií. Paxtonovým velkým přínosem k tématu francouzské kolaborace je zjištění, že režim sám byl vysoce aktivní a iniciativní. Vichističtí představitelé, kteří považovali vítězství Německa v prvních válečných letech za hotovou věc, snili o zmírnění podmínek příměří. Doufali, že Hitler s nimi začne jednat jako rovný s rovným a oni dosáhnou pro Francii po jeho boku postavení námořní velmoci. Proto přijímali mnohá rozhodnutí s větší iniciativou, než se snažili dokázat po válce. Co se týče antisemitismu a xenofobie, které ve Vichy naplno vyplavaly na povrch, Paxton tvrdí, a lze s ním jen souhlasit, že tyto tendence byly ve Francii dávno přítomné. Posíleny hospodářskou krizí let třicátých a potom válečnou katastrofou, vedly k vysoce restriktivním opatřením vůči imigrantům a Židům dávno před německou okupací celého teritoria. Paxton tedy upozorňuje na to, že rasistická politika vichistického režimu byla v prvních letech jeho existence záležitostí Francouzů, i když šlo v daleko větší míře o antisemitismus na základě kulturním, nikoli etnickém.⁷⁹

V neposlední řadě bychom měli zachytit proces vzniku nového zákona o udělování státních občanství "Code de la nationalité" z 19. 10. 1945. Ten představuje první úspěšný pokus francouzského státu vzít imigrační politiku dříve chaotickou, decentralizovanou a sledující rozporuplné cíle, pevně do rukou. Navíc byl nový zákon z roku 1945 symbolem poválečného přístupu k imigraci: regulace přistěhovalectví přestala být pouhým nástrojem zaměstnanostní politiky. Mimo jiné se zaměřila i na demografické zájmy státu. Také tento zákon je nutné pevně usadit do dobových souvislostí. S úkolem vytvořit jednotnou zákonnou úpravu pro udělování občanství se potýkaly vlády Třetí republiky, Vichy i osvobozené Francie. Každý režim akcentoval

⁷⁸ Paxton R. O.: La France de Vichy 1940-1944, Paris, 1973.

⁷⁹ Tamtéž, s. 172.

odlišné priority, ale konečné rozdíly mezi jednotlivými řešeními se ukázaly menší, než bychom očekávali. Je to dáno personální kontinuitou, o které jsme již hovořili. Jak se tedy výsledný zákon z roku 1945 liší od návrhů, které vznikaly v předchozích letech? Jaké překážky museli jeho tvůrci překonat při střetu se stále přítomnými rasistickými názory svých oponentů?

S touto otázkou souvisí i další problém. Do jaké míry se uvnitř státního aparátu uplatnila pluralita názorů, a nakolik hovořily Vichy a poté i osvobozená Francie jedním hlasem? V závěru by měla zaznít odpověď na otázku, jestli se v rámci autoritativního režimu projevil samostatný přístup jeho jednotlivých složek, které si ještě pamatovaly principy demokratické diskuse při tvorbě zákonů.

Reflexe dění z let třicátých a čtyřicátých byla ve Francii dlouhou dobu, a především v tomto citlivém bodě - přístupu k cizím pracovníkům a azylantům, ať jimi byli Židé či nikoli - poznamenána snahou přesunout břímě odpovědnosti na německé okupanty, popřípadě se k celému tématu příliš nevyjadřovat. Proto až v posledních letech vznikají práce, které, zaměřeny na tuto konkrétní problematiku, podávají podle mého názoru objektivní pohled.

Výjimkou mezi staršími díly je jistě kniha Roberta O. Paxtona, která se stala jedním z hlavních pramenů této studie. Pod názvem *Vichy France, Old Guard and New Order, 1940-1944* vyšla již v roce 1972 a o rok později se objevila i ve francouzském překladu. Autor je Američan, specialista na moderní francouzské dějiny. V době, kdy dílo vyšlo, přednášel na Kolumbijské universitě. Narodil se roku 1932, a tak mohl, nezátížen vlastní zkušeností a z vnějšku, podat objektivní výklad událostí. Dějiny válečné Francie rekonstruoval a interpretoval na základě studia archivů ve Francii, Německu i Americe. Kniha byla francouzskou odbornou veřejností vysoce ceněna především pro svou nezaujatost a zdá se, že si Paxtonův přínos zachovává vliv i dodnes. Soudobé kritiky ji označují za silnou, přísnou a přinášející "nový pohled". Kniha není příliš rozsáhlá a zabývá se obecně historií vichistického režimu. Přesto i na několika stránkách kapitoly nazvané "Francie Francouzům"⁸⁰ Paxton dokáže vybrat a analyzovat to nejdůležitější k danému tématu. S některými jeho postřehy jsme se již setkali výše.

Kniha Denise Peschanskiho se věnuje o málo delšímu časovému období než Paxtonova, ale užšímu tématu.⁸¹ Peschanski píše o neradostném a nepřilíš známém fenoménu francouzských internačních a koncentračních táborů. Tábory vznikaly ve Francii od roku 1939, tedy ještě v režii Třetí republiky. Jejich existence se úzce dotýká tématu cizinců, neboť právě pro cizince, se kterými si stát nevěděl rady, byly určeny. Po vypuknutí války v září 1939 tábory posloužily k internaci státních příslušníků nepřátelských mocností a po vzniku vichistického režimu se setkaly se svou nejsmutnější úlohou v rámci nacistického plánu na vyhlazení evropských Židů. Autor k celému fenoménu 600 000 internovaných ve dvou stovkách francouzských táborů přistupuje s velkou důkladností.⁸² Rozsah této práce bohužel nedovoluje zabývat se podrobněji židovskou otázkou. Proto se budeme soustředit na jeho výzkumy o internaci cizinců. Peschanski, který je ředitelem výzkumu Centra pro sociální dějiny 20. století (C.N.R.S.) v Paříži, sám zdůrazňuje vliv R. O. Paxtona na moderní francouzskou historiografii a svou práci.⁸³ Peschanskiho dílo patří mezi nejnovější. Vyšlo v roce 2002 a jedná se o velmi rozsáhlou, pečlivě a podrobně napsanou studii. Z tohoto důvodu jsem dala přednost Peschanskiho práci, pokud jsem v jiných dílech našla odlišné početní údaje.

Zde narážím především na knihu, jež vznikla pod editorstvím Yvese Lequina v nakladatelství Larrousse.⁸⁴ Jedná se o vcelku výpravné vydání, jež ovšem postrádá poznámkový aparát. Kniha je psána s cílem seznámit širší veřejnost s osudy cizinců ve Francii od dob středověku. Obdobím konce první poloviny 20. století se zabývá pouze jedna kapitola, jejímž spoluautorem je sám editor. Autor se většinou omezuje na pouhý popis historických faktů, popřípadě zaujme vlastní hodnotící stanovisko. Nepodává ale nijak hluboký výklad motivů a příčin popisovaných událostí. Přesto nabízí ucelený a čtivý obraz cizinecké problematiky Francie třicátých a čtyřicátých let.

Peschanskiho kolega z C.N.R.S. je autorem dalšího klíčového díla. Jedná se o Patricka Weila a jeho syntézu o francouzském občanství, která rovněž vyšla v roce 2002.⁸⁵ "Kdo je to Francouz?" ptá se v názvu své knihy a předkládá čtenáři historii francouzské imigrační politiky od Velké

⁸⁰ Tamtéž, s. 167.

⁸¹ Peschanski D.: *La France des camps (L'internement 1938-1946)*, Paris, 2002.

⁸² Tento počet je celkový. Zahrnuje tedy i za války internované francouzské občany.

⁸³ Peschanski: *La France des camps*, s. 22.

⁸⁴ Lequin Y. (ed.): *La mosaïque France (histoire des étrangers et de l'immigration en France)*, Paris, 1988.

⁸⁵ Weil P.: *Qu'est-ce qu'un Français? (Histoire de la nationalité française depuis la Révolution)*, Paris, 2002.

francouzské revoluce. V kapitolách vztahujících se k období našeho zájmu postupuje přes proměny nálad veřejnosti a oficiální politiky ve 30. letech, přes zjevnou krizi republikánského přístupu k lidským právům za války až po vznik nové legislativy. Celý proces symbolicky vrcholí návratem k jednotnému a centralizovanému udělování státního občanství v podobě Code de la nationalité z října 1945. Weil se problematice imigrace věnuje dlouhodobě. Vznikem zákona v roce 1945 se zabývá velmi podrobně. Jeho popis meziministerské debaty při vytváření zákona dokumentuje minimálně dvě důležité skutečnosti. Jednak svědčí o pluralitě názorů v rámci státní administrativy, a dále o faktu, že se celým obdobím našeho zájmu (od Třetí ke Čtvrté republice) jako červená nit táhne selektivní etnický přístup k imigrační politice. Konkrétně šlo o návrhy zavést kvóty na jednotlivé rasy podle kulturní kompatibility s francouzským národem. Tyto myšlenky, jejichž reprezentantem byl především Georges Mauco, generální sekretář Vysokého poradního výboru pro obyvatelstvo a rodinu, považovaný ve své době za největšího experta na přistěhovaleckou politiku, byly sice poraženy, ale prokázaly, že mají i po válce ve francouzské společnosti silné místo. Knihy Patricka Weila a Denise Peschanskiho spojuje nejen společné působiště obou historiků a fakt, že obě vyšly v roce 2002. Jsou to velmi fundovaná díla, o která je možné se při práci na tématu cizinců ve Francii skutečně opřít bez obav, že by je ovlivňovaly předsudky nebo jiné zájmy než touha po historické pravdě.

Konečně, francouzskou přistěhovaleckou politikou se v hrubých rysech zabývají články Catherine Wihtold de Wenden v historické revue *Vingtième Siècle*⁸⁶ a Patricka Weila v *Politique Étrangère*.⁸⁷ Catherine Wihtold de Wenden na omezeném formátu odborného článku podává nástin francouzské imigrační politiky od jejích počátků do současnosti. Pro naše téma je důležitý fakt, že stejně jako Patrick Weil považuje za klíčový moment vydání ordonnance 18. října 1945, z níž vzešel nový Code de la nationalité. Článek Patricka Weila, se kterým se jinak jako s autorem zásadního díla pro tuto práci budeme setkávat často, nám poslouží jen k potvrzení této hypotézy. Naším účelům nevyhovuje, neboť se zabývá lety poválečnými.

Zdrojem pro informace o holocaustu a francouzské kolaboraci s ním se v tomto případě stala kniha Roberta S. Wistricha.⁸⁸ Autor je profesorem moderních židovských dějin na jeruzalémské Hebrejské universitě. Podává přehledně a věcně historii nacistického plánu. Kapitola o evropské kolaboraci srovnává podíl viny obyvatelstva i vlád jednotlivých zemí, které se na čas dostaly do sféry nacistického vlivu. K Vichy se Wistrich staví podle očekávání značně kriticky.

Třicátá léta a imigrace

Francie je tradičně zemí azylu. Její přistěhovalecká politika byla dlouhá léta liberální, ale během třicátých let začal proces jejího zpříšňování, který vyvrcholil v předvečer druhé světové války otevřenou perzekucí cizinců. Charakterizovat francouzskou imigrační politiku třicátých let není jednoduché. Pokud bychom se měli pokusit nalézt jeden její charakteristický rys, byla by to vzrůstající xenofobie a odpor k cizí pracovní síle, které přímo souvisely s důsledky burzovního krachu v roce 1929 a s následnou hospodářskou krizí. Veřejné mínění a činnost úřadů v nemenší míře ovlivňovala i zhoršující se zahraničněpolitická situace.

Postavení cizinců v zemi, jejich možnost získat státní občanství, práci, přivést rodinu a natrvalo se usadit, určují platné zákony. Tyto zákony nevznikají ve vzduchoprázdnu. Jsou reflexí politické vůle vládnoucích elit a tyto se v demokratickém státě řídí vůlí obyvatel, jež zastupují. Kromě litery zákonů pak hraje nemenší roli i osobní iniciativa úředníků. Lidé, kteří zákony uvádějí do praxe, mají často možnost vstřícností, nebo naopak neústupností vůči konkrétním osobám ovlivnit osudy jednotlivců stejným způsobem jako právní předpisy. Výsledná francouzská imigrační politika tedy byla diktována několika následujícími faktory: mravními a etickými imperativy republikánské tradice, pragmatickou politikou regulace nezaměstnanosti, manévrováním v zahraniční politice, úsilím o ochranu kulturního dědictví (ve Francii obzvláště důležité) a v neposlední řadě i prostou snahou zvládnout chaos v okamžiku, kdy se do země valily statisíce uprchlíků.

Pomyslným vrcholem předválečného liberálního přístupu k imigraci se stal zákon z 10. 8. 1927. Dle tohoto zákona byla doba předchozího nepřetržitého pobytu na francouzském území, kterou úřady požadovaly pro udělení státního občanství, zkrácena z deseti let na tři roky. Tato liberalizace

⁸⁶ De Wenden C.W.: Ouverture et fermeture de la France aux étrangers (un siècle de l'évolution) in *Vingtième Siècle*, 73, janvier-mars 2002, s. 27-38.

⁸⁷ Weil P.: La politique de la France in *Politique Étrangère* 3/94, Automne 1994.

⁸⁸ Wistrich R. S.: Hitler a holocaust, Bratislava, 2002.

měla do budoucna za následek zvýšení počtu kladně vyřízených žádostí. Předchozí roční průměr 10 000 (v letech 1925 a 1926) vzrostl až na 22 500 (během let 1928 a 1929), aby se poté ustálil na 17 000 v dalších letech (s výjimkou roku 1933, kdy počet udělených státních občanství činil 24 763).⁸⁹ Přístup státu se uvolnil i v případech sňatků Francouzů s cizinci. Francouzce, která se provdala za cizince, bylo umožněno ponechat si francouzské občanství. Cizinkám provdaným za francouzské občany byl usnadněn přístup k jeho získání.

Dalším způsobem, jak získat občanství pro nezletilé děti, potomky cizinců narozené ve Francii, bylo prohlášení jejich rodičů. Touto cestou získalo francouzské státní občanství průměrně 10 tisíc dětí ročně. Prohlášení činili ve zvýšené míře například polští horníci v severních departmentech po roce 1932, kdy vláda přistoupila k opatřením na omezení podílu zahraničních dělníků. Aby své děti uchránili nebezpečí nucené deportace v případě, že by byli propuštěni a repatriováni, pokoušeli se je zajistit touto cestou. Bohužel úřady na francouzské občanství dětí nebraly zřetel a v roce 1935 proběhlo za nezájmu veřejnosti 20 500 deportací. Konvoje odvezly do Polska rodiny horníků, včetně malých Francouzů.⁹⁰

V důsledku hospodářských problémů byly od roku 1933 posilovány hraniční kontroly a zahraniční dělníci byli často povzbuzováni v návratu do své vlasti. Když došlo na propouštění, byli v departementech nejvíce zasažených krizí (Nord-Pas-de-Calais, Meurthe-et-Moselle, Saône-et-Moselle, Lorraine) jako první postiženi právě dělníci cizího původu. V předchozích letech fungující dělnická solidarita ustoupila stranou a francouzští dělníci se proti propouštění cizinců nepostavili.⁹¹ Nová strategie přinesla výsledky a v roce 1933 se oproti předchozím letům podíl cizí pracovní síly ve jmenovaných regionech snížil o 20-30%. Cizinci tvořili na počátku 30. let necelých 7% obyvatelstva (2 453 000 v r. 1931). Restriktivní politika se ukázala být účinná, neboť po pěti letech se počet cizinců zdatelně zmenšil (2 453 000 v r. 1936, to jest přibližně 6% z celkového počtu obyvatel).⁹²

Nejpočetnější skupinu cizinců tvořili Italové soustředění na jihozápadě země (32,7% z celkového počtu cizinců v r. 1936). Následovali je Poláci (19,3%), Španělé (11,5%) a Belgičané (9%). Italové, Španělé i Belgičané - sousedé, kulturně i jazykově blízcí, nebyli pro francouzskou společnost zdaleka tak tvrdým oříškem, jako homogenní a kulturně relativně vzdálená komunita Poláků. Ti pro Francouze představovali skutečné cizince, navíc bez vyhlídek na brzkou asimilaci. Tak se jevila situace na počátku třicátých let. Přicházeli s celými rodinami a byli zaměstnáváni téměř výhradně v těžkém průmyslu - metalurgii a dolech. V severních departementech vytvářeli celé enklávy. Přinesli si s sebou vlastní instituce, školy i kněze. Pokud je Francie na něco citlivá, potom na neochotu příchozích přijmout její kulturu a zvyky. I zde však došlo postupem času ke změnám. Počínající sblížení bylo způsobeno vnitřním napětím uvnitř komunit, zhoršením vztahů s vlastní a nízkou úrovní polských škol. Poláci záhy začali své děti posílat do francouzských obecných škol. Skutečná integrace polské menšiny do francouzské společnosti však proběhla až po válce. K dalšímu vývoji poznamenejme: Po válce volala polské horníky a dělníky jejich vlast zpět. Polsko získalo od Německa zpátky slezské doly a potřebovalo pracovní sílu. Mezi francouzskou a polskou vládou došlo v letech 1946 a 1948 v tomto směru k podpisu tří dohod. Tyto smlouvy měly koordinovat repatriace dobrovolníků. Aby se vyhnula masovému exodu z průmyslových, pro obnovu hospodářství strategických zón, učinila francouzská vláda vlastní opatření. Protitahem vydala interní pokyn svým úředníkům urychlit v případě Poláků vydávání státních občanství. Navzdory tomu se našlo dost Poláků, kteří se vrátili do vlasti.⁹³

Jak již bylo řečeno, v absolutních číslech se počet cizinců ve Francii během první poloviny třicátých let snížil. Mnoho cizích pracovníků se nechalo přesvědčit k odchodu, často využilo i výhod, které poskytovala vláda nebo společnosti - dopravu k hranicím zdarma. Veřejné mínění však stále nebylo spokojeno a mělo před očima naopak ty, kteří přicházeli - politické uprchlíky a především Židy z Německa, Rakouska, Československa, Maďarska a Polska.

Hlavním problémem imigrační politiky třicátých let byla absence jednotné koncepce. V podstatě se vlády během třicátých let s různým úspěchem snažily dosáhnout krátkodobých cílů, například snížení nezaměstnanosti. Přijímaná opatření byla více či méně koordinovaná, často protichůdná a

⁸⁹ Weil: *Qu'est-ce qu'un Français?*, s. 79.

⁹⁰ Tamtéž, s. 80.

⁹¹ Lequin: *La mosaïque France*, s. 411.

⁹² Dupâquier J. (ed.): *Histoire de la population française de 1914 à nos jours*, Paris, 1988, s. 104.

⁹³ Peschanski: *La France des camps*, s. 156.

ne vždy důsledně dodržovaná. V konečném důsledku se tedy jako skutečně důležité projevilo samotné jednání úředníků na středních a nižších stupních státní správy.⁹⁴

Zákon z 10. 8. 1932 byl vydán, aby chránil domácí dělníky před cizí konkurencí. Zmocňoval vládu vydávat pro jednotlivá odvětví dekrety, které určily kvóty pro maximální podíl zahraničních pracovníků. To celé na základě žádostí odborů nebo zaměstnavatelů. Tento zákon se nevztahoval na zemědělský sektor (sezónní dělníci přicházeli do Francie po celá třicátá léta). Po jeho vydání zažádalo mnoho italských a polských dělníků ve strachu před vyhoštěním urychleně o francouzské občanství. Doba však byla složitá a imigrační politika komplikovaná. Hranice byly současně otevřené (pro uprchlíky) a zároveň docházelo k nuceným repatriacím (viz výše r. 1935). Zákon z 10. 8. 1932 nebyl důsledně aplikován a zaměstnavatelé pokračovali v zaměstnávání ilegálních přistěhovalců. Do roku 1934 bylo vydáno pouze 72 aplikačních dekretů. Až v roce 1935 vláda přitvrdila vydáním 553 dekretů během osmi měsíců. Z roku 1934 také pochází nařízení, které fakticky zastavilo legální imigraci (samozřejmě se netýkalo imigrantů se statutem uprchlíka). Dekret z 6. 2. 1935 podmínil vydání osobních dokladů pracovní smlouvou a zkomplikoval tak, ne-li znemožnil, shledávání rodin a omezil svobodu pohybu.

Krise nepostihla jen průmyslová odvětví, ale také svobodná povolání. Lékaři a advokáti se dovolávali státní ochrany před zahraniční konkurencí. Byli vyslyšeni a zákony upravily i zde poměr sil ve prospěch domácích. Ambrusterův zákon z dubna roku 1933 omezil výkon lékařského povolání jen na držitele státního občanství, kteří navíc získali svůj diplom na francouzských školách. V červenci roku 1934 byl vydán zákon, podle kterého museli zájemci o provozování advokacie z řad cizinců projít desetiletou zkušební lhůtou.

Diskriminační opatření vůči cizincům vznikla z nátlaku veřejnosti. Jak se zhoršovala v průběhu třicátých let ekonomická, ale i zahraničněpolitická situace země, stavělo se veřejné mínění k cizincům i k těm, které pravicový list *L'Action française* nazval "papírovými Francouzi", se stále rostoucím nepřátelstvím. To se projevovalo například v osobním jednání úředníků. Fakt, že za marseillský atentát na jugoslávského krále Alexandra I. a francouzského ministra zahraničních věcí Louise Barthoua v roce 1934 bylo zodpovědné zahraničí (spáchal jej chorvatský ustašovec Vlado Georgiev, placený německými penězi), pouze přidal argumenty stoupencům tvrdého postupu vůči cizincům.

V zájmu spravedlnosti je třeba říci, že ani v tomto období zcela neutichly hlasy liberálů a humanistů. Proti nesnášenlivosti se vyslovovalo mnoho osobností, mezi nimi Paul Reynaud, který v roce 1932 prohlásil: "Vyhostit cizince, jejichž děti jsou vlastně malí Francouzi, je znamením, že trpíme nedostatkem představitosti a odvahy."⁹⁵ Liga na obranu lidských práv měla v tom samém roce 180 000 členů.

Vláda Lidové fronty a hospodářské oživení v druhé polovině třicátých let načas uklidnily situaci. Tolerantnější přístup k cizincům se projevil spíše mírnější praxí než změnami na poli legislativním. Kontroly se zmírnily a úřady přestaly vyhošťovat. Zahraniční dělníci se znovu zapojili do odborů. Cizinci se také v hojném počtu stávali členy místních organizací Lidové fronty. Na žádost samotných podniků došlo k uvolnění režimu zadržování pracovní síly a kvót.

Xenofobní nálady ovšem začaly opět nabývat na síle se zhoršováním situace v zahraničí. Pravicový tisk jako *L'Action française* a *L'Ami du peuple* nepřestával v odhalování konspirací Němců, Svobodných zednářů, Židů a mezinárodních finančních kruhů. Pravice se obávala přílišného angažmá Francie v občanské válce, která vypukla roku 1936 v sousedním Španělsku. Porážka Lidové fronty po dvou letech byla i porážkou cizinců. Odboroví předáci byli opět propouštěni a pravicový tisk nepřestával označovat politické exulanty za agenty komunismu a teroristy. Rétorika oficiálních míst se příliš neodlišovala od "hlasu lidu": Albert Sarraut, ministr vnitra, se v dubnu 1938 například obrátil směrem k prefektům se žádostí, aby podnikli "rychlá, energická a metodická opatření, jež by zbavila naši zemi nežádoucích živlů, kteří se v příliš velkém počtu volně pohybují a jednají s neúctou k zákonům a nařízením a kteří se nepřijatelným způsobem vměšují do politických či sociálních sporů a konfliktů týkajících se pouze nás."⁹⁶ Následovaly nové represivní zákony, které umožňovaly například vyhoštění nežádoucích cizinců pouze na základě uvážení úřadů, bez zjevných důvodů (2. 5. 1938). Také 12. 11. 1938 vydala Daladierova vláda

⁹⁴ Tamtéž, s. 32.

⁹⁵ Lequin: *La mosaïque France*, s. 414.

⁹⁶ Peschanski: *La France des camps*, s. 30.

velmi důležitý zákon. Jednalo se o klíčovou změnu v zacházení s cizinci. Fakticky listopadový zákon umožňoval internaci nežádoucích cizinců "ve specializovaných centrech" na základě pouhého podezření, bez soudu, administrativní cestou.

Uprchlíci

Lidé, kteří hledají azyl, neboť by byli ve své vlasti vystaveni politické perzekuci, tvoří zvláštní kategorii imigrantů. Právní stát, který se hlásí k ochraně lidských práv, má povinnost se o ně důstojným způsobem postarat, bez ohledu na jejich ekonomický či demografický přínos. Následující odstavce pojednávají o tom, jak se s touto výzvou vypořádala Třetí republika.

Po Hitlerově nástupu k moci v roce 1933 začalo do Francie z Německa a později i z Rakouska proudit množství politických a židovských emigrantů. V otázce počtu uprchlíků z Říše se údaje liší. Peschanskiho údaj patří k těm nižším a hovoří o přibližně 30 000 Němcích, Rakušanech a Čechoslovácích ve Francii v předvečer války.⁹⁷ Veřejnost měla zpočátku pro židovské uprchlíky z východu pochopení, ale jak jejich počet rostl, začala být zneklidněna. Svou roli tu hrál jistě i její vlastní antisemitismus, který měl, jak už jsme si vysvětlili, kořeny spíše v kulturní nekompatibilitě než v rasových rozdílech. Nově příchozí rovněž nebyli to pravé pro francouzské hospodářství. Nejednalo se o rolníky, ani o průmyslové dělníky. Vesměš šlo o střední třídu, provozovatele svobodných povolání, kteří představovali velmi nevíтанou konkurenci na již tak dost přeplněném trhu práce. Ve veřejném mínění zápasil duch republikánské tradice a práva na azyl s rostoucími předsudky, které ještě podpořila neutěšená ekonomická situace a napětí v zahraniční politice. Nicméně všichni tito příchozí byli jen pouhou předzvěstí bouře, která se hnala z jihozápadu, ze Španělska, kde od roku 1936 zuřila občanská válka.

Před postupujícími frankovými vojsky prchali jak jeho republikánští protivníci a příslušníci mezinárodních brigád, tak ohrožení civilisté. Na konci roku 1937, když se zhroutil severní fronta, Francie přivítala 35 tisíc Basků. Na jaře roku 1938 následovala okupace horní Aragonie, která vyvolala přesun 45 tisíc lidí, převážně do republikánské zóny. Na konci roku 1938 se ve Francii nacházelo přibližně 40 - 45 tisíc španělských uprchlíků.⁹⁸ To nejhorší se teprve chystalo: v únoru roku 1939 přešlo během několika dní pyrenejskou hranici půl milionu dalších republikánských Španělů, kteří hledali útočiště před vítězícím Frankovým režimem. Poslední epizoda republikánského exodu ze Španělska se odehrála v březnu roku 1939. Přibližně 10 - 12 tisíc lidí se v přístavech Alicante a Valencie nalodilo na plavidla mířící do francouzské severní Afriky.

Francouzské úřady, které si včas neuvědomily rozměr celého problému a předpokládaly možná, že Španělé uzavřou uprchlíkům své hranice, se ocitly naprosto nepřipraveny před úkolem postarat se o ně. Navíc zřejmě učinily několik chybných závěrů, jež situaci uprchlíků dále zhoršily. V té době vrcholilo snažení o dobudování národní obrany. Vláda odmítla dát přišedším k ubytování tábory připravené pro rezervisty a poskytnout vojenská zdravotnická zařízení, takže ta civilní se záhy ocitla přetížená. V rámci bezpečnostních opatření vláda též rozdělila vojenské jednotky republikánů, čímž ještě posílila již tak dost silný chaos. Celkem přešlo Pyreneje 465 000 Španělů (z nichž bylo 170 000 civilistů). V okamžiku podepsání příměří s německým vítězem v červenci roku 1940 zůstávalo stále 125 000 osob ve Francii a 10 000 v severní Africe.⁹⁹

Francouzské úřady ve snaze zvládnout tento nesmírný příliv lidí, často zraněných a většinou bez prostředků, přistoupily k jejich internacím v narychlo zbudovaných táborech. Tento krok měl jistě i další motiv - mít pod důslednou kontrolou živly, které mohly být potenciálním zdrojem neklidu. Repatriace, nebo přinejmenším hrozba jejího užití byla používána francouzskými úřady jako sankční prostředek. Ve většině případů byl však návrat do vlasti dobrovolný. Nakonec i nové španělské autority si uvědomily cenu pracovní síly a vyzvaly uprchlíky k návratu. V praktické rovině jej velmi usnadnil dekret o amnestii z 2. října 1939, který se týkal civilistů a vojáků odsouzených na 6 a méně let. Ostatní tresty měly být sníženy. Samotný charakter přivítání ve Francii však mnohé z příchozích jistě inspiroval k myšlence na co nejrychlejší odchod. Velmi často se uprchlíci pokoušeli reemigrovat z Francie do třetích zemí, ale vyvolených nebylo mnoho. Celkem se to podařilo přibližně 18 tisícům osob. Hlavním cílem se stala Latinská Amerika, především Mexiko a Chile, jejichž političtí představitelé měli pro španělské republikány pochopení. Do Mexika se do konce

⁹⁷ Tamtéž, s. 34.

⁹⁸ Tamtéž, s. 39.

⁹⁹ Tamtéž, s. 40.

války dopravilo 15 000 Španělů. Mnozí se tam dostávali ještě přes další latinskoamerické země (např. Dominikánskou republiku). Do Chile se přímo z Francie vydalo v roce 1939 2 300 Španělů.¹⁰⁰

Těm, kteří mohli zastávat placené zaměstnání, nemocným a raněným, jimž by hrozily represe, a rodinám, jejichž živitel zastával ve Francii placené zaměstnání, francouzské úřady udělily povolení zůstat na francouzském teritoriu. Naproti tomu řada uprchlíků byla vyzvána k rychlému návratu do vlasti. Jednalo se o děti, které měly svou rodinu ve Španělsku, sirotky a ženy, jež ve Francii neměly živitele. Vrátit se měli i nemocní a invalidé, kteří uprchli před válkou, nikoli před politickým pronásledováním.

Všichni muži prošli v chvatu zbudovanými internačními tábory u pyrenejských hranic. Ženy a děti byly posílány do přijímacích center ve vnitrozemí. V první etapě, ve které se úřady pokoušely postarat se narychlo o první desetitisíce příchozích, byly pro muže vybudovány provizorní stanové tábory na roussillonských plážích. Vzhledem k roční době přebývali v drsných klimatických podmínkách. Stav hygieny rovněž vzbuzoval obavy úřadů, protože tábory byly silně přeplněny. Na tábory a koordinaci dalšího postupu dohlížel z pověření Rady ministrů gen. Ménard. Pod jeho velením došlo během další etapy v jihozápadních departementech ke zbudování šesti specializovaných, tentokrát již solidnějších, táborů. Starci byli soustředěni v táboře Bram (v departementu Aude), Katalánci v Adge (Hérault) a v Rivesaltes (Východní Pyreneje), specializovaní dělníci v Septfonds (Tran-et-Garonne) a v táboře Vernet (Ariège). Baskové byli posláni do tábora v Gurs v Dolních Pyrenejích.

Z táborů se podařilo odejít během léta 1939 těm, kteří se rozhodli k návratu domů a také těm, kteří získali práci, především v zemědělství. V červnu roku 1939 se v internačních táborech nacházelo ještě 160 000 uprchlíků, v prosinci potom již jen 80 000.¹⁰¹ Pokud získali zaměstnání, mohli odejít z tábora a usadit se na venkově. Přibližně stejný počet španělských republikánských uprchlíků jako v táborech se v létě 1939 nacházel i volně na francouzském území.¹⁰² Správou a ostrahou táborů byla pověřena armáda. Zpočátku byly povolány koloniální oddíly. Internovaní však špatně nesli fakt, že jsou hlídáni Maročany a Senegalci a mají od těchto "barbarů" přijímat rozkazy.¹⁰³ Úkol proto poté převzali četníci a vojenská policie. V září roku 1939, když se Francie ocitla ve válečném stavu s Německem, se taktika úřadů změnila. Bylo rozhodnuto využít španělské uprchlíky v zájmu národní obrany. Hlásili se s nadšením do boje, ale vláda rozhodně nemínila dát republikánům do rukou zbraně. Byli zařazeni do vznikajících CTE - cizineckých pracovních rot (Compagnies de travailleurs étrangers). V jejich rámci vykonávali dělnické práce.

Samostatnou kapitolu v otázce španělského exodu tvoří příslušníci internacionálních brigád, kteří bojovali na straně republikánů a po porážce se spolu s místním obyvatelstvem ocitli na útěku. Interbrigadisté byli v dubnu 1939 z ostatních táborů soustředěni do Gurs. Celkem jich Pyrenejskou hranici překročilo 6 808. Nejvíce zastoupeni byli Poláci (950), Italové (872), Němci (735), Češi (600), dále Rakušané, Jugoslávci a Portugalci... celkový počet zemí, odkud interbrigadisté pocházeli, činil 60.¹⁰⁴ Ve své většině to byli aktivní komunisté, nebo aspoň jejich sympatizanti. Z táborů byli rychle během měsíce propuštěni a zpět do vlasti navraceni Američané, Belgičané a Švýcaři, tedy občané z demokratických států, kteří se nemuseli obávat návratu. Proces repatriace naopak vázl zejména u Poláků a u Čechů, kteří se k výzvám na návrat stavěli velmi rezervovaně. Je třeba připomenout, že v březnu 1939 se demokratické Československo stalo minulostí. Do říšského Protektorátu Čechy a Morava levicoví interbrigadisté nespěchali. Mnozí z polských příslušníků mezinárodních brigád byli Židé. V Polsku vládl již delší čas represivní a antisemitský režim, takže ani zde nebyly vyhlídky na návrat do vlasti nijak lákavé.

Jak již bylo řečeno, v září se změnila vládní taktika v řešení uprchlického problému. Rostoucí potřeba pracovní síly v oblasti zbrojního průmyslu i zemědělství vedla 20. 9. 1939 ke zrušení zákona z roku 1932 o ochraně národních pracovních sil. Ze stejné příčiny se začaly vyprazdňovat pracovní tábory a internovaní Španělé a interbrigadisté vstupovali do CTE. Koncem roku jich tedy v táborech znatelně ubylo. Přišla za ně ovšem náhrada. Státní příslušníci mocností, se kterými byla Francie ve válečném stavu.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 40.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 40.

¹⁰² Lequin: La mosaïque France, s. 420.

¹⁰³ Peschanski: La France des camps, s. 47.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 58.

Podivná válka

V době válečného stavu je běžným opatřením zajistit, aby nebylo válečné úsilí státu mařeno "státními příslušníky nepřátelských mocností", kteří se nacházejí na jeho půdě. Podobné postupy, jako zavedla v září roku 1939 Francie, se objevily i v Británii.¹⁰⁵ Samotná opatření proti podezřelým cizincům jsou jistě legitimní. Je také pochopitelné, že při spěchu, v jakém jsou tato opatření prováděna, dojde k množství administrativních chyb, které se později dají napravit. Ve srovnání s ostatními demokraciemi však v tomto směru, jak ukážeme dále, Francie selhala svou neochotou a liknavostí při napravování administrativních omylů.

Státní příslušníci nepřátelských mocností

Když 1. 9. 1939 vypukla válka, přihlásilo se mnoho z těch, kteří na francouzském území dostali status politického uprchlíka, k obraně Francie. O své loajalitě k nové vlasti ujišťovaly marně úřady organizace italských antifašistů, sárských uprchlíků i Federace židovských spolků. Dobrovolníci z jejich řad se záhy ocitli v internačních táborech. Do poloviny září byli na základě vládního dekretu internováni všichni muži ve věku 17 až 60 let. Další opatření se týkala ostatních "nežádoucích, podezřelých nebo nebezpečných" cizinců. Tito měli být eskortováni na hranici a repatriováni. Repatriace byla vyloučena, pokud hrozilo, že přispějí k válečnému úsilí nepřítel.

Největší morální problém představovali političtí uprchlíci. Lidé kteří utekli před persekucí, se od státu, jenž je měl chránit, dočkali hrubého zacházení. Situace uprchlíků z Německa a bývalého Rakouska a Československa měla být vyřešena až dodatečným tříděním internovaných. Tento proces se však táhl dlouhé měsíce a internovaní je trávili hlídání za ploty táborů bez možnosti domoci se práva. Pokud se jim to podařilo, byli poté coby cizinci zařazeni do CTE, aby přispěli k válečnému úsilí Francie. Rychlejšího propuštění dosáhli jen manželé a otcové občanů francouzské národnosti. Muži mladší 17 a starší 60 let byli podrobena přísnému dozoru na svobodě. K internaci zajištěných byly využity tábory při pyrenejské hranici zbudované pro Španěly. Dále byla po celé Francii vybudována celá řada dalších táborů. Generál Ménard byl pověřen, stejně jako v případě španělských uprchlíků, i zde řízením táborů a využitím cizinců v pracovním procesu. V mnoha případech na sebe narážely dva rozdílné imperativy - vytěžit maximálně pracovní potenciál internovaných a zájem národní bezpečnosti.

Přestože v době, kdy začala válka, bylo Rakousko součástí říše, francouzské úřady stále formálně rozlišovaly mezi Rakušany a Němci. Internováni byli sice jak muži němečtí, tak rakouští, ale například v době, kdy se přistoupilo i k internaci žen (květen 1940), týkalo se toto opatření pouze Němek. Stejně tak při náborech do cizinecké legie byli občané bývalého Rakouska a Československa zvýhodněni.

Masová internace, ke které francouzská vláda přistoupila v září 1939, musela zákonitě přinést velké množství administrativních přehmatů. Svědectví o vládě absurdity v táborech plných politických a židovských uprchlíků, ale také mnoha dalších nešťastníků, podává ve svých vzpomínkách spisovatel Alfred Kantorowicz. Byl internován v táboře v Milles a píše: „Jsou tu Češi, kteří upozorňují na to, že jsou spojenci Francie. [...] Jsou tu vojáci z cizinecké legie s hruďmi plnou francouzských vyznamenání a řádů, kteří po tolika letech služby v Legii považují Francii za svou vlast. Je tu muž z Alsaska, který v životě v Německu nebyl a umí stěžít německy. Jeho dva bratři slouží ve francouzské armádě. Jsou tu Němci, kteří už žijí ve Francii deset, patnáct let, kteří mají francouzské manželky a děti."¹⁰⁶ Všichni tito lidé samozřejmě v táborech neměli co dělat. Museli však počkat, až se jejich případ vyřídí. S tříděním internovaných se však začalo až po třech měsících v prosinci 1939. Obhajoby neprávem zadržovaných se ujali především socialisté, kteří ve svých interpelacích v parlamentě poukazovali na špatné podmínky v táborech a vlekoucí se se procedury třídění. Úřadům trvalo sedm měsíců, než svůj úkol dokončily a vyčlenily ty, jejichž propuštění a zapojení do národního úsilí nepředstavovalo riziko. První pracovní oddíly v rámci CTE začaly vznikat až v druhé půli dubna, několik dnů před počátkem německé ofenzivy.

Se zapojením Němců a Rakušanů do bojů se z pochopitelných důvodů váhalo. Proti takovému řešení se postavila především armáda. Její velení zastávalo názor, že "válka s Německem je

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 76.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 77.

především konfliktem dvou národů a potom teprve konfliktem ideologií, je-li jím vůbec."¹⁰⁷ Proto nebyli muži z Říše zapojeni do pěších regimentů zahraničních dobrovolníků (les régiments de marche de volontaires étrangers - RMVE). Mohli vstoupit do cizinecké legie, ale pouze Čechoslováci a Rakušané si směli vybrat mezi běžnou smlouvou na 5 let a kontraktem platným pouze na dobu trvání války. Němci už takovou možnost neměli, a pokud se rozhodli vstoupit, zavázali se na 5 let. Navíc neměli dovoleno bojovat v Evropě. Aby se neocitli tváří tvář svým krajanům, byli posíláni do severní Afriky. Od února 1940 vázl i nábor do cizinecké legie.

Pomoc uprchlíkům

Pomalé tempo činnosti úřadů způsobovaly jak nedostatky legislativy, tak nesouhlas a neochota úředníků na nižší úrovni. Je třeba připomenout i druhou stranu mince. Již jsme zmiňovali socialistické poslance. Vedle nich se v pomoci uprchlíkům angažovala od třicátých let řada spolků a výborů. Jedním z nich byl například Výbor pro pomoc uprchlíkům (Comité d'assistance aux réfugiés - CAR). Vznikl už během třicátých let a omezoval se na humanitární činnost, nikdy se nepustil do kritiky vládní politiky. Měl napojení na americký Joint (American Joint Distribution Committee), odkud plynula většina peněz od amerických Židů. CAR byl zároveň součástí širšího projektu koordinace pomoci emigrantům pod patronátem barona Rotshilda. Vláda sama vytvořila další úřady, například Výbor pro uprchlíky (Comité des réfugiés - CDR), kterému předsedal Georges Bonnet, nebo Komisi pro shromažďovací střediska (Commission des centres de rassemblement - CCR). Posledně jmenovaná se spolu s evropskou kanceláří Jointu starala také o reemigraci německých, rakouských a česko-slovenských Židů za Atlantik.

V polovině května 1940, když se blížila německá vojska, vládní dekrety pohřbily celý proces třídění internovaných Němců a Rakušanů. Všichni byli znovu uvězněni v táborech. Opatření se tentokrát vztahovalo i na ženy (výjimky dostaly Francouzky provdané za Němce, matky s francouzskými dětmi, ženy těhotné nebo starající se o malé dítě a Rakušanky). V Paříži byli muži shromážděni v Invalidovně a na stadionech Buffalo a Roland Garros. Potom putovali do tábora v Raivesaltes. Ženy měly shromaždiště na později nechvalně známém Vel' d'Hiv a poté byly směřovány do tábora v Gurs. Tak se znovu octli pohromadě přesvědčení nacisté, obyčejní Němci i nacistickým režimem pronásledovaní nebožáci.

Počátkem června 1940 (10. 6.), když Itálie vstoupila do války, byla předchozí opatření zákonitě rozšířena i na Italy. V tomto případě se jednalo o úkol vpravdě gigantický vzhledem k množství italských emigrantů ve Francii. Oficiální čísla se pohybují okolo 700 000 osob, a ještě je zapotřebí připočítat ilegální přistěhovalce. Francouzské úřady se však s vervou pustily do plnění úkolu a internace byla v momentě porážky v plném proudu.

Do Francie také putovali internovaní Němci z Belgie. Belgická vláda je přesouvala před postupující německou armádou. Dorazilo jich z celkového počtu 13 500 přibližně 7 500, ostatní transporty nestačily tempu přibližující se fronty. V rámci těchto přesunů přišlo do francouzských táborů i několik desítek belgických komunistů. Ve snaze zjednat pořádek pořádaly úřady do poslední chvíle zátahy a zadržovaly podezřelé osoby - tedy povětšinou cizince. Za mřížemi se znovu octil velký počet Španělů, kteří se v předchozím roce dostali na svobodu.

Velitelé táborů dostali rozkaz zničit materiály a dokumenty o věznicích před příchodem wehrmachtu tak, aby se nedostaly do rukou nepříteli. Někteří z velitelů postupovali podle rozkazu, ale množství dochovaných záznamů hovoří i o opačných případech. Znovu se tu výrazně projevil lidský faktor. Osud internovaných často závisel mnohem více na osobní vůli velitele tábora než na úředním nařízení. Z Gurs byly na rozkaz jeho velitele propouštěny stovky Basků, aby se nedostali do rukou Frankovi. Stejně tak bylo 8 000 internovaných žen propuštěno z Gurs během následujících zmatků v červenci a srpnu.¹⁰⁸

Po porážce Francie bylo 22. 6. 1940 podepsáno příměří. Na dodržování podmínek měla dohlížet komise se sídlem ve Wiesbadenu. Její pověřenci navštívili tábory a shromažďovali údaje o zadržených. Zadržení nacisté se samozřejmě dočkali rychlého propuštění. Návrat Židů do Německa byl přísně zakázán. Německé autority dokonce vydaly pokyny, podle kterých se nemělo bránit Židům, kteří by chtěli úplně emigrovat. Tento fakt je dalším důkazem toho, že nacisté před

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 80.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 156.

podzimem roku 1941 neplánovali systematickou a hromadnou likvidaci Židů. Konvence o příměří v článku 19 uložila Francii reprezentované vichistickým režimem vydat všechny Němce, které si vyžádají okupační úřady. Na základě článku 19 bylo do listopadu 1942 vydáno z neokupované zóny gestapu 800 osob (mezi nimi komunističtí poslanci říšského sněmu a sociální demokraté Franz Dahlem a Heinrich Rau).

Příměří s Itálií obsahovalo podobnou podmínku. Také italští pověřenci navštívili internační tábory se svými krajany ve Francii. Ve vztahu k Itálii si však Francouzi dovolili mnohem více neposlušnosti. Vydání několika set interbrigadistů z tábora Vernet se protáhlo do června 1943. V té době měli už fašisté v Itálii docela jiné starosti, protože pád Mussoliniho režimu byl za dveřmi.

Vichy

Jen stěží lze za druhé světové války ve Francii hovořit o imigrační politice. Doktrína nového režimu naopak spočívala v izolaci a očištění národa. Cizinci byli jednou částí Pétainovy tzv. "Anti-France". Vedle Židů a Svobodných zednářů se stali terčem represí, které měly kanalizovat národní frustraci z porážky. Vláda nechala 5. 7. 1940 zavřít státní hranice, aby se ve vstupu do země zabránilo novým uprchlíkům, kteří by "mohli narušovat veřejný pořádek", jak se vyjádřil min. vnitra Adrien Marquet.¹⁰⁹ Na pořadu dne byla otevřeně xenofóbní rétorika a praktická opatření vycházela ze stejných pozic. Diskriminace cizinců a jejich vyloučení ze společnosti měly samozřejmě i své praktické důvody. Po porážce se válečné úsilí zastavilo a s ním začala stagnovat i ekonomika. V okamžiku, kdy došlo k rozpouštění cizineckých pracovních skupin, byly zároveň široké vrstvy obyvatelstva znovu postiženy nezaměstnaností. Hospodářské problémy se vrátily a s nimi i odpor a nepřátelství vůči cizincům. Tentokrát byly nálady veřejnosti navíc ještě povzbuzovány oficiálními prohlášeními vichistických představitelů. S cizinci nezacházely příliš dobře ani vlády v letech těsně před válkou. Hlavní rozdíl však spočívá v něčem jiném: během předválečných krizí, přípravy k boji a potom v následné krátké válce lze hovořit o krajnosti situace. Vlády Třetí republiky hájily nutnost určitých represivních opatření výjimečností chvíle. Pétainův režim však nepovažoval svou xenofóbní politiku za nijak dočasnou ani vynucenou okolnostmi. Považoval ji za jedinou správnou. A v tomto bodě tkví podle mého názoru hlavní rozdíl mezi oběma režimy a také vina Vichy.

Veřejné mínění tvoří jinou kapitolu. I když šok z porážky byl velký, ve veřejnosti doutnaly myšlenky na vyloučení cizinců již delší dobu. Proto také Pétainova slova tak rezonovala s obecnými názory.

Opatření proti cizincům a především Židům měla ještě další dva motivy. Vichy se úpěnlivě snažila, aby Německo uznalo Francii, jejíž zbytky představovala, za rovnocenného partnera. Proto její představitelé přebírali iniciativu a začali zavádět diskriminační opatření samostatně ještě před tím, než napadlo Němce něco takového požadovat. Druhým motivem bylo znovuzískání kontroly nad celým francouzským územím. Této snahy Němci obratně využili. Připustili činnost francouzských úřadů i v okupované zóně. Celá věc ale vedla pouze k tomu, že se francouzské orgány místo německých propůjčily ke kompromitující činnosti.¹¹⁰ Vlastní vůli nedokázali Francouzi na severu prosadit.

Až do léta 1942 zůstala francouzské vládě plná suverenita nad neokupovanou zónou. Symbolická změna nastala až v okamžiku, kdy se Laval zavázal vydat Židy z jižní zóny Němcům. Samozřejmě, že hlavním zlomem byla okupace celého teritoria v listopadu 1942, v okamžiku, kdy se Spojencům podařilo vylodit v severní Africe.

Francouzský antisemitismus není náplní této práce. Přesto je také nutné se jím zabývat. Opatření přijatá proti Židům byla totiž v první řadě namířena proti Židům cizím. Zákony, které měly postihovat cizince, dopadly velkou měrou právě na židovské obyvatelstvo. Status Žida a cizince se ve Francii před válkou do značné míry překrýval. Počet Židů ve Francii na konci třicátých let dosáhl 300 tisíc. Většina z nich žila v Paříži a polovina byli přímo cizinci. Drtivou většinu z ostatních tvořila druhá či třetí generace.¹¹¹ Z celkového počtu 60 - 65 tisíc Židů, kteří byli během války vydáni Němcům, tvořili Francouzi jen zhruba 10%. Již jsme zmínili zvláštní druh francouzského antisemitismu. Jednalo se o kombinaci antisemitismu kulturního, národního a křesťanského. Proto

¹⁰⁹ Lequin: La mosaïque France, s. 422.

¹¹⁰ Peschanski: La France des camps, s. 157.

¹¹¹ Paxton: La France de Vichy, s. 166.

Francie chránila vlastní Židy. Největším proviněním Židů z východu byl právě fakt, že byli z východu a podle mínění odborníků, o nichž ještě bude řeč, neschopni asimilace.

Protižidovské zákony vznikaly ve dvou fázích: na podzim roku 1940 a v létě 1941. Robert O. Paxton i Denis Peschanski přesvědčivě dokládají, že přinejmenším ve fázi první - v létě a na podzim roku 1940 - pramenila xenofobní a antisemitská legislativa čistě z domácích zdrojů.¹¹² Počátkem října 1940 vyšla série protižidovských zákonů, které měly za cíl omezit kulturní vliv a ekonomický potenciál Židů. Na vybrané profese a veřejné funkce byl 3. října 1940 uvalen numerus clausus a působnost Židů ve volených orgánech, státní správě, armádě a kulturní sféře (v žurnalistice, filmu, radiu, školství) byla postižena zákazem. Den poté vešel v platnost další zákon, dle kterého dostali prefekti pravomoc internovat bez soudu Židy cizího původu. Tato opatření již obsahovala rasovou definici. Pokud byl posuzovaný člověk sezdán s židovským partnerem, stačili dva prarodiče židovské národnosti. Zde je vidět, že podstata antisemitismu se ve Vichy přiblížila německému rasovému vzoru, v tomto případě ho dokonce překonala.¹¹³ Přesto zákony nebyly tak důsledně uplatňovány vůči veteránům a příslušníkům starých místních židovských rodů.

Díky uvedeným opatřením se začaly znovu plnit internační tábory, které nyní už vlastně můžeme nazývat koncentračními. Teprve v polovině roku 1942 byli francouzští představitelé skutečně donuceni spolupracovat na konečném řešení. Tou dobou bylo v táborech díky horlivosti úřadů 20 tisíc Židů a jejich transportu na východ nestály v cestě žádné překážky.¹¹⁴ Po sčítání Židů, které proběhlo 22. 7. 1942, měly úřady o jejich počtu a bydlišti přesnou představu a celý proces deportací byl ještě více usnadněn.

Zrušením dekretu Crémieux z 24. 10. 1870 přišlo o francouzské občanství 110 tis. alžírských Židů. (pozn.: Po převzetí kontroly nad Severní Afrikou se pokusili admirál Darlan i generál Giraud toto opatření zachovat pod záminkou rovnoprávnosti mezi Židy a muslimy. Teprve na nátlak gaullistického Národního výboru, amerického tisku a samotných alžírských Židů byla 21. 3. 1943 obnovena platnost dekretu Crémieux.¹¹⁵)

Druhá fáze protižidovské legislativy v červnu roku 1941 ještě zpřísnila stávající opatření. 2. 6. 1941 byl zákaz pro Židy rozšířen na další profese v ekonomické sféře a početní kvóty omezily jejich množství ve většině svobodných povolání, řemeslech, obchodu a průmyslu. Židovský statut z 4. října 1940 byl 25. června 1941 upraven v tom smyslu, že nadále neměli být osvobozováni zadrženi Židé, kteří neměli trvalý pobyt ve Francii před 10. květnem 1940. Byl tedy zaměřen na všechny, kteří byli do táborů v jižní zóně transportováni ze severní zóny, Belgie i Německa.

Hranice byly sice uzavřeny, ale zůstala otevřená jedna cesta přísunu nových nežádoucích cizinců. Tou byl transport z Říše a okupovaných území. Před tím, než došlo na podzim roku 1941 k rozhodnutí o konečném řešení židovské otázky,¹¹⁶ zbavovali nacisté systematicky svá i dobytá území "nečistých elementů". Z Alsaska a Lotrinska, z Bádenska a Sárska byly ve vlacích do vichistických internačních táborů přiváženy tisíce cikánů a Židů. Francouzské úřady protestovaly celkem marně. Nejvýznamnější akcí tohoto druhu bylo 22. a 23. října 1940 vyhoštění všech zbývajících Židů z Bádenska a Sárska v celkovém počtu 7 700 osob, převážně žen, dětí a starců. Židé z Bádenska byli internováni v Gurs, ostatní provizorně v Adge a Montélimaru a poté směřovali do Rivesaltes.

Jednání nacistů dokazuje, že nápad na systematické vyhlazení Židů je pozdějšího data. Paxton o tom podává přesvědčivé důkazy. Dává čtenáři k úvaze, zda by Hitler učinil z Francie odkladiště pro své nežádoucí Židy, kdyby měl v úmyslu Francii etnicky vyčistit již před rokem 1942.¹¹⁷ Konečné řešení židovské otázky pochází tedy skutečně až z doby, kdy okupací východních území Německu připadly další miliony tamního židovského obyvatelstva, jehož přesídlení by bylo technicky neproveditelné. Opět si zde potvrzujeme myšlenku o francouzském původu protižidovských opatření. Němci v letech 1940 a 1941 ještě neměli na očistě Francie zájem.

Reakce obyvatelstva na protižidovské zákony byla zpočátku velice chladná. Faktem zůstává, že bez asistence francouzských policejních sil by se třem tisícům Němců, kteří byli ve Francii pověřeni organizovat transporty, úkol těžko podařilo tak efektivně splnit. Horlivost francouzské úřady

¹¹² Tamtéž, s. 165.

¹¹³ Wistrich: Hitler a holocaust, s. 189.

¹¹⁴ Paxton: La France de Vichy, s. 181.

¹¹⁵ Weil: Qu'est-ce qu'un Français ?, s. 139.

¹¹⁶ Wistrich: Hitler a holocaust, s. 118.

¹¹⁷ Paxton: La France de Vichy, s. 171.

projevovaly především v roce 1942. Později opadla, vzhledem k vývoji války i tomu, jak stoupalo povědomí o skutečném osudu transportovaných Židů.

Hodnocením francouzské spoluúčasti na holocaustu se zabývá ve své knize Robert S. Wistrich. Ve srovnání s ostatními evropskými státy se Vichy rozhodně pohybuje v té "horší" polovině. Antisemitismus byl integrální součástí režimní filosofie. Na druhou stranu nikdy nebylo úmyslem francouzských představitelů přistoupit k fyzické likvidaci Židů. Na jejich záchranu však podnikli méně než málo. Dlouhou dobu se stavěli slepě k důkazům o hromadném vyvražďování na východě a využívali transporty, aby snížili počet Židů na vlastním území.¹¹⁸

Třetí republika nezacházela s cizinci, které pokládala za nežádoucí, nijak jemně. Již víme o množství táborů a tvrdých podmínkách v nich. Vichy však zašla dál. Tábory postavené pro španělské uprchlíky našly po další léta velké uplatnění. Cizinci se ocitli po boku Židů znovu internovaní v táborech (v září, ještě před vznikem legislativy o Židech, se v táborech nacházelo 32 tisíc osob). Další možností se stalo přidělení k tzv. GTE (groupements de travailleurs étrangers). Do těchto cizineckých pracovních skupin byli na základě zákona z 27. 9. 1940 rekrutováni muži cizinci mezi 18 a 55 lety. Jednalo se především o Španěly z CTE rozpuštěných po porážce. I v rámci GTE začala být uplatňována rasová segregace. V létě 1941 byly rozděleny na árijské a neárijské. Židů v nich ovšem nebylo mnoho, tvořili je hlavně Španělé. Celkem se v GTE nacházelo kolem 35 - 50 tisíc mužů.¹¹⁹

Novou prioritou státu bylo napravit "chyby" předchozího období, konkrétně liberálního přístupu k udělování státních občanství. Na ministerstvu spravedlnosti v čele s Raphaelem Alibertem vznikla 22. července 1940 komise s úkolem revidovat zpětně veškerá státní občanství udělená od 10. 8. 1927. To je datum, kdy vstoupil v platnost již zmíněný velmi liberální zákon, na jehož základě získalo mnoho cizinců státní občanství. Komise prověřila kolem půl milionu případů a odňala status francouzského občana 15 154 osobám.¹²⁰ Židovská rasa nebyla hlavním kritériem výběru a Izraelité tvořili menšinu mezi takto postiženými (6 307 osob).¹²¹ Pro Židy byla ovšem ztráta státního občanství často fatální, neboť jedině francouzské občanství je mohlo ušetřit nejhoršího, tedy transportu. 17. července 1940 byli z výkonu veřejné funkce ve státní správě vyloučeni všichni Francouzi, jejichž otec sám neměl francouzské státní občanství.¹²² V srpnu bylo stejné omezení aplikováno na výkon lékařského povolání a v září na advokacii. Samozřejmě šlo o zákony namířené v první řadě proti Židům, ale dotkly se všech cizinců.

Internace cizinců v táborech bylo opatření, které velmi často vycházelo kromě bezpečnostních zájmů i z politiky regulace zaměstnanosti. Když se na podzim roku 1940 tábory začaly plnit Židy, francouzské úřady hledaly pro cizince jiné řešení. Naděje internovaných i francouzských úřadů, pro které představovala internace cizinců jen náklady, se upínaly k emigraci. Emigrovat do třetí země však nebylo v době války nijak jednoduché a podařilo se to jen několika stovkám osob. Překážek emigrace nalezneme několik. Všechny země omezily propustnost svých hranic. Pro přepravu osob nebyl k dispozici dostatek plavidel. Množství emigrantů uvízlo v Portugalsku a Španělsku. Tyto země pak vykazovaly větší obezřetnost při vydávání tranzitních víz. Dále tu bylo hodně administrativních překážek. Zájemce o emigraci musel nejprve dosáhnout propuštění nebo převedení do tranzitního tábora v Milles (departement Bouches-du-Rhône). Poté získat vízum pro odchod z Francie, tranzitní vízum Španělska a Portugalska a konečně i vízum cílové země. Celý proces byl drahou a komplikovanou záležitostí. První odjezdy z Milles se proto uskutečnily až v březnu 1941. Do července 1941 se podařilo z tábora emigrovat 324 osobám, což bylo číslo skutečně nepovzbudivé.¹²³

V létě roku 1941 Spojené státy americké velmi zpřísnily svou imigrační politiku a od podzimu emigrace do USA téměř ustala. V listopadu se namísto z Lisabonu začalo odplouvat z Casablanky, protože průchod Portugalskem a Španělskem se stále více problematizoval. Pokud využít ke stejnému účelu Marseille nevyšel, neboť Britové na Bermudách drželi francouzskou loď.

Mnohem pohostinnější a také lákavější destinací než Spojené státy bylo pro Španěly v první chvíli Mexiko. Francouzská a mexická vláda dokonce uzavřely 22. 8. 1940 dohodu, která měla

¹¹⁸ Wistrich: Hitler a holocaust, s. 196.

¹¹⁹ Peschanski: La France des camps, s. 225.

¹²⁰ Weil: Qu'est-ce qu'un Français?, s. 97.

¹²¹ Paxton: La France de Vichy, s. 169.

¹²² Peschanski: La France des camps, s. 168.

¹²³ Tamtéž, s. 220.

ulehčit španělskou reemigraci z Francie. Dohoda se měla vztahovat i na interbrigadisty. Ti byli jako potencionální zdroj neklidu ve Francii velmi nežádoucí, ale v Mexiku na ně pohlíželi se sympatiemi. Vichy emigraci podporovalo. Cizinci představovali jen náklady a problémy. Smlouva s Mexikem však nebyla prováděna dlouho. Už v prosinci roku 1940 došlo v Mexiku k vnitropolitickým změnám a nová vláda neměla zájem na pokračování spolupráce. Navíc se Francie ve stále větší míře střetávala s odporem Španělska a nakonec i Německa. Noví "spojenci" se obávali, že by španělští republikáni a interbrigadisté mohli být nasazeni do bojů na nepřátelské straně. Pod záminkou, že gaullisté rekrutují v Mexiku muže, byla tedy veškerá emigrace zastavena. Franco přitom nepožadoval vydání republikánů. Trval však na tom, že mají zůstat internováni a pod přísným dozorem ve Francii. Koneckonců toto řešení bylo pro něj také nejpohodlnější.

Peschanski v tomto bodě upozorňuje, že by bylo chybou považovat Vichy za jeden hlas. I v této složité době a při autoritativním systému vlády si jednotlivé státní složky zachovaly specifický přístup k řešení problému cizinců. Ministerstvo zahraničí bylo jako první vystaveno zahraničněpolitickým tlakům a mělo nejvíce tendenci jim podléhat. Na ministerstvu spravedlnosti ještě dožívaly principy práva a vnitro zase nejsilněji zohledňovalo bezpečnostní priority a ochranu veřejného pořádku.¹²⁴

Udělování státních občanství během války bylo výrazně utlumené. Imperativem doby byl proces opačný: státní občanství odnímat. Některými případy se však úřady zabývaly. Od roku 1940 se na ministerstvu spravedlnosti začala kumulovat nevyřízená agenda - žádosti o udělení státního občanství. Úřady měly mnoho důvodů, aby nespěchaly. Jednak se očekával brzký vznik nové zákonné úpravy, jež by více vyhovovala "duchu doby" než zákon z roku 1927, který i přes úpravy v třicátých letech zůstával stále v platnosti. Dále bylo potřeba brát silný ohled na diplomatické vztahy s mocnostmi Osy. V neposlední řadě působil i nedostatek personálu.

Větší část udělených občanství tvořily tzv. réintegrations, navrácení státního občanství. Týkaly se například žen, které po sňatku s cizincem ztratily francouzské občanství a po rozvodu nebo ovdovění o ně žádaly zpět. Mezi lety 1941 - 1944 bylo uděleno občanství jen několika stovkám cizinců ročně. Celkový počet občanství udělených cizincům nepřesáhl 2 672 osob.¹²⁵ Tak nízký počet způsobil i fakt, že všechna rozhodnutí musela projít schválením u samotného Pétaina.

Výrazně se také proměnilo národnostní složení žadatelů s kladně vyřízenými žádostmi. V předchozích letech dominovali všem svým 46% podílem na celkovém množství Italové následováni Poláky (15%). Nyní se poměr značně změnil kvůli ohledům, jež bylo nutné brát na německou a italskou vládu. Na první místo se dostali Španělé (18,5%). Nikoli ovšem republikánští uprchlíci, o jejichž osudu jsme již hovořili. Druhé místo zaujali celkem dost překvapivě Arméni, následováni Italy a Belgičany. Z 0,4% na 5% se během války rovněž zvýšilo zastoupení Britů. Na to, aby se mezi úspěšnými kandidáty neobjevovali Němci a Italové v míře, jež by mohla podráždit mocnosti Osy, dohlíželo bedlivě i ministerstvo zahraničí. Tak bylo rozhodnuto v roce 1942 udělit státní občanství několika pečlivě vybraným příslušníkům cizinecké legie německého původu.

Žádosti Židů byly od 27. 7. 1941 postupovány Xavieru Vallatovi a jeho Generálnímu komisariátu pro židovské otázky. V drtivé většině je vetoval, malé procento žádostí bylo odloženo. Tato rozhodnutí měla vliv na pokles počtu Poláků mezi novými občany. Nehledě na to, Slované byli z hlediska schopnosti asimilace hodnoceni obecně nízko. Podobně, ba ještě hůře, na tom byli Arméni, ale v jejich případě byla učiněna výjimka. Francouzské úřady, jež vyčerpaly zásoby bezkonfliktních žádostí, se rozhodly vyhovět i většímu počtu Arménů s ohledem na služby prokazané ve francouzské armádě a také na jejich křesťanskou víru.

Code de la nationalité 1940 - 1943

Francie trpěla celá třicátá léta nejednotou a nedostatečnou koordinací v udělování státního občanství. I kolaborující režim pocítoval potřebu vypořádat se s tímto problémem a vytvořit novou sjednocující zákonnou úpravu. Tím spíše, že předchozí praxe se zdála nebezpečně liberální. Můžeme tedy hovořit o třetí prioritě. Vedle revizí již udělených občanství a represivní politiky vůči cizincům přítomným na francouzském území mělo být do budoucna zabráněno tomu, aby se Francie znovu ocitla vydaná napospas nežádoucím imigrantům.

¹²⁴ Tamtéž, s. 223.

¹²⁵ Weil: Qu'est-ce qu'un Français?, s. 112.

Projekt zákona vznikl od léta 1940 ve vzájemné interakci ministerstev a jejich odlišných priorit. Dlouhé měsíce si zainteresovaná ministerstva vyměňovala názory. V lednu roku 1941 byl celý legislativní projekt schválen a prezentován v ucelené podobě. V tomto okamžiku měl velmi blízko k životu, ale peripetie kolem jeho podoby pokračovaly dál.

Nejdůležitější námitky přišly od admirála Darlana, místopředsedy Státní rady a současně ministra vnitra, a Xaviera Vallata, který stál v čele Generálního komisariátu pro židovské otázky. První spočívala v absenci rasových kritérií. Vallat zase požadoval, aby zákon explicitně vylučoval z možnosti získat občanství osoby židovského původu. Nejdále v diskriminačním rasovém přístupu zašel návrh ministerstva zahraničí, neboť upíral právo na francouzské občanství i druhé generaci, která vyrůstala ve Francii. Ministerstvo spravedlnosti nejvíce dbalo na dodržování principů práva a odráželo v celku statečně útoky ostatních aktérů, kteří v mnohem větší míře podléhali "požadavkům doby".

Výsledný návrh předložený v srpnu 1943 měl nakonec podobu kompromisu. Možnost státu neudělit bezdůvodně občanství zůstala dostatečnou zárukou, aniž by nějaké etnikum bylo předem vyloučeno. Není třeba říkat, že v praxi stejně neměli Židé šanci získat francouzské občanství. Přestože zásadně neprolamoval tradici třetí republiky, byl zákon o udělování státního občanství velmi zpřísněn.

Cesta k vzniku zákona byla nesmírně trnitá. Celé dílo, které vznikalo v meziministerských přestřelkách po dobu delší tří let, pohřbilo negativní osvědčení z Německa. Na francouzském území byli okupanti zastoupeni několika orgány. Jednak vojenským velitelstvím, dále kanceláří gestapa a také vyslanectvím v Paříži, kde úřadoval Otto Abetz. Vojenské velitelství projekt v podstatě schválilo, ale nedočkalo se souhlasu Gestapa. Hlavní zádrhel viděli nacisté v tom, že Židé netvořili, jak by bylo záhodno, zvláštní kategorii, ale spadali do běžné imigrace. Protože nedošlo mezi velitelstvím wehrmachtu a Gestapa k dohodě, vyžádal si v dubnu Otto Abetz názor ministerstva zahraničních věcí v Berlíně. O konečném zamítavém stanovisku se tedy rozhodlo v Německu, na Institutu pro státovědu berlínské university. Expertíza, která odtamtud 16. října 1943 vyšla, byla v zásadě negativní. Budeme-li parafrázovat, potom je projekt "v zásadě návratem před rok 1927 a v žádném případě nepředstavuje úspěšný pokus o skutečnou přestavbu legislativy. Spokojuje se s odstraněním opatření vlády Lidové fronty a navazuje na maloměstáckou a konzervativní konstituční tradici Republiky".¹²⁶

Po zamítavém stanovisku nacistických právních expertů nemohl znít pokyn jinak, než zákon vetovat. 15. října německé autority sdělily oficiálně své stanovisko Francouzům a projekt na nový Code de la nationalité v režii Vichistického státu skončil.

Z řečeného vyplývá několik faktů. Vichistický režim nebyl monolitem. Je třeba rozlišovat mezi jednotlivými složkami režimu, které trpěly "nemocí doby" - antisemitismem a xenofóbií - rozdílnou měrou. Přínejmenším část administrativy neuspěla s pokusem zachovat aspoň trosky kontinuity se starými republikánskými ideály.

Není pravda, že jednání vichistického režimu pramenilo pouze z politické nutnosti. Mnohá opatření, jež byla za války vůči cizincům přijata, vyplývala z jeho podstaty a ze způsobu, kterým se mocenské elity rozhodly řešit domácí složitou sociální a ekonomickou situaci. Zodpovědnost za utrpení a smrt mnohých lidí, kteří doufali nalézt ve Francii útočiště, padá ve stejné míře na nacistické okupanty jako na domácí kolaboranty.

Svobodná Francie

Představitelé Svobodné Francie nejprve v londýnském exilu, v severní Africe i v osvobozené vlasti měli mnoho úkolů: vypořádat se s vichistickou legislativou a vyřídit žádosti o udělení občanství, kterých se během války na prefekturách departementů nahromadilo na 200 tisíc. Tato priorita odpovídala de Gaullovu požadavku na rekonstrukci země a populace. Úkolem, který s tím úzce souvisí, bylo vypracování nového zákona o státním občanství. Jak uvidíme na diskusích okolo těchto témat, nebyl princip etnické a rasové selekce tak docela mimo hru ani po válce.

¹²⁶ Tamtéž, s. 111.

Zatímco ve Francii probíhal dle zákona z 22. 7. 1940 hromadný proces revizí udělených občanství, který vyústil ve více než 15 tisíc případů jeho odebrání, v Londýně na Carlton Gardens č. 4 se lidé ze Svobodné Francie starali o to, aby kontinuita Třetí republiky zůstala zachována. Pod vedením Reného Cassina, jednoho z De Gaullových spolupracovníků, byl otevřen registr pro otázku státního občanství. Prohlášení, jež archivoval, měla v prvních měsících ve velké většině charakter demonstrativního vyjádření věrnosti. K francouzskému občanství se přihlašovali lidé, kteří se mohli obávat, že o ně budou vichistickými úřady připraveni. Rovněž byly archivovány žádosti cizinců o udělení občanství. Zde se orgány Svobodné Francie striktně držely zákona z r. 1927, který s výjimkou manželek francouzských občanů nepovoloval udělit státní občanství mimo hranice Francie. Žádosti byly tedy vyřízeny až po válce. Od prosince 1941 se funkce registru přesunula z pole symbolického na pole právní a začal více fungovat jako oficiální orgán. Jazyk dokumentů nabyl ve větší míře právní formu. V září roku 1944, po příchodu provizorní vlády do Paříže, byl registr předán na ministerstvo spravedlnosti.

Už bylo řečeno, že obnovení dekretu Crémieux, který přiznával francouzské občanství všem alžírským Židům, se neobešlo bez komplikací. Anulace zákona z 22. 7. 1940, dle kterého přišlo revizemi o státní občanství přes 15 tisíc osob, také nebyla samozřejmou záležitostí. Diskuse probíhaly od března 1943, kdy nařízení generála Girauda v severní Africe anulovala zákony vzniklé po 22. 7. 1940, ale na tento zákon samotný se již nevztahovala. Podobný postoj jako generál Giraud zaujal i François de Menthon, komisař pro spravedlnost Svobodné Francie. Podle jeho mínění bylo občanství v letech těsně před válkou udělováno v neuváženě vysoké míře. Proto navrhoval zachovat rozhodnutí vichistických orgánů.

Právní výbor Svobodné Francie (v podstatě Státní rada) zaujal postoj opačný a formuloval jej v prohlášení z 11. 1. 1944, v němž se mimo jiné praví: "Vichistická legislativa je v tomto bodě jednou z nejostudnějších stránek režimu. [...] Francouzský výbor národního osvobození by zatížil své svědomí velikou odpovědností před národem i obecným svědomím, pokud by se kategoricky neodřekl nespravedlivých opatření přijatých lidmi z Vichy...".¹²⁷ Diskuse pokračovaly ještě několik měsíců, ale 24. 5. 1944 byl zákon z 22. 7. 1940 zrušen s retroaktivní platností. Veškeré případy byly po návratu vlády do Paříže znovu otevřeny a posuzovány podle zákona z roku 1927, který v článku 10 také obsahoval mechanismy ke zbavení občanství. V drtivé většině bylo jejich vyřízení rychlé a kladné.

Orgány prozatímní vlády zaujaly nakonec morálně správné stanovisko, ale jeho prosazení se neobešlo bez komplikací. I v rámci Svobodné Francie se na úrovni jednotlivců uplatnily názory, které bychom hledali spíše ve Vichy, nebo lépe řečeno ve Francii na konci třicátých let. Tito lidé, kteří se od Vichy plně distancovali, se zřejmě necítili zodpovědní za účast Francie na nacistickém vyhlazovacím programu. Proto se možná bez hlubší reflexe snažili pragmaticky navázat na přerušenu kontinuitu Třetí republiky. Chtěli využít vichistické zákony bez ohledu na jejich morální rozměr, pokud podle nich odpovídaly soudobým potřebám země.

Vylodění Spojenců na normanských plážích 6. 6. 1944 bylo pouze začátkem osvobození Francie. Boje trvaly dalších jedenáct měsíců. Paříž byla nicméně osvobozena již během léta a 26. srpna přivítala generála de Gaulla.

Vzhledem k pokračujícím bojům musela prozatímní vláda přijmout "staronová" bezpečnostní opatření. Z Němců se opět stali nepřátelé a osud německých civilistů na francouzském území se opakoval. Znovu je postihla internace, tentokrát ve společnosti překupníků černého trhu a více či méně spravedlivě obviněných kolaborantů. Prozatímní vláda se inspirovala postupy z konce Třetí republiky, konkrétně zákonem z 12. 11. 1938 o internaci nežádoucích cizinců, o němž jsme mluvili v příslušné kapitole. V říjnu a listopadu roku 1944 vyšla série nařízení, jež umožňovala prefektům internovat osoby ohrožující veřejnou bezpečnost a národní obranu. Zadrženi měli být cizinci, kteří byli vyhoštěni, neměli možnost návratu do své země a lidé bez vlasti. Na rozdíl od předválečné situace se tu však úřady alespoň deklarativně snažily bránit dalšímu bezpráví.¹²⁸ Internováni byli ti z cizinců, kteří představovali skutečné nebezpečí. Ostatní měli mít domácí vězení. V praxi se ovšem především k německým civilistům přistupovalo se značnou tvrdostí.

¹²⁷ Tamtéž, s. 140.

¹²⁸ Peschanski: La France des Camps, s. 447.

Prozatímní vláda až na konci srpna roku 1945, tedy téměř 4 měsíce po německé kapitulaci, zrušila administrativní internace bez soudu. Zároveň se měly do tří měsíců prošetřit případy lidí, kteří se v táborech nacházeli. Celý proces se však protáhl až do května roku 1946.

Nový Code de la nationalité - nařízení z 19. 10. 1945

Úpravu a sjednocení legislativy v otázce udělování státního občanství měly v plánu i vlády ve třicátých letech. Neuspěly a krachem skončil také pokus kolaborantského režimu. Je možné, že nebyť výjimečné příležitosti, kterou nabízela chvíle - přijmout zákon formou nařízení, bez parlamentních průtahů, v prvních měsících po válce - čekala by Francie na svůj zákoník o státním občanství ještě dlouho. Čas skutečně tlačil, bylo potřeba vyřídit nahromaděnou agendu i nové žádosti účastníků odboje. I přes prožitou zkušenost války se vznik zákona neobešel bez debaty o výběru kandidátů dle rasového klíče. Názory, že je třeba vybírat nové Francouze podle etnického původu, obsahovaly expertizy odborníků před válkou, během ní a ti samí lidé dávali k dobru své vědění i po válce.

Na prvním místě mezi nimi musíme zmínit předsedu Vysokého poradního výboru pro obyvatelstvo a rodinu (vznikl 3. 4. 1945). Georges Mauco byl uznávaným expertem v oboru již ve třicátých letech. Během války publikoval odborné články v časopise *L'Ethnie française*. V nich rozvíjel své názory na schopnost asimilace jednotlivých etnik a veskrze přitakával rasistické a protizidovské politice Vichy. V roce 1944 se přidal na stranu spojenců a podílel se na osvobozování Paříže. Své návrhy imigrační strategie opíral i po válce o studie, které vznikly v roce 1943 a 1944 na půdě Vichy¹²⁹ a zároveň se inspiroval americkým příkladem kvót na imigraci. Mezi imigranty do Francie rozlišoval tři velké rasové skupiny: severské Evropany, latinské Evropany, a Slovany. Jejich poměr v příchozí populaci měl být určen na základě ještě vyrovnaného složení francouzské populace mezi lety 1881 a 1891. Seveřané (Belgičané, Lucemburčané, Holanďané, Švédové, Dánové, Skandinávci, Irové a Britové, Němci a Kanadčané) měli tvořit 50% imigrantů. Jihoevropané, obyvatelé severních regionů Španělska, Itálie a Portugalska 30% a zbylých 20% připadlo na Poláky, Jugoslávce a Čechoslováky. Příslušníci ostatních národů měli být kooptováni mezi francouzské obyvatelstvo pouze výjimečně, na základě jednotlivě posuzovaných případů. Pro uprchlíky a běžence Mauco neměl pochopení po válce stejně jako v průběhu třicátých let a prosazoval v ohledu k nim silně restriktivní přístup.¹³⁰

Hlas Maucova Výboru pro obyvatelstvo se v červnu 1945 utkal s koncepcí meziministerské komise, která zasedala od března téhož roku. I jejím úkolem bylo stanovit nejdůležitější principy pro posuzování žádostí o státní občanství. Po bouřlivých debatách, se shodla na poněkud odlišných prioritách: zásluhy v odboji, demografický přínos (rodiny s dětmi) a státní zájem (mladí lidé schopní vojenské služby). Původ žadatele byl jen doplňujícím kritériem. Stanovisko ministerstev se nakonec prosadilo. Vysoký výbor byl odstaven na vedlejší kolej a s ním i Georges Mauco. Vzniklé zásady se staly součástí zákona o udělování státních občanství, který od září 1945 vznikl na ministerstvu spravedlnosti.

Za pozornost stojí, že de Gaulle se v podstatě podepsal pod Maucova doporučení. Jeho dopis Henrymu Teigenovi z 30. května 1945 zřejmě přímo vycházel z dopisu, který několik dní před tím zaslal Mauco Louisi Joxovi, generálnímu sekretáři provizorní vlády. Kritizoval v něm dosavadní průběh procedur udělování občanství a upozorňoval na nedostatky při zohledňování původu, profese a rodinného stavu imigrantů. Také důrazně žádal, aby se omezil jejich přístup do velkých aglomerací a byli směřováni na venkov do zemědělství.¹³¹ Je otázkou, nakolik byl de Gaulle sám jeho autorem, neboť například vůbec nezmiňuje účastníky odboje a členy Svobodné Francie. Přiklání se k variantě, že list neformuloval de Gaulle, ale právě Joxe.

Nový Code de la nationalité z 19. 10. 1945 se celkovým duchem příliš neodlišoval od zákona z roku 1927. Změny přinesly pouze nové demografické a kontrolní imperativy. Zákon respektoval priority obsažené v závěrech meziministerské komise.

Vyhlášením nového zákoníku o státním občanství se podařilo konsolidovat a sjednotit vládní politiku v oblasti, jež byla v předválečných letech produktem politických zvrátů, impulsů z jednotlivých míst státního aparátu a svévole státních úředníků. Stát získal větší kontrolu nad cizinci, které vpouštěl do francouzského národa. Francouzská imigrační politika se znovu vrátila

¹²⁹ Weil: *Qu'est-ce qu'un Français ?*, s. 144.

¹³⁰ Tamtéž, s. 89.

¹³¹ Tamtéž, s. 147.

k republikánským zásadám. Z pouhého regulátora trhu s pracovní silou se stala nástrojem stabilní politiky demografické obnovy.

Závěr

Opatření diskriminující cizince ve Vichy do značné míry následovala logiku předchozích let. Růst nepřátelství k cizincům a Židům byl znatelný již během třicátých let. Třetí republika však přes mnohá sporná a nešťastná opatření zachovávala aspoň v oficiální rovině tradici respektování lidských práv. Veřejné mínění bylo však už na konci třicátých let připraveno podniknout vůči cizincům daleko tvrdší kroky. Je možné, že diskriminační přístup, kterým se vyznačovala mnohá opatření k regulaci trhu práce a zajištění bezpečnosti před válkou, měl za následek, že veřejnost nebyla ani vichistickou politikou překvapena a akceptovala ji.

Šok z porážky v létě roku 1940 způsobil jednu zásadní věc: rétorika a oficiální diskurz se přizpůsobily praxi. Francouzský stát se přestal i teoreticky hlásit k obraně lidských práv a ochraně slabých. Pokud vynecháme nejkrutější část - deportaci a likvidaci Židů - zákony v létě 1940 vznikaly ve francouzské režii. Tento názor už je obecně přijímaným faktem a Paxtonova tvrzení potvrdily i práce pozdější. Latentní xenofobie, přítomná již před válkou, způsobila, že veřejné mínění se proti diskriminaci cizinců a Židů nepostavilo.

Francouzská kolaborace s holocaustem patří ke smutným stránkám historie této země. Vichističtí představitelé se připojili k systematickému vyhlazování lidí židovského původu, přestože fyzická likvidace Židů nebyla v žádném případě součástí francouzského pojetí antisemitismu. Vichy by úplně stačilo zbavit Židy kulturního a ekonomického vlivu. K Židům vlastním, tedy asimilovaným a integrovaným do společnosti, se Francouzi chovali relativně shovívavě. Domácí židovské obyvatelstvo vichistické úřady dlouhou dobu bránily na úkor Židů cizích, kteří naplňovali transporty. Největšího bezpráví se tedy francouzská společnost dopustila na cizincích.

Je dále třeba si připomenout, že jednotlivé složky každého režimu, přestože je jim dáno respektovat politickou linii svých představitelů, disponují určitou mírou autonomie. Při hlubším pohledu do vichistického systému se ukázalo, že ministerstvo spravedlnosti se pokoušelo respektovat republikánské právní principy. Nechci rozhodně naznačovat, že ministerstvo spravedlnosti si vytklo za cíl chránit Židy. Odmítlo ale, aby se kvůli politickým cílům změnila podstata právního systému. V rámci každého režimu pracovali lidé s různými prioritami a na různých úrovních se je, i v těch nejtěžších chvílích, snažili prosazovat.

Proces rušení vichistické legislativy a tvorby nových zákonů odhalil přítomnost rasového přístupu k imigraci i v osvobozené Francii. Zde narážíme na další téma, kterým je dědictví Vichy a poválečná "očista" národa. V rámci nové administrativy, především na nižších a středních postech, nepochybně našlo uplatnění množství osob, které se spolupodílely na chodu státu i během války. Fakt, že se rasově selektivní přístup uplatnil i v diskusích o poválečné imigrační politice, však osobně vidím spíše jako důsledek kontinuity s předválečnou republikou.

Francouzské hospodářství 1944-1948: Modernizace nebo úpadek?

Petra Brožová

V okamžiku osvobození se hospodářská činnost Francie téměř zastavila. Země byla zničená a vyčerpaná okupací a válkou. Situace se prudce zhoršovala již od dubna 1944. Bombardování a sabotáže paralyzovaly dopravu a zpomalovaly průmyslovou výrobu. Po vylodění spojenců se v důsledku bojů a participace obyvatelstva na osvobozování prakticky zastavila veškerá výroba. Válka odřízla většinu velkých měst od zásobování.

Druhá světová válka si ve Francii vyžádala dvakrát méně lidských životů než první světová válka.¹³² V první světové válce zemřelo 1 350 000 obyvatel Francie. Ve druhé světové válce zahynulo 600 000 osob: z toho 170 000 zahynulo v boji nebo v důsledku zranění z boje. Celkem 280 000 Francouzů zemřelo v mundurech vězňů, deportovaných či nuceně nasazených osob. Počet civilních obětí dosáhl 150 000. Počet obyvatel Francie byl ke konci války ještě snížen o ty, kteří se aktuálně nacházeli v Německu. Jednalo se o 1 200 000 válečných zajatců, 700 000 nuceně nasazených osob a 200 000 vězňů koncentračních táborů.¹³³ Další snížení počtu obyvatel představovala emigrace přibližně 320 000 Francouzů v průběhu války. V březnu 1946 tak Francie měla jen 40 503 000 obyvatel a ocitla se na úrovni konce 19. století.¹³⁴ Hospodářství se v důsledku poklesu počtu obyvatel v produktivním věku muselo potýkat s nedostatkem pracovní síly.¹³⁵

Zoufalý byl i fyzický stav obyvatelstva. V průběhu války ztratilo 70% mužů a 55% žen na váze. Každé třetí dítě ve velkých městech mělo problémy s růstem. Ti Francouzi, kterým bylo v roce 1945 čtrnáct let a kteří dospívali v průběhu války, ztratili v porovnání s předchozími generacemi 7 až 11 centimetrů na výšce a 7 až 9 kilo na váze. Školní lékaři konstatovali případy rachitidy a avitaminózy. Válka přinesla také morální a psychická traumata: vzpomínky na bombardování a okupaci, trauma rozdělených rodin, přerušené vzdělání, nejistota každodenního života. Jedním z největších praktických problémů byl nedostatek bytů a špatné zásobování. Problém s bydlením ještě umocnil přesun obyvatel z venkova do měst. Nejvážnější byla situace v Paříži, kam se uchýlovali uprchlíci z devastovaných oblastí.

V oblasti materiálních ztrát byla bilance v porovnání s první světovou válkou mnohem horší.¹³⁶ Zatímco v první světové válce byla kompletně zničena pouze Pikardie a Champagne, nyní byly zasaženy všechny regiony země. Válka se přímo dotkla 74 départementů. Symbolem zkázy se stala Normandie. Caen bylo zničeno ze 73%, Saint-Lô ze 77%, Rouen z 50%, Le Havre z 82%. Region ztratil 40% výrobních kapacit a celkem bylo třeba zneškodnit 600 000 min. Jeden milion rodin se ocitl bez přístřeší. Zničeno bylo celkem 460 000 domů a poničeno dalších 1 900 000 z celkového počtu 9 545 000 obytných domů. Obnova bytů, průmyslových a administrativních budov se proto obecně stala prioritou. V roce 1946 ministerstvo obnovy odhadlo celkové náklady na rekonstrukci bytového fondu na 4 900 miliard franků. To představovalo 2 až 3 roční předválečné příjmy státní pokladny.¹³⁷

V zoufalém stavu byla i doprava: železnice byla poškozena bombardováním a „bitvou o koleje“, kterou s okupanty svedl odboj.¹³⁸ Ze 40 000 km kolejí zůstalo pouze 18 000 v provozu, a to ještě v izolovaných úsecích. Zničeno bylo 115 hlavních nádraží ze 300 a zejména 24 seřazovacích nádraží z celkem 40. Zaniklo 1 900 mostů a viaduktů a 27 tunelů. Z každých šesti předválečných lokomotiv bylo možno použít jednu, ze dvou nákladních vagónů jeden a obdobně jen jeden ze tří osobních vagónů. Situace byla o to horší, že se dvě třetiny předválečné přepravy uskutečňovaly po železnici. Ani silniční doprava na tom nebyla o mnoho lépe. Silnice bylo třeba opravit alespoň provizorně, aby mohly projíždět konvoje se zásobováním. Zničeno bylo na 7 500 mostů. Každá řeka se tak stala nesmírnou překážkou. Mosty chyběly především na Seině mezi Paříží a La Manchem, na Loiře

¹³² BECKER J.-J.: Histoire politique de la France depuis 1945, Paris, 1992, s. 20-22. MAUROIS A.: Dějiny Francie, Praha, 1994, s. 442-449. RIOUX J.-P.: Histoire de la IV. République, l'Ardeur et la Nécessité, Paris, 1980, s. 30-32.

¹³³ V Německu dlelo celkem 5% obyvatel Francie.

¹³⁴ V roce 1939 měla Francie 41 600 000 obyvatel.

¹³⁵ V letech 1946-52 bylo v produktivním věku 19,5 milionů obyvatel Francie. V roce 1931 to bylo 20,5 milionů obyvatel. Hranice 20 milionů byla překonána až v roce 1962.

¹³⁶ BONNEFOUS M., SEYDOUX M.: L'année 1944-45, Paris, 1946, s. 18-24. MAUROIS: Dějiny, s. 442-449. RIOUX: Histoire, s. 32-35.

¹³⁷ Rekonstrukce byla odhadnuta na 20 miliard pracovních hodin. 800 000 dělníků by při pracovní době 40 hodin týdně pracovalo 13 let.

¹³⁸ Předválečné úrovně v počtu přepravených osob bylo dosaženo již roku 1945, předválečné úrovně v množství přepraveného zboží až o rok později.

mezi Nevers a Atlantikem, na Rhôně mezi Lyonem a Středozemním mořem. Obnova silniční sítě by si vyžádala 20% státního rozpočtu na rok 1945. Bylo možné použít pouhou pětinu předválečných nákladních aut, a to ještě měla přednost armáda.

Námořní a říční doprava klesla na 40% předválečné úrovně. Hlavní překážkou přepravy zboží vodní cestou se stalo naprosté zničení téměř všech velkých přístavů na pobřeží Atlantiku. Na pobřeží kanálu La Manche sloužil přístav Cherbourg spojencům, Dunkerque, Lorient, Saint-Nazaire, La Rochelle zůstaly až do konce války v rukou Němců, Calais, Boulogne, Le Havre, Rouen, Caen, Brest byly velmi vážně poškozeny. Ústí Loiry a Garonny byla zatarasena vraky a zaminována. Tonáž obchodního loďstva, která před válkou činila tři miliony tun, klesla na milion. V říční dopravě bylo zničeno 282 plavebních komor, 941 silničních mostů, 213 železničních mostů, 3 000, čili 80% říčních člunů. Z 9 624 kilometrů splavných cest bylo 5 200 kilometrů mimo provoz.

Těžce zasažen byl těžební a zpracující průmysl.¹³⁹ Celkem bylo za války zcela zničeno 60 000 průmyslových podniků, 144 500 bylo zničeno částečně. Hlavní problém představovala minimalizovaná těžba uhlí, neboť uhlí bylo z 80% klíčovým zdrojem výroby energie. V roce 1938 fungovalo 212 šachet, které těžily 47 milionů tun ročně, přesto byla tehdejší Francie nucena černé uhlí dovážet. V průběhu války Třetí říše masivně odčerpávala francouzské zásoby uhlí, spotřeba francouzských domácností a průmyslu byla omezována, zásoby se neobnovovaly, zařízení se opotřebovávalo.¹⁴⁰ Těžba se po osvobození potýkala s nedostatkem pracovní síly a nízkou produktivitou práce. Na podzim 1944 klesla denní těžba z předválečných 156 000 tun na 67 000 tun. V přepočtu na hlavu klesla těžba z 1220 kg na 674 kg.¹⁴¹ Výroba elektřiny klesla v srpnu 1944 na 602 milionů kWh. Přitom průměrná měsíční spotřeba činila v roce 1938 celkem 1 391 milionů kWh a Francie již tehdy musela dovážet 38 % energie ze zahraničí. Nedostatek uhlí a obecněji energie následně ovlivňoval hutnictví železa. Měsíční výroba klesla z 500 000 tun v roce 1938 na 58 000 tun v prosinci 1944.¹⁴² Výroba oceli klesla v téže době z 504 000 tun na 7 000 tun.

Zemědělství bylo sužováno hlavně nedostatkem strojů, pohonných hmot, hnojiv a pracovní síly. Předválečné úrovně dosáhlo až r. 1950. Němci v průběhu války uvěznilí 510 000 francouzských zemědělců.¹⁴³ Zemědělská výroba klesla o 22%. Vojenské operace zničily více než 3 miliony hektarů obdělávané půdy. Před válkou dosahovala sklizeň obilí 8 milionů tun, v roce 1944 jen 6,3 milionu. Sklizeň brambor činila r. 1938 17,3 milionů tun, v klimaticky nepříznivé sezóně 1944/45 jen 7,5 milionu. V roce 1939 tak Francie produkovala 87% potravin, které spotřebovávala, roku 1945 sotva 65%. Sedm milionů zemědělců nebylo schopno uživit 40 milionů Francouzů. Příčinou byla nízká produktivita práce v důsledku nedostatku strojů. Nedostatkem potravin nejvíce strádala města. V Paříži klesla denní dávka pro dospělého na úroveň kolem 1000 kalorií, přičemž před válkou platila hodnota 1 500 kalorií jako životní minimum.

Ochromený trh, roztříštěný průmysl, zásobovací potíže, nedostatek uhlí, vysílení pracovní síly válkou a silné sociální tlaky, resp. naděje, upínající se k „lepšímu zítřkům“, to vše může být synonymem poválečné situace francouzského hospodářství. Pokud bychom k roku 1938 přiřadili index 100, pak průmyslová výroba v roce 1944 klesla na hodnotu 38. Předválečné maximum bylo ovšem dosaženo roku 1929, v porovnání s ním klesla výroba na hodnotu 29. V roce 1945 tento index vystoupil na hodnotu 50, což odpovídalo průmyslové výrobě Francie na konci 19. století.

Francouzskému poválečnému hospodářství dominovala inflace, pramenící z nerovnováhy mezi nabídkou a poptávkou. Nepříměřeně růst začala již v roce 1936.¹⁴⁴ Prohloubena byla náklady spjatými s okupací a válkou. Od podzimu 1944 se stala vážným problémem vlády. Od roku 1938 do osvobození vzrostly velkoobchodní ceny dvaapůlkrát. Jen v roce 1945 vzrostly třiapůlkrát. Maloobchodní ceny se krátce po osvobození zvýšily minimálně čtyřikrát. Platy vzrostly o pouhé dvě třetiny a stále zaostávaly za růstem cen. Jakákoli snaha ovlivnit platy a ceny přinášela inflaci.

Obchodní bilance osvobozené Francie byla velmi nevyvážená. V roce 1945 měl import hodnotu 34 miliard franků, export pouhých 7 miliard. V roce 1944 dosáhl deficit státního rozpočtu 300 miliard. V roce 1945 to bylo 207 miliard.¹⁴⁵ Celkové veřejné zadlužení vzrostlo v porovnání s rokem

¹³⁹ Předválečné úrovně bylo v průmyslové výrobě dosaženo v roce 1947.

¹⁴⁰ Průměrné stáří strojů bylo 25 let.

¹⁴¹ V roce 1946 dosáhla těžba uhlí úrovně z roku 1938 a nedostatek uhlí byl zaviněn již jen špatnou dopravou.

¹⁴² V roce 1946 bylo dosaženo 85 % výroby roku 1938 a v průběhu jediného roku se výroba zdvojnásobila.

¹⁴³ Jednalo se o 63 % z celkového počtu všech francouzských válečných vězňů.

¹⁴⁴ BONNEFOUS: L'année, s. 18-24. BRAUDEL F., LABROUSSE E.: Histoire économique et sociale de la France, 2. díl, Paris, 1980, s. 680-683. RIOUX: Histoire, s. 36-39.

¹⁴⁵ 72% rozpočtu představovaly vojenské výdaje.

1939 čtyřikrát: bylo to 1 680 miliard v roce 1944, 1 874 miliard r. 1945 a maxima bylo dosaženo v březnu 1946 s 1 942 miliardami. Finanční situace byla vážná. Stát žil na dluh. Ačkoli skončily výdaje na okupaci, válka nadále pokračovala a v důsledku slabé ekonomiky tak klesaly příjmy státního rozpočtu. Deficit rozpočtu byl kryt krátkodobými půjčkami a novými emisemi peněz, což mělo za následek inflaci.¹⁴⁶ V roce 1939 bylo v oběhu 129 miliard franků, v květnu 1944 již 558 miliard a v říjnu 1944 dokonce 632 miliard. Z celkové sumy peněz v oběhu bylo 400 miliard zablokováno, zejména venkovem, který bohatl na vyživování měst, ale v důsledku všeobecného nedostatku neměl za co utrácet.

Rostly výdaje státu a rostlo také množství peněz v oběhu. Bylo nutné obnovit rovnováhu mezi cenami, platy a investicemi. Bylo nezbytné dostat rozpočet a měnu pod kontrolu. Vláda, která neznala přesný stav hospodářství a nemohla se opřít o konsolidovaný státní aparát, stála před dilematem: řízené hospodářství nebo volný trh? Byl čas na improvizaci.

Po osvobození a ukončení války se očekávalo, že bude pozvolna ukončena politika restriktivní a současně se předpokládal růst ekonomiky a zvýšení produkce. Konec nedostatků, relativní stabilizací cen a návrat tržního mechanismu přinesl však až rok 1949. Poválečný vývoj byl ale nejednotný, lišící se podle výrobků, trhů a regionů. Hospodářství se potýkalo se dvěma skutečnostmi: na jedné straně s centrálním řízením cen a objemů, na druhé straně s rozdíly v oběhu a spotřebě různých druhů zboží. Poválečný vývoj je tak možno rozdělit do dvou etap. Období 1944-47 lze charakterizovat jako dobu velkých zmatků a nedostatků, léta 1948-49 přinesla již částečnou stabilizaci a umožnila ukončit restriktivní v průběhu let 1949-50. V roce 1948 se totiž začaly projevit první výsledky tří klíčových poválečných ekonomických plánů: Monnetova, Marshallova a Mayerova. Od května 1949 byl přidělový systém ponechán již jen pro cukr, kávu, rýži a olej. Administrativa zásobování byla definitivně zrušena dekretem 18. 1. 1950.

V poválečné Francii byl s nedostatkem potravin konfrontován doslova každý.¹⁴⁷ Příděly se staly zdrojem nespokojenosti. Uspokojení základních potřeb se zejména ve velkých městech stalo základním kamenem spokojenosti či nespokojenosti s vládou. Válka postavila národ, který již v roce 1938 musel dovážet 13% potravin, tváří v tvář nedostatku a potravinové nerovnováze. Za války byla vina svalována na Němce, kteří odčerpávali zdroje Francie. „*Němci brali všechno.*“ „*Když zde byli Němci, rozuměli jsme tomu, ale teď to není lepší – naopak – nerozumíme tomu.*“¹⁴⁸

Přídělový systém zavedený v průběhu války byl ponechán. Příděly se lišily podle věku, pohlaví a práce, která byla vykonávána. Například v Paříži v srpnu 1944 činily příděly pro dospělého 900 kalorií, v září 1944 již 1 210 kalorií a v květnu 1945 dosáhly 1 515 kalorií. Po osvobození a na počátku roku 1945 se ještě prohloubila nerovnováha v denních přídělech jednotlivých potravin. Vzrostly sice denní příděly chleba a sušené zeleniny, ale stále byl velký nedostatek mléčných výrobků a masa. V některých oblastech máslo dokonce sloužilo jako směnná jednotka. Nedostatek mléčných výrobků, hlavního zdroje fosforu a kalcia, měl za následek rachetismus, podvýživu a zvýšení počtu zlomenin. Následkům špatné výživy byly nejvíce vystaveny děti. Každé třetí dítě mělo problémy s růstem. Vzrostla dětská úmrtnost, poválečným maximem byla hodnota 72 zemřelých na 1000 dětí v roce 1945. Hlavním viníkem tohoto alarmujícího čísla bylo nedostatečné množství a kvalita potravin, špatná kvalita mléka a tuhá zima 1944/45 následovaná tropickým létem.

Jedním z důvodů, proč pokračoval nedostatek, byla skutečnost, že část produkce nadále unikala kontrole. Vinna byla také doprava, která dosáhla na hranici svých možností a nesnesla další zatížení. Řešení vyžadovalo rekonstrukci celého trhu, obnovení přirozeného oběhu zboží a ustanovení centrální autority schopné vynutit si respektování cen a dodávek. Lepší nebyl ani stav v zemědělství. Výnosy obilí, brambor a vína klesly o 20 až 40%. Průmysl byl schopen uspokojit poptávku po zemědělských strojích jen z 20%, proto bylo od září do listopadu 1944 ze Spojených států dovezeno 3 000 strojů, aby bylo možno obdělávat alespoň nejurodnější půdu. Produkci neprospěla ani tuhá zima 1944-45 a katastrofální mrazy na jaře roku 1945. Sklizeň obilí, která v roce 1944 činila 6,3 milionu tun, klesla v roce 1945 na 4,2 milionu, tedy na polovinu předválečné produkce. Sklizeň brambor klesla ze 7,5 na 6 milionů tun v roce 1945 a počet kusů hovězího

¹⁴⁶ Pokud by index cen roku 1938 byl 100, pak v průběhu roku 1945 tento index vzrostl z hodnoty 308 na 497.

¹⁴⁷ ELGEY G.: Histoire de la IV. République, Paris, 1993, s. 42-46. MAUROIS: Dějiny, s. 444-448. RIOUX: Histoire, s. 39-48. VEILLON D., FLONNEAU J.-M.: Le temps des restrictions en France (1939-1949), Paris, 1996, s. 79-119, 171-195, 265-293, 377-389.

¹⁴⁸ VEILLON, FLONNEAU: Le temps, s. 97, 110.

dobytka klesl o 0,5 milionu oproti roku 1944. V důsledku nižší sklizně klesla též o celou třetinu produkce chleba, masa a mléčných výrobků.

Problémem se také stalo, jak přinutit venkov, aby plnil dodávky a dodržoval oficiální ceny. Již v průběhu války začal kvést černý trh a nyní dále pokračoval. Francie potřebovala potraviny, oblečení a topivo. Legální ekonomika nedokázala masově a trvale tyto potřeby uspokojovat. Černý trh dokázal na tyto požadavky odpovídat lépe, ale jeho ceny byly mnohonásobně vyšší. Venkov těžil z nedostatku potravin ve městech a bohatl, jak dokazovaly vklady v Zemědělské bance. Pokud by měl rok 1938 index 100, v prosinci 1944 by činila hodnota vkladů již 743 a v prosinci 1946 dokonce 1 717. Zemědělci však - stejně jako malí a střední podnikatelé - nemohli v důsledku nedostatku investičního zboží modernizovat. Nedostatek strojů zase způsoboval nízkou produktivitu práce a tím i nízkou produkci. Nebylo za co utrácet, finance se hromadily na účtech, ale v důsledku inflace ztrácely hodnotu. Byl to začarovaný kruh, ze kterého se těžko hledala cesta ven.

Politika vlády se stávala velmi nepopulární: veřejnosti se jevila jako kontrola cen, přidělové zásobování, rekvizice produktů republikovými komisaři a prefekty v případech naléhavého nedostatku mléka, chleba a masa; represe vůči podvodníkům. Zásobování se stalo každodenní bolestivou politickou otázkou. Hlad proti sobě postavil venkov a města a situace se vyhrcovala. Nespokojenost se presentovala množstvím manifestací a stávek. Situace byla opravdu napjatá. Například v Lyonu se pohyboval měsíční příděl tuku kolem 100 gramů, zatímco restaurace a černý trh měly tuků dostatek. O vánočních svátcích roku 1944 nechal republikový komisař zabavit zásoby restaurací a přerozdělit je raněným a nemocným. Na Azurovém pobřeží, kde byly tradičně přiděly nejnižší, připadaly v březnu 1945 denně 4 000 litrů mléka na 15 000 nejpotřebnějších osob.

Rostla-li nespokojenost s přidělovým systémem, rostla i nespokojenost s vládou, jejíž politika byla označována za hlavního viníka situace. Vláda se snažila naklonit si veřejnost, a tak se v průběhu předvolební kampaně v roce 1945 rozhodla liberalizovat trh s chlebem, a od 1. listopadu zrušila přiděly. Špatná úroda obilí ale vládu donutila již 28. prosince přiděly obnovit a dokonce je ještě snížit na 300 gramů na osobu na den (před válkou byla denní spotřeba chleba stanovena na 500 gramů na den). Od 1. října 1944 do 1. listopadu 1945 činil příděl 350 gramů, od 1. listopadu 1945 do 28. prosince 1945 probíhal pokus o volný trh. Od 29. října 1945 do 1. května 1947 klesl příděl chleba na 300 gramů, od 1. května do 1. září 1947 dále na 250 gramů. Následovalo nejhorší období, kdy od 1. září 1947 do 31. května 1948 činil příděl pouhých 200 gramů; v červnu vzrostl na 250 gramů a konec přidělů přinesl až podzim 1949.

Zásobovací situace v jednotlivých oblastech Francie se ovšem značně lišila. Největší rozdíly byly mezi ryze zemědělskými a ryze průmyslovými regiony. Nejlépe na tom byly samozřejmě zemědělské oblasti, které netrpěly nedostatky přidělového systému. Zemědělské oblasti tak byly podstatně sociálně klidnější a projevy nespokojenosti tu byly ojedinělé. Nejcitlivěji byly pociťovány rozdíly v cenách (hlavně mezi Paříží a venkovem). Navíc byly dále prohloubeny inflací. Jakékoli pokusy o řešení tíživé finanční situace v podobě uvolnění trhu a cen měly za těchto podmínek katastrofální následky. Prvním pokusem o volný trh bylo tržní uvolnění sektoru zeleniny a ovoce v dubnu 1945. Během měsíce musel být tento pokus ukončen, neboť ceny se rozběhly nekontrolovatelně. Černý trh tak zaplňoval mezeru způsobenou nedostatkem. Ze zhoršující se situace bohatli jeho obchodníci a šmelináři. Spotřebitelé se pokoušeli jejich tlaku bránit, spolupracovali s policií při kontrole cen a vytvářeli dobrovolnické sbory a lidové výbory, které dohlížely na ceny. Proti podvodům se snažila zasahovat také správa zásobování. Ve spolupráci s policií kontrolovala ceny a zboží a ukládala pokuty. Represe proti obchodníkům obcházejícím předpisy měly různou podobu: sahaly od výstrah, konfiskace zboží, uzavření obchodu až k odebrání licence či dokonce uvěznění.

S netrpělivostí a nadějí bylo očekáváno zlepšení zásobování po osvobození, protože skončilo spojenecké bombardování, které zhoršovalo výrobu a dopravu. Situace se však naopak ještě zhoršila. Vláda a státní správa přitom neznaly skutečný stav Francie. Nevěděly ani, co se vyrábí, ani co je rozdělováno. Hlavní příčinou byla pravděpodobně dezorganizace a roztržštěnost nově se rodící administrativy. Hodnotit pokusy státu o nápravu poměrů je velmi obtížné. Jednotlivá opatření byla realizována v příliš krátkých časových intervalech a zpravidla nezískala potřebnou dobu k tomu, aby se mohly projevit výsledky. Období nedostatku ovšem vyžadovalo zásahy státní autority. Způsoby řízení ekonomiky, které byly instalovány německou okupační správou v letech 1938-44, byly po osvobození převzaty a postupně opouštěny až během let 1945-49. Ani s návratem tržního hospodářství v roce 1948 se ale stát nevrátil k meziválečnému liberalismu. Poválečné období

přiznalo státu novou intervenční roli v ekonomice. Válka, okupace a rekonstrukce také změnily mentalitu a chování Francouzů.

Po zásobování bylo druhým nejcitlivějším tématem bydlení.¹⁴⁹ Řešení nedostatku a nevyhovujícího stavu bytů bylo ovšem dlouhodobější záležitostí. Chyběly jak potřebné finanční prostředky, tak materiál. Rekonstrukce tak byla komplikovaná i z technického hlediska. V roce 1947 byla země stále ještě pokryta ruinami. Rok 1947 byl ale zároveň „rokem jedna“ na cestě z provizorního stavu a plány architektů začaly vstupovat do fáze realizace. Typickým příkladem bytového problému bylo sedmdesátitisícové Saint-Denis, severní předměstí Paříže. V roce 1948 provedla radnice Saint-Denis anketu, v níž bylo dotázáno 57 474 obyvatel - 22 570 rodin. Výsledky byly neutěšené: 452 rodin nemělo v domácnosti ani elektřinu, ani plyn; 3 302 rodin nemělo ve svém domě vodu a 10 021 rodin nemělo v bytě přípojku na vodovod, 4 833 rodin nemělo kuchyň, 21 189 rodin postrádalo v bytě sociální zařízení. Zjištěná čísla jsou značně alarmující, když si uvědomíme, že se jedná o stav čtyři roky po osvobození. Francie se s rekonstrukcí budov vypořádávala až do roku 1955.

Obraz stavu hospodářství optikou statistických údajů obecného vývoje je zajímavý, nicméně neúplný. Je též nutné reflektovat subjektivní názory těch, kterých se bezprostředně týkal, tedy samotných Francouzů. Poválečné výzkumy veřejného mínění jasně ukazovaly, jak Francouzi vnímali hospodářskou situaci.¹⁵⁰ Po osvobození se zásobování a finanční problémy citelně dotýkaly šesti z deseti rodin. Ještě v lednu 1946 představovaly přiděly předmět prvořadého zájmu pro 49% Francouzů. Zásobování zůstalo tématem číslo jedna až do května 1948. V lednu 1945 činilo 40% Francouzů za špatnou situaci v zásobování zodpovědnou vládu, ve městech tento názor zastávalo dokonce 50% obyvatel. 75% Francouzů přitom vinilo vládu, že neudělala vše, co mohla učinit. Nejvíce byli nespokojeni ti, kterých se nouze dotýkala nejdrsněji: ženy, staří lidé a osoby s nízkými příjmy. Na jaře 1945 bylo přes 60% Francouzů zklamáno činností vlády a pesimisticky vidělo i budoucnost národní ekonomiky. Nedokázali pochopit, proč i po válce přetrvává přidělový systém. Odpovědnost za špatnou situaci v zásobování svalovali zejména na ministra zásobování Paula Ramadiera. Ten podal v květnu 1945 demisi a 70% občanů s ní vyjádřilo souhlas. Během zimy 1945-46 však musely být obnoveny přiděly chleba. Vina byla opět svalována na vládu. Stále více se ozývaly hlasy požadující volný obchod. Francouzi obviňovali správu zásobování ze špatné akvizice a následné distribuce potravin. Slabá výroba již podle nich nehrála v problémech hlavní roli.

Pozvolna začali Francouzi negativně pociťovat také inflaci, a to zejména v souvislosti s rostoucí propastí mezi cenami, platy a životními náklady. Zatímco nedostatek zboží se v průběhu let 1944-49 postupně podařilo vyřešit, hlavním problémem se postupně stávala drahota. Na jaře 1948 bylo inflací znepokojeno již 90% veřejnosti.

Dalším sporným bodem byl postoj veřejnosti k řízenému hospodářství. V prosinci 1944 se pro ně kladně ještě vyjádřilo 39% obyvatel a 41% hlasovalo pro volný trh. Dirigismus však postupně začal získávat stále více odpůrců. V červenci 1947 se již 59% Francouzů vyjadřovalo pro volný trh a tedy zrušení přidělového systému. Spotřebitelé ale v důsledku velké drahoty zároveň požadovali dozor státu nad cenami. Je patrné, že v průběhu 2,5 let vzrostla podpora volného trhu, neboť řízené hospodářství bylo považováno za hlavního viníka nedostatku. Podle sociologa Alfréda Sauvyho Francouzi vůbec nepochopili výhody řízeného hospodářství v období nedostatku. Přes 60% obyvatel trvale vyjadřovalo svůj souhlas se znárodněním, neboť převládal názor, že touto cestou lze vyřešit problémy ekonomiky. V roce 1949 si však více než 50% obyvatel myslelo, že znárodnění proběhlo v příliš velkém rozsahu.

V souvislosti se jmenováním Jeana Monneta do čela Komisariátu plánu vyjádřilo 80% dotázaných souhlas s plánem, který by řídil francouzské hospodářství. Plánované hospodářství se mělo stát zárukou stanovení priorit, které by Francii vyvedly ze začarovaného kruhu inflace a nedostatku.

Snížení cen Blumovou vládou vyvolalo vlnu optimismu. Podle většiny obyvatel to bylo nejúspěšnější opatření vlády od osvobození země. Následující měsíce ale ukázaly, jak byla očekávání zlepšení situace předčasná. V říjnu 1947 se 92% obyvatel vyslovilo proti vládní politice

¹⁴⁹ VOLDMAN D.: Une année charnière pour la reconstruction des villes? in BERSTEIN S., MILZA P.: L'année 1947, Paris, 2000, s. 115-125.

VEILLON, FLONNEAU: Le Temps, s. 389-394.

¹⁵⁰ VEILLON, FLONNEAU: Le Temps, s. 479-500. Výzkumy veřejného mínění prováděl Francouzský institut veřejného mínění (IFOP). V čele institutu stál Jean Stoetzel a Hélène Riffault.

zásobování. Ramadierova vláda na podzim 1947 dosáhla nejnižší úrovně popularity v letech 1944-1949.

Vyrábět! Tak zněl imperativ, který provázel poválečnou Francii na každém kroku. Vyrábět proto, aby bylo možné zajistit zásobování, odklidit ruiny a stabilizovat měnu. Problémy s měnou ale ukázaly, že obnovující se výroba nutně neznamená stabilizaci ekonomiky. Měna, tak se nazýval začarovaný kruh poválečného hospodářství. Stabilizace měny mohla znamenat nastartování zdravých ekonomických vztahů.

V prvních měsících po osvobození bylo postavení vlády slabé, obnovení výroby vyžadovalo delší čas a hospodářství začala sužovat inflace.¹⁵¹ Vystala otázka, jakou cestou se vydat a jaká opatření přijímat. Pierre Mendès-France, v čele nově vzniklého ministerstva národního hospodářství, se přiklonil na stranu plánovaného hospodářství se silným znárodněným sektorem. V opozici vůči němu stál ministr financí René Plevin, stoupenec tzv. politiky důvěry. Základem jeho politiky byla teze, že obnovení výroby umožní obnovení ekonomické rovnováhy.

Problém s měnou přinesl první konflikty. Zejména mzdy ztratily v průběhu války postupně svoji reálnou hodnotu a bylo třeba je rychle zvýšit. Prozatímní vláda se rozhodla předat v tomto směru pravomoci do rukou republikových komisařů, kteří měli řešit situaci v konkrétních oblastech. Mzdy byly zvýšeny průměru o 50%, v říjnu 1944 následovalo zvýšení rodinných dávek a v lednu 1945 růst platů úředníků. Platy byly zvýšeny, ceny byly blokovány a pokračovaly subvence průmyslu. Byly tak splněny, alespoň krátkodobě, základní podmínky, aby nedošlo k rozevření nůžek mezi cenami a mzdami. Od října 1944 byly pod tlakem zemědělských odborů zvýšeny ceny zemědělských produktů. V listopadu bylo rozhodnuto, aby prohlubující se deficit rozpočtu byl kryt půjčkou – 164 miliard franků. Vláda se uchýlila ke klasickým nástrojům řízení ekonomiky. Mendès-France ostře protestoval a 18. ledna 1945 podal demisi, kterou však premiér de Gaulle odmítl přijmout. Argumenty, které používali ministři odpůrci, ale nebyly v konkrétní situaci bezvýznamné: cožpak bylo možné v době, kdy pokračovala válka i hlad, riskovat ztrátu společenské podpory a přijímat opatření, která přinášela sociální nespokojenost? V únoru 1945 měla proběhnout výměna bankovek a při příležitosti krátkodobého zablokování oběživa chtěl Mendès-France zjistit skutečný stav bankovních účtů a ostatních aktiv. Proti zablokování ostře vystoupil Plevin a pohrozil příkladem Belgie, kde zablokování s sebou přineslo zpomalení výroby. Mendès-France, izolovaný a bez širší podpory, podal 5. dubna 1945 demisi. Na jeho místo usedl Plevin, který se tak ocitl v čele dvou pro hospodářství stěžejních ministerstev. De Gaulle se obával sociálních bouří, které by politika Mendès-France mohla přinést, a věřil, že následující měsíce přinesou citelné zlepšení. De Gaullova vláda přistoupila k provádění rozsáhlého plánu hospodářských reforem týkajících se postavení pracujících, jejich sociálního zabezpečení, pojištění, vytvoření podnikových výborů a znárodnění.

V červnu 1945 proběhla výměna bankovek, v červenci byla na kapitál uvalena daň národní solidarity, čímž bylo dosaženo snížení rozsahu oběživa na 444 miliard franků. Ceny ale dále rostly. Začaly se přidávat sociální tlaky, které nebylo možné ignorovat. Primárním úkolem vlády se stala stabilizace cen potravin. 25. prosince 1945 překročila vláda k devalvaci franku, který tak ztratil polovinu ze své hodnoty. Propast mezi cenami ve Francii a v zahraničí znemožňovala obnovení exportu, státní pokladna byla vyčerpána importy, deficit státního rozpočtu se stával neúnosným.

Trvalý zdroj inflace, nerovnováha mezi nabídkou a poptávkou, změnila svou podobu. Vinna již nebyla výroba, která postupně obnovovala svou sílu, byly to spíše ceny zboží, které prohlubovaly problémy s měnou. Nerovnováha mezi cenami, které rostly neuvěřitelnou rychlostí, a platy, které stagnovaly, znamenala, že Francouzi se svými nízkými příjmy nebyli koupěschopní. Cílem se tak stalo vyrovnání veřejných financí: snížení vojenských výdajů, zredukování veřejných výdajů a zvýšení daní.

Velké problémy pramenily z rozdílů mezi cenami a platy. A tak byla v únoru 1946 – v rámci předvolebního období – zahájena jednání s odbory, které požadovaly celkové zvýšení platů o 25%. V říjnu Bidaultova vláda toto zvýšení schválila (podle ekonomických expertů se rozhodnutí z jednání s odbory o zvýšení platů stalo největší chybou od osvobození). Následoval růst cen průmyslových a zemědělských výrobků v průměru o 50%, ceny zemědělských produktů stouply dokonce o 69%. V prosinci 1946 Blumova vláda rozhodla o snížení všech cen o 5%. Vládám se

¹⁵¹ MARGAIRAZ M.: La reconstruction matérielle : crise, infléchissement ou ajustement? in BERSTEIN, MILZA: L'année, s. 17-44. MAUROIS: Dějiny, s. 444-445. RIOUX: Histoire, s. 97-105.

stále nedařilo udržet ceny, alespoň potravin, stabilní a obnovit důvěru ve frank. Francie se ocitla na hranici svých možností.

Program znárodnění byl již zakotven v Chartě Conseil National de la Résistance – Národní rady odboje.¹⁵² 12. září 1944 de Gaulle akceptoval, že velké zdroje bohatství přejdou do společného vlastnictví, a nikdo v té chvíli nepochyboval o nezbytnosti tohoto opatření. Znárodnění mělo zasáhnout hlavně energetický, dopravní a bankovní sektor. Proces znárodnění proběhl ve dvou vlnách. První vlna byla uskutečněna během zimy 1944-45, druhá od prosince 1945 do května 1946. V oblasti energetiky začalo znárodnění uhelným průmyslem. 27. září 1944 vláda vytvořila skupinu uhelných dolů v regionu Nord a Pas-de-Calais, sesadila ředitele společností a 13. prosince byla vládním nařízením vytvořena Národní uhelná společnost Nord a Pas-de-Calais. Byl jmenován generální ředitel a vytvořen poradní výbor, z jedné třetiny obsazený zástupci odborů.¹⁵³

Znárodnění bylo také jednou z forem trestu za kolaboraci s Němci. 4. října 1944 byly dány do nucené správy závody Louise Renaulta. Za povšimnutí stojí, jakým způsobem byly připravovány podmínky pro znárodnění: stát rozpustil původní společnost a vytvořil Národní správu Renaultových závodů.¹⁵⁴ Podnik tak získal statut právnické osoby a finanční nezávislost. Podléhal přímo ministerstvu průmyslu, řízen byl generálním ředitelem a radou, ve které zasedali zástupci státu, zaměstnanců a odběratelů. 16. ledna 1945 byly Renaultovy závody vládním nařízením znárodněny jako trest za ekonomickou kolaboraci s Říší.

Nařízením z 18. prosince 1944 bylo znárodněno obchodní loďstvo a dopravní společnosti. Znárodnění proběhlo tak, že stát za odškodnění původních vlastníků získal majoritní podíly ve společnostech. Společnosti Gnôme a Rhône, výrobci motorů do letadel, byly nařízením z 29. května 1945 sloučeny do nově vzniklé společnosti SNECMA.¹⁵⁵ V letecké dopravě proběhlo znárodnění společností 26. června 1945. V roce 1948 byla ze znárodněných společností vytvořena státní Air France.

Druhá vlna znárodnění byla zahájena 2. prosince 1945 znárodněním bank. Znárodnění Banque de France, Crédit Lyonnais, Société Générale, Comptoir National d'Escompte a Banque Nationale pour le Commerce et l'Industrie bylo úspěšné, neboť stát se stal jediným akcionářem. Stát ovládl úvěrové banky, ale otázkou bylo, zda mohl dlouhodobě ovlivňovat investice. Obchodní banky znárodnění unikly, ač cílem levice byla úplná kontrola investic a úvěrů. Znárodnění pojišťovnictví proběhlo 25. dubna 1946 a dotklo se 34 společností, které ovládaly 60% trhu. Pouze komunisté si přáli znárodnění celého pojišťovacího trhu.

Zákonem z 8. dubna 1946, který vypracoval komunistický ministr průmyslu Marcel Paul, byl znárodněn sektor elektřiny a plynu. Tato oblast znárodnění rozpoutala velké diskuse. Komunisté byli stoupenci vytvoření jedné velké společnosti, zatímco ostatní strany chtěly, aby společností, které by měly rozdělenou výrobu, dopravu a distribuci existovalo více. Nakonec byly vytvořeny dvě finančně autonomní státní společnosti: Electricité de France – Elektrárenská společnost Francie (EDF) a Gaz de France – Plynárenská společnost Francie (GDF), podléhající ministerstvu hospodářství a zajišťující výrobu a dopravu.

Stát se snažil zvládnout rostoucí poptávku tím, že hlavní výrobní zdroje – suroviny, energie, finance – získal pod svou kontrolu, ovládl sektory, které byly hlavními třecími plochami hospodářství a prostřednictvím centrálního řízení se snažil tyto oblasti využít pro dlouhodobé cíle francouzské ekonomiky. Veřejný sektor ale postupně ztrácel na efektivnosti a stal se odrazem sociální politiky státu. Znárodnění však přineslo jednu nezpochybnitelnou výhodu. Připravilo prostor pro realizaci Monnetova plánu.

Rok 1947 byl vyvrcholením poválečné stagnace. Přinesl další růst cen a pomalý vzestup mezd a platů v porovnání s cenami, potvrdil nedostatek uhlí a zásob, hyperinflaci, platební neschopnost státu, zaznamenal i vlnu stávek nebývalého násilí související se zhoršující se životní úrovní, neúspěšnou vládní politikou, aktivizaci komunistů a konec tripartismu.¹⁵⁶ Bylo sice dosaženo úrovně průmyslové výroby roku 1938, ale stagnující životní úroveň a zhoršující se finanční situace státu měla za následek vážnou sociálně politickou krizi. Vyhrocená situace zvýraznila skutečnost, že

¹⁵² BECKER: Histoire, s. 21-22. BRAUDEL, LABROUSSE: Histoire, s. 725-727, 800-805. NOUSCHI A., AGULHON M.: La France de 1940 à nos jours, Paris, 1990, s. 28-29. RIOUX: Histoire, s. 105-112.

¹⁵³ 17. 3. 1946 po znárodnění uhelných pánví byly vytvořeny Uhlé doly Francie – Charbonnages de France.

¹⁵⁴ Régie nationale des usines Renault.

¹⁵⁵ Société nationale d'études et de construction de matériel aéronautique.

¹⁵⁶ MARGAIRAZ: La reconstruction matérielle, s. 17-44.

prosperita a bezpečnost Francie nemůže být zajištěna bez americké pomoci, která v podobě Marshallova plánu přinášela po letech strádání konečně zrušení restrikcí.¹⁵⁷ Debaty v parlamentě, které se rozpoutaly při příležitosti ratifikace francouzsko-americké dohody 28. června 1948, jen potvrzovaly význam Marshallova plánu pro západní Evropu. Francie potřebovala rekonstruovat a modernizovat, ale chyběly jí k tomu finance. „Výrazem francouzské ekonomické strategie v prvních poválečných letech byla snaha, aby Francie v budoucnosti v Evropě převzala hospodářskou roli, již dosud hrálo Německo.“¹⁵⁸

Marshallův plán byl pro Francii velmi výhodný. Od dubna 1948 do ledna 1952 získala Francie 2,629 miliard dolarů. Z celkové sumy, kterou Spojené státy poskytly Evropě, obdržela Francie 23,8%, a stála tak na druhém místě za Velkou Británií. Americká pomoc představovala 48% zdrojů Monnetova Fondu modernizace a vybavení a stala se hlavním motorem investic. Američané nechávali investiční iniciativu na Francii, přesto si ponechávali kontrolu: k využití financí musela Francie získat souhlas prostřednictvím velvyslaneckých misí USA. Monnet tak musel Američany velmi obtížně přesvědčovat, aby uvolnili peníze také na rekonstrukci a modernizaci, protože prvotním záměrem Spojených států bylo, aby finanční prostředky byly použity výhradně na vyrovnání státního rozpočtu a na reformu daňového systému.

Na podzim 1945 se v malém pařížském hotelu v ulici Martignac začala vytvářet skupina odborníků kolem Jeana Monneta.¹⁵⁹ Ten byl dekretem z 3. ledna 1946 jmenován generálním komisařem a byla vytvořena Rada komisariátu. Cílem Monnetovy skupiny bylo vytvoření „Plánu modernizace a ekonomického vybavení Francie a jejích zámořských území“. Plán neměl nikterak skromné cíle: patřila mezi ně podpora výroby a obchodu se zahraničím, zvýšení efektivnosti práce, zajištění plné zaměstnanosti, zvýšení životní úrovně a zlepšení podmínek bydlení. Na konci roku 1946 byly schváleny dva základní texty koncepce rekonstrukce: Zákonem z 28. října 1946 se stát zavázal k úplné náhradě válečných škod, které byly odhadnuty na 5 000 miliard franků, 26. listopadu 1946 schválila Rada plánu zprávu o „Plánu modernizace a vybavení“.

Monnet přizval k vypracování Plánu schopné a zkušené odborníky. Etienne Hirsch byl technickým odborníkem skupiny, Robert Marjolin jejím diplomatem a vyjednavatelem, Pierre Uri dával Plánu obecné myšlenky a cíle, Jean Vergeot měl na starost statistické údaje, Paul Delouvrier byl zodpovědný za financování, Francois Gravier zajišťoval rovnováhu mezi jednotlivými regiony a Félix Gaillard stál v čele administrativy.¹⁶⁰ Komisariát již mohl začít využívat aktuální statistické údaje, díky kterým – na rozdíl od poválečných vlád - Monnetovi lidé reálně znali stav, v jakém se Francie nacházela. 27. dubna 1946 vznikl Národní statistický úřad. V jeho čele stál bývalý republikový komisař v Lille Francis-Louis Closon. Hospodářství potřebovalo inovace a moderní technologie, na které se soustředil vědecký, zejména aplikovaný výzkum. Národní institut demografických studií dodával Monnetovi demografické údaje a analýzy potřeb a přání Francouzů. Národní institut zemědělského výzkumu se měl soustředit na metody masové produkce. ENA - École Nationale d'Administration, vysoká škola, založená roku 1945 - měla vychovávat nové úředníky.

Monnetova skupina si zaslouží bližší pozornost, neboť v době jejího vzniku byla její organizace skutečně revoluční. Administrativa Plánu byla nejskromnějším francouzským rozpočtem. Výhodou Komisariátu bylo, že nespadal pod žádné ministerstvo a nepodléhal tak vnějším tlakům. Jediný, komu byl Komisariát Plánu odpovědný, byl předseda vlády. Členové Plánu tak mohli riskovat nepopularitu. Monnet se na konci roku 1946 ostře postavil proti podřízení Komisariátu ministerstvu. Sestavením Plánu bylo pověřeno 18 komisí, které koordinovaly práci dalších subkomisí. Počet zaměstnanců Plánu se pohyboval mezi 30 až 50. Monnetovým hlavním cílem bylo vtáhnout do jednání o budoucnosti Francie všechny reprezentativní složky národa, aby se podílely na vytvoření konstruktivní politiky. Jednání komisí se tak zúčastňovali zaměstnavatelé, odboráři, technici a státní úředníci, celkem na 1 000 osob. Plán byl vypracováván nejen s cílovou vizí, ale i se snahou nalézt co nejefektivnější prostředky pro její dosažení. Až do této doby se zaměstnavatelé a odboráři setkávali jen v případech profesních konfliktů, nyní se scházeli, aby společně vytvořili konstruktivní

¹⁵⁷ BECKER: Histoire, s. 46-49. CHADEAU E.: Aide étrangère et politique économique in BERSTEIN, MILZA: L'année, s. 149-166. NOUSCHI, AGULHON: La France, s. 44-46. RIOUX: Histoire, s. 178-179, 187-189, 240-241.

¹⁵⁸ LUŇÁK P.: Západ. Spojené státy a západní Evropa ve studené válce, Praha, 1997, s. 85.

¹⁵⁹ BOSSUAT G.: Le plan Marshall dans la modernisation de la France in BERSTEIN, MILZA: L'année, s. 45-73. CHADEAU: Aide étrangère, s. 149-166. BOND M., SMITH J., WALLACE W.: Význační Evropané, Praha, 1998, s. 90-93. ELGEY: Histoire, s. 513 - 541. RIOUX: Histoire, s. 235-240.

¹⁶⁰ Nejvýznamnějšími aktéry byli Monnet, Hirsch a Uri. Někdy se jim přezdívalo "nová Svatá trojice". Monnet působil v čele Komisariátu až do roku 1952, pak ho nahradil Hirsch.

politiku. Administrativa už nemohla zůstat uzavřena do sebe. Byl nutný dialog se všemi zainteresovanými.

Tíživý nedostatek nebyl samostatně schopen vyřešit ani znárodněný sektor, ani řízené hospodářství, ani státní intervence. K harmonizaci hospodářství mělo dojít právě v rámci jednání o Plánu. Skutečně se to podařilo a Plán mohl být bez vážných problémů 14. ledna 1947 přijat Blumovou vládou a byl vytvořen Generální komisariát plánu, pověřený jeho uskutečněním a koordinací programů výroby, obnovy, rekonstrukce a investic. Doprovodný dopis k Plánu zdůrazňoval, že je třeba rozvinout vlastní výrobu, protože každodenní život dosud závisí na importu, který převyšuje export a blíží se doba, kdy bude třeba ho splatit.

Francie po se po osvobození dala do práce. Dílčí sektorové cíle byly plněny, rekonstrukce probíhala, země se postupně dostávala na předválečnou úroveň. Rekonstrukce by ale byla k ničemu, pokud by nebyla spojena s modernizací. Francie se neměla vrátit do předválečného stavu, ale měla se modernizovat a adaptovat na ekonomiku zítřka. „Modernizace nebo úpadek“ se stalo Monnetovým heslem. Bylo nutné stanovit priority. A k tomu měl sloužit Monnetův Plán. Původně byl určen na období 1947-1950. Nakonec byl v souvislosti s prodloužením Marshallova plánu ukončen až v roce 1952. V roce 1949 mělo být dosaženo úrovně výroby roku 1929, nejlepšího předválečného roku. V roce 1950 měla být tato úroveň překonána o 25%. Investice na období 1947-1950 byly odhadnuty na 2 250 miliard franků. Realizaci Plánu měly pomoci dodávky německého uhlí, podpora imigrace pracovní síly, snížení výrobních nákladů a zahraniční finanční pomoc. Prioritami se stalo uhlí, elektřina, ocel, cement, stroje a doprava. Plán každého sektoru byl vypracováván odděleně, společné řízení se ukázalo jako nemožné. Zemědělství bylo opomenuto. Ve státním sektoru byl Plán zadán příkazem.¹⁶¹ Se soukromými společnostmi stát vyjednával. Bilance Plánu byla r. 1952 pozitivní, původní cíle však dosaženy nebyly. Průmyslová výroba v roce 1953 přesáhla úroveň z roku 1929 o 12%. Modernizace se začala uskutečňovat. Problém ale vyvstal s jejím financováním. Autoři Plánu se domnívali, že obnovená rovnováha rozpočtu a stabilizovaná měna vytvoří úspory, které bude možno použít na financování modernizace. Poválečná inflace a ekonomická dobrodružství státu ale změnila chování tradičně šetřících vrstev společnosti. Celková suma potřebných investic byla přitom obrovská.¹⁶²

Jednou z kladných vlastností Jeana Monneta však bylo, že překážky ho stimulovaly. Neváhal se obrátit na Američany. Jeho úvahy nebyly omezeny pouze na Francii, uvažoval v rámci Evropy, a viděl nezbytnost v zaangažování Američanů do poválečné rekonstrukce. Vysílal zaměstnavatele, vysoké úředníky a experty na studijní stáže a výměnné pobyty do USA. Zhoršující se inflační klima v roce 1947 bylo známkou toho, že dosavadní vládní úsilí je nedostatečné, že pro záchranu Plánu poválečné rekonstrukce a obnovy je více než dosud třeba americké pomoci.

Marshallův projev při slavnostním setkání absolventů Harvardovy univerzity 5. června 1947 tak přišel v pravý čas. George C. Marshall v něm vyhlásil Plán poválečné obnovy Evropy: „...evropské požadavky na nákup potravin a dalších důležitých výrobků silně přesahují na nejbližší tři až čtyři roky platební možnosti těchto zemí, a zásadní pomoc je proto nutná, nemají-li čelit prudkému zhoršení hospodářské, sociální a politické situace... Naše politika není zaměřena proti žádné zemi ani doktríně, ale proti hladu, chudobě, zoufalství a chaosu... Iniciativa, jak se domníváme, musí přijít z Evropy...“¹⁶³

12. července 1947 se v Paříži konala konference 16 evropských zemí, které se připojily k Marshallovu plánu.¹⁶⁴ Po dlouhých debatách o způsobu ekonomické obnovy mezi evropskými zeměmi, mezi Evropou a Spojenými státy a uvnitř Kongresu podepsal 3. dubna 1948 americký prezident Harry Truman Zákon o zahraniční pomoci (Foreign Assistance Act). Marshallův plán tak vstoupil do fáze realizace.¹⁶⁵ Z americké strany byl hlavním koordinačním orgánem prostředků

¹⁶¹ 74% realizovaných investic se týkalo znárodněných podniků. Nejvíce získaly: Electricité de France – 22,16%, Charbonnage de France – 14%, SNCF – 5,5%.

¹⁶² JUNGUA D., LAZAR M.: L'Histoire au jour le jour 1944 - 1991, Paris 1992, s. 40-43. LUŇÁK: Západ, s. 74-88 NOUSCHI, AGULHON: La France, s. 39n., 20-211. PETRUF P.: Marshallov plán, Bratislava 1993, s. 192.

¹⁶³ WANNER J.: George C. Marshall. Tvůrce armád a aliancí, Praha 1998, s. 306.

¹⁶⁴ Paříž byla vybrána záměrně, aby byla obnovena sebedůvěra Francie a aby byla podpořena Ramadierova vláda, která se zbavila komunistů.

¹⁶⁵ Již od podzimu 1947 byla Francii poskytována prozatímní pomoc v hodnotě 284 milionů dolarů, která měla řešit okamžitou platební neschopnost. Celé období od osvobození země do roku 1948 bylo vlastně obdobím amerických půjček. Z celkové sumy půjček 1 162 miliony dolarů pocházelo z USA 67 %.

Marshallova plánu Úřad pro hospodářskou spolupráci.¹⁶⁶ Jako jeho protipól vznikla v Evropě Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci.¹⁶⁷

Americká pomoc ale neměla pokrýt veškeré náklady financování Plánu.¹⁶⁸ Zákonem ze 7. ledna 1948 byl vytvořen Fond de Modernisation et d'Équipement (Fond modernizace a vybavení), do kterého proudily jak peníze, získané z prodeje amerického zboží, tak do něj musel francouzský stát vkládat protihodnotu americké pomoci. Za dobu trvání Plánu kryli Američané jeho financování v průměru ze 48%. Francouzská protihodnota činila v letech 1947-52 celkem 3 800 miliard franků. Dalších 2 000 miliard pocházelo ze zdrojů a úvěrů státních a soukromých podniků (samofinancování, bankovní půjčky, úspory). 240 miliard stát použil přímo na subvence a daňové úlevy. 1 560 miliard půjčil podnikům Fond modernizace a vybavení. 72% protihodnoty bylo použito na modernizaci, 17,1% na rekonstrukci, 10,9% na vojenské výdaje a splátky státního dluhu.

Prioritou Monnetova Plánu se stalo oživení výroby.¹⁶⁹ Primární bylo zajistit dostatek energie a surovin. Dvě třetiny investic šly do těžkého průmyslu a výroby strojního zařízení. V těžbě uhlí byla zvýšena produktivita práce, těžba byla zmechanizována, lépe se využíval uhelný odpad a deriváty, byly zlepšeny též sociální podmínky horníků. Do ohniska zájmu plánovačů se dostala výroba elektřiny. K zajištění dostatku energie měly sloužit nové hydroelektrárny, které byly budovány na Rýnu, Rhôně, v Alpách, v Pyrenejích a v Centrálním masivu. Dopravní síť byla modernizována, železnice elektrifikována. V hutnictví byla situace poněkud komplikovanější. Rekonstrukce se rozbíhala pomaleji, neboť do roku 1948 se do hutnictví investovalo velmi málo. Investice byly bržděny obavami z probíhajícího znárodnování a ze zhoršujícího se sociálního klimatu. Důležité ale bylo, že hlavní úskalí roku 1945, uhlí a doprava, byla konečně odstraňována. Produkce životně nezbytných výrobků měla ale stále deficit a jen stěží dokázala uspokojit poptávku. Nejvíce bylo postiženo stavebnictví, které se potýkalo s nedostatkem pracovní síly a finančních prostředků. Zemědělství na tom nebylo o mnoho lépe. Plánem bylo opomíjené a stále se mu nedařilo překonat úroveň produkce roku 1938.

Plán byl nepochybně úspěšný. Podařilo se odstranit největší slabiny a hlavní třecí plochy francouzské poválečné ekonomiky, vypořádat se s nedostatkem a se strukturální nepružností, vytvořit materiální podmínky nezbytné pro budoucí modernizaci země. Investice zmobilizovaly takřka všechny sektory ekonomiky.

V prosinci 1947 René Mayer, ministr financí v Schumannově vládě, vypracoval plán stabilizace měny, který měl vytvořit lepší podmínky pro realizaci Monnetova plánu.¹⁷⁰ Plán vláda přijala již v lednu 1948. Podle Mayera byl hlavní problém v tom, že Francie chtěla spotřebovávat více, než byla schopna vyrobit nebo importovat. Mayer byl stoupcem názoru, že stabilita nemůže být obnovena bez cen vycházejících z reálných podmínek. Bylo nutné zastavit inflaci, zredukovat kupní sílu a nastolit zdravé tržní síly. Veřejně se proto postavil proti pevnému stanovování cen, proti subvencím a daňovému systému. Jeho myšlenky se shodovaly s Monnetovými: uvolnit podmínky trhu v maloobchodě a v zemědělství; vnést konkurenci do průmyslové výroby tak, aby se jediným kritériem stala produktivita; uvést ve skutečnost ekonomii trhu; osvobodit ceny, platy a pracovní sílu; motivovat banky k investicím, vytvořit volný trh euroatlantického společenství.

Na jaře roku 1948 Mayer uvalil mimořádnou daň na zisky a příjmy, uvolnil směnné kurzy a obchod se zlatem, stáhl z oběhu pětitisícifrankové bankovky a odložil zvyšování platů. Výsledky byly okamžitě patrné. V létě byly odstraněny rozdíly mezi cenami průmyslových a zemědělských výrobků a inflace se zastavila. Přistoupilo se ke klasickým finančním nástrojům: redukci veřejných výdajů a reformě daňového systému. Francie vykročila do nového období.

¹⁶⁶ Economic Cooperation Administration – ECA.

¹⁶⁷ Organisation for European Economic Cooperation se stala převodní pákou mezi americkými financemi a jednotlivými evropskými zeměmi. Zároveň se stala základnou evropské hospodářské spolupráce. Prezidentem rady této organizace se stal P.-H. Spaak, generálním sekretářem se stal Monnetovi „blízký“ R. Marjolin.

¹⁶⁸ Americká pomoc dorazila do Francie převážně ve formě zboží (90 % americké pomoci), které vláda prodávala spotřebitelům. Největší část pomoci tvořily suroviny, polotovary, potraviny, krmiva, hnojiva, strojírenská zařízení a paliva. Finanční pomoc byla použita na podporu stability franku.

¹⁶⁹ BOSSUAT: Le plan Marshall, s. 45-73. CHADEAU: Aide étrangère, s. 149-166. LUŇÁK: Západ, s. 86-88. RIOUX: Histoire, s. 242-257.

¹⁷⁰ MARGAIRAZ: La reconstruction matérielle s. 17-44. RIOUX: Histoire, s. 255-256.

Francouzský komunismus 1944-1947

Ondřej Vosátka

Zhroucení východního bloku a rozpad Sovětského svazu měly destruktivní vliv na obě tradičně silné západoevropské komunistické strany: první (italská) zvolila dobrovolný zánik, druhá (francouzská) se odsoudila k marginální politické úloze, ideové vyprázdňenosti a přetrvávající vnitřní krizi – na počátku 21. století přežívá jen jako odlesk vlastní slavné minulosti. Takřka půlstoletí moderních francouzských dějin byla PCF¹⁷¹ přední stálíci domácí politické scény, přes tři desetítky let vévodila všem levicovým silám...

Námi sledované období 1944-47 je zajímavé hned z několika hledisek. Komunisté vyrostli do velkolepé síly z ruin, do kterých je uvrhl nezdar Lidové fronty a sovětsko-německý pakt z r. 1939. Míra, s jakou byli tehdy přijati veřejností, byla nevídaná a volební vítězství (26%) z nich rázem učinilo politickou entitu číslo jedna: *novum*. Čím vysvětlit tak dramatickou expanzi komunistického fenoménu v zemi, kde se nositelkou svobody staly angloamerické armády? Jaké byly vůbec záměry, se kterými se komunistická strana svým vstupem do vlády rozhodla kompromitovat svou revoluční identitu? Měla v úmyslu uchopit moc? Pokud ano, tak jakým způsobem a s jakou strategií? A co způsobilo, že si tuto bezpochyby jedinou skutečnou revoluční příležitost, jakou kdy francouzští komunisté měli poznat, nechala uniknout? A konečně, co pro PCF znamenalo její vyloučení z vlády v květnu 1947? Lze v této souvislosti hovořit o pádu?

I. TOURS 1920 – HÔTEL DE MATIGNON 1944/45

Komunistická strana Francie vznikla na tourském sjezdu na sklonku roku 1920 jako revoluční odštěp socialistů. V okamžiku svého zrodu stejně jako ještě dlouho poté však zůstávala příliš slabá, než aby představovala vážnou hrozbu politickému systému. Své sesterské straně sice s úspěchem odlákala většinu členstva, otázka podřízenosti Kominterně však neměla být ani dělnickým schizmatem zcela rozhodnuta. Vlny hromadných odchodů, častá vylučování řadových členů i výše postavených funkcionářů a hluboká nejednotnost ochromovaly novorozenou stranu celé jedno desetiletí.

Od poloviny 20. let byla PCF přetvářena podle ruského modelu. Proces tzv. bolševizace přinesl především restrukturalizaci členské základny do továrních a podnikových buněk, zavedení demokratického centralismu a vytvoření stálého stranického aparátu. V roce 1931 se v PCF prosadily stalinské kádry školené přímo v Moskvě a do čela se dostal mladý Maurice Thorez, který stranu vedl po celý zbytek svého života (†1964). Ve třicátých letech ovšem stranu reálně neřídil předseda Thorez, nýbrž jeho blízký přítel a spolupracovník Evžen Fried, židovský revolucionář z východního Slovenska, především ale stálý představitel Kominterny v západní Evropě. Zde narážíme na charakteristické rysy francouzského komunismu – stalinský aparát, úzkou vazbu na kremelské centrum a bezmeznou poslušnost sovětským soudruhům – specifika, která straně určí konzervativní stalinskou strnulost až do konce studené války.

Rigorózní strategie *classe contre classe*, kterou PCF zpočátku aplikovala, zapovídala jakoukoli spolupráci s třídním nepřítelem, a to včetně levicových „sociálfašistů“. Nepočetná avantgarda komunistických revolucionářů se tak dobrovolně izolovala na okraji politické scény. Významným milníkem byl proto rok 1934, kdy se strana v souladu se změnou zahraniční politiky SSSR, reflektující Hitlerův vzestup, otevřela socialistům. Spolupráce byla brzy rozšířena na celé levicové spektrum v "Lidovou frontu práce, svobody a míru". Prosté hájení buržoazní demokracie proti fašizující pravici bylo záhy povýšeno na obranu Francie jako vlasti. Komunisté uznali trikolóru i *Marseillaise* a odvolávali se na dědictví národních dějin, stavíce se do role jejich přímých a logických pokračovatelů.

"Kombinace antifašismu a obrany dělnických, sovětských a národních zájmů byla harmonická a nesla excelentní výsledky."¹⁷² Sekta o 25 tisících členech se proměnila v masovou politickou stranu. PCF se svezla na vlně vrcholící hospodářské krize a úpadku životní úrovně třicátých let.

¹⁷¹ PCF, *Parti communiste français*, Francouzská komunistická strana. Česká literatura se na zkratce neshoduje (FKS, KSF), a proto zachováváme francouzský tvar.

¹⁷² LAZAR, M.: "PCF", s. 774, in: SIRINELLI, J.-F. (ed); *Dictionnaire historique de la vie politique française au XXe siècle*, Paris, 1995.

Hlas pro komunisty v sobě nesl výraz vzpoury proti pořádku a stranická legitimace znamenala pro dělníka nově nabytou identitu. Z *L'Humanité* se stal třetí nejčtenější deník v zemi, přidružené masové organizace vítaly nové členy po desítkách tisíc a když strana v září 1937 dosáhla počtu 328 000 členů, byli socialisté už daleko pozadu. Parlamentní volby (1936) znamenaly největší triumf: PCF zdvojnásobila svoji voličskou obec na 15% a poslaneckou přítomnost rozšířila z 10 na 72 křesel. Mohla tak ze sněmovny svými hlasy podporovat vládu, na které, prozatím a na příkaz Kominterny, neměla přímo participovat.

Dlouhodobý přínos pěti let Lidové fronty je dán tím, že se komunisté s úspěchem prosadili ve francouzském proletariátu a stali se skutečnou dělnickou stranou, a tedy i politickou a sociální realitou Francie 20. století. Na tom už nic nezměnil ani prudký pád, který stranu postihl na podzim 1939.¹⁷³ Na sovětsko-německý pakt a z něj vyplývající návrat k třídnímu pojetí války přistoupili i nejvyšší komunisté jen velmi neochotně. Daladierova vláda postavila stranu mimo zákon a vlna antikomunismu a masových odchodů ji během několika měsíců ohlodala až na tuhé bolševické jádro deseti tisíc věrných.

I/1 VERSUS GÉNÉRAL DE GAULLE

Vpád hitlerovských vojsk do Sovětského svazu vyřešil ambivalentní vztah francouzských komunistů k Německu; od tohoto okamžiku směřovala PCF všechny své síly na boj proti okupantovi. Především díky efektivitě ilegální stranické organizace a disciplíně jednotlivých členů komunisté brzy disponovali nejdynamičtější odbojovou organizací z celé podzemní Francie. Toto superiority postavení bylo nezbytné vzhledem k mocenským ambicím, které strana měla.

V roce 1943 se politická situace již viditelně polarizovala na dvě dominantní a vzájemně protikladné veličiny: komunismus a gaullismus. PCF vedla domácí odboj k větší nezávislosti na de Gaullovi, ba přímo do konkurenční role vůči jeho alžírské vládě. Vynakládala přitom intenzivní úsilí, aby sama byla chápána jako ztělesnění celého domácího hnutí odporu. Mezi domácí a exilovou odbojovou linií se vedl zásadní střet o legitimitu vůdčí síly celonárodního osvobozenického hnutí.¹⁷⁴

V tomto zápase se jako rozhodující okamžik jeví očekávané spojenecké vyloštění na francouzských plážích, po němž mělo dojít k převzetí moci po okupantovi a vichistickém režimu. Je přitom klíčové, jakým způsobem obě strany určovaly novou francouzskou legalitu. Komunisté se za pomoci sítě národních výborů snažili etablovat účinnou strukturu veřejné správy – opírajíce se o lidový odboj, vycházeli zdola. De Gaulle jmenoval vlastní komisaře republiky, prefekty a podprefekty, kterým přiznal nevídaně rozsáhlé pravomoci – hájil obnovení republiky v prerogativách z roku 1939, a postupoval proto přesně opačně: shora.

Přes počáteční slibný vývoj osvobození v létě 1944 neproběhlo podle ambiciózních představ komunistů a de Gaulle dokázal především silou své osobnosti prosadit svůj řád. Okamžitě po návratu do osvobozené Paříže pak učinil nezbytná opatření k eliminaci mocenských konkurentů; nařídil rozpustit polovojenská uskupení domácího odboje, v nichž měli komunisté výrazný vliv, a jejich členy přeřadit do pravidelné armády. Vláda v srpnu 1944 měla ještě daleko k tomu, aby držela moc v zemi plně v rukou, osvobozenický chaos se ale dařilo úspěšně zvládat.¹⁷⁵

Na podzim se rozpoutal ostrý politický konflikt okolo Vlasteneckých milic.¹⁷⁶ Vlastenecké milice byla odbojová organizace, která podobně jako ostatní kryptokomunistická uskupení byla založena pod hlavičkou Národní rady odboje, reálně ale úzce kontrolována komunistickou stranou. Svým posláním vojensky organizovat dělnické masy přímo v továrnách budila od počátku značnou nedůvěru. Po spojenecké invazi se gardy transformovaly v paralelní policejní sílu a svoji zanícenost manifestovaly především v živelném a krvavém pronásledování válečných zrádců; prováděly

¹⁷³ Násilnému zájmovému propadu už předcházela pozvolný útlum sympatií, který vyplýval především z pointintervenčního postoje PCF ke španělské občanské válce a z odmítnutí mnichovské dohody – dvou faktorů, se kterými se většinová pacifistická společnost nemohla ztotožnit.

¹⁷⁴ Pro bližší studium pozice PCF v odboji včetně rozboru jednotlivých kryptokomunistických organizací viz relevantní kapitoly v COURTOIS, S., LAZAR, M.: *Histoire du Parti communiste français*, Paris, 1995; BUTON, P.: *Les lendemains qui déchantent. Le Parti communiste français à la Libération*, Paris, 1993; a BECKER, J.-J.: *Le Parti communiste français veut-il prendre le pouvoir? La stratégie du PCF de 1930 à nos jours*, Paris, 1981. Dále též příslušná hesla v SIRINELLI: *Dictionnaire...*

¹⁷⁵ "Reorganizace veřejné moci, důkladně připravovaná gaullisty od léta 1943, přinesla své ovoce: Stačila-li PCF díky příznivým okolnostem ovládnout ještě čtené obce, nemohla už zaplnit mocenské vakuum na úrovni státu, vlády nebo departementů." COURTOIS, LAZAR, *Histoire du Parti...*, s. 199.

¹⁷⁶ Původní adjektivum "dělnické" bylo několikrát měněno (vlastenecké dělnické, vlastenecké dělnicko-rolnické), než se ujala nejpřijatelnější verze: Vlastenecké milice, *Milices patriotiques*. (Řídce též Vlastenecké gardy, *Gardes patriotiques*.)

domovní prohlídky a exekuce, zatýkaly kolaboranty. Ze své podstaty jednaly často rychleji a dřív, než mohly zakročit státní úřady nebo legální policie. Komunisté milice propagovali jako ochránci před pátou kolonou – slovy stranického předáka Duclose to byl "bdělý hlídač republikánského pořádku". Pro legální moc ovšem svým charakterem, určením a aktivitou představovaly vážnou hrozbu, a de Gaulle proto 28. října 1944 nařídil milice rozpustit. Rozhodnutí o likvidaci milic, posledního železka v ohni, které zbylo z hrozivého potenciálu, jež strana díky své účasti v odboji vystavěla, zahnilo PCF do kouta, a komunistům nezbylo, než se dát na odhodlaný odpor. Nástroje propagandy nyní nasměrovali proti státní moci, masové organizace spolu s odbory mobilizovaly lid proti de Gaullovi a pařížskými ulicemi defilovaly sevřené řady desítek tisíc uniformovaných milicionářů. Několik týdnů žila Francie v nejvyšším napětí.

27. listopadu 1944 se ze Sovětského svazu vrátil nezpochybněný vůdce francouzského komunismu, Maurice Thorez.¹⁷⁷ Svůj politický comeback si odbyl o tři dny později na monstrózním meetingu v pařížském Zimním velodromu. Přestože se Francie pátý týden zmítala v boji o Vlastenecké gardy, v očekávaném projevu se generální tajemník o milicích ani slovem nezmínil. Thorez se do vlasti vrátil s jednoznačným poselstvím od Stalina poručit dosavadnímu konfliktnímu kurzu PCF zpětný chod. Přechod byl završen na schůzi Ústředního výboru v Ivry (21. - 23. ledna 1945). Thorez se v projevu s lapidárním titulem o třech slovesech *S'unir, combattre, travailler* (Sjednotit se, bojovat, pracovat) vyslovil pro jednotný stát, policii a armádu, a definitivně tím odepsal existenci národních výborů, respektive vlasteneckých milic. Komunisté začali agitovat za výstavbu silné pravidelné francouzské armády a urychlené nastartování průmyslové výroby, propaganda přestala zpochybňovat de Gaullovu vládu a stranické vedení jednalo se socialisty o sloučení obou stran. X. sjezd strany v červnu 1945 měl posloužit k okázalému potvrzení nové strategie. Komunistická strana jako pozitivní a státotvorný element francouzské politické scény. A tak jako návrat Togliattiho na jaře 1944 přiměl italské komunisty ke spolupráci s maršálem Badogliem, i Thorez na podzim téhož roku donutil francouzské komunisty ke spolupráci s generálem de Gaullem¹⁷⁸ – dveře k sérii tripartitních vlád 1945-47 byly otevřeny.

Podoba rozuzlení, jakou vzal na sebe nakonec antagonismus obou proudů, které z druhé světové války vyšly jako hlavní síly – komunismu a gaullismu – svědčí o neutlumené vervě PCF. Jakkoli totiž strana uznala mocenskou linii de Gaulla za legální, generál zůstal jejím největším domácím protivníkem, a jakmile to porážka hitlerovského Německa umožnila, komunisté se přeorientovali z důrazu na válečné úsilí opět proti němu. Nebylo-li možné srazit ho v otevřeném boji, mělo se udělat vše proto, aby odešel sám.

První příležitost přišla hned po vyhraných volbách na podzim 1945. Komunisté byli donuceni souhlasit s de Gaullovým předsednictvím vlády, ale ultimativně požadovali jedno ze tří klíčových ministerstev – vnitro, armádu nebo zahraničí. PCF musela brát ohled na názor většinové populace a řadu důležitých socialistů, a nemohla proto v tomto sporu zajít příliš daleko, např. označit de Gaulla za diktátora a otevřeně žádat jeho demisi. Generál tehdy ještě dokázal vnutit komunistické straně své řešení,¹⁷⁹ v dalším kole klání ale PCF podpořila omezení armádního rozpočtu (neloajalita vůči generálovi a jeho resortu) a zveřejnila svůj projekt ústavy (provokace jednokomorovým parlamentem a jemu podřízenou exekutivou), čímž k de Gaullově odchodu 20. ledna 1946 nakonec výrazně přispěla. Pro tento úspěch bylo klíčové, že komunisté dokázali eliminovat svého úhlavního protivníka velmi čistou hrou, aniž by vystrašili nic netušící veřejnost.

II. EXPANZE KOMUNISTICKÉHO FENOMÉNU

II/1 POVÁLEČNÝ NÁSTUP KOMUNISMU V EVROPSKÉM KONTEXTU

Vzestup komunismu byl nejzřetelnější ve Francii a v Itálii, nelze jej však vymezovat na tyto dvě země – ve své době byl vlastní celé západní Evropě. Desetiprocentní volební zisky menších západních KS se jeví jako spektakulární především ve srovnání s minimálními výsledky, které tyto

¹⁷⁷ Generální tajemník PCF Maurice Thorez na začátku války povinně narukoval do armády, za měsíc ovšem od svého pluku dezertoval a tajně uprchl do Sovětského svazu. Po celou dobu války se skrýval v blízké přítomnosti Stalina a pod jeho zvláštní patronací. Vojenský tribunál v Amiens ho za dezerci odsoudil na šest let do vězení. Protože měl de Gaulle živý zájem na dobrých vztazích s SSSR, Thorez byl 6. listopadu 1944 omilostněn a tři týdny nato přistál v Paříži.

¹⁷⁸ Komunisté měli své zástupce v generálově vládě už téměř rok, od jara 1944. Už od podzimu 1943 vyvíjel de Gaulle značné úsilí začlenit PCF do alžírské vlády, nechtěl ovšem ustoupit komunistickým požadavkům a dovolit jim volný výběr křesel, a proto zástupci PCF, dvojice François Billoux (ministr okupovaných území) a Fernand Grenier (ministr letectví), vstoupili do vlády až 4. dubna 1944.

¹⁷⁹ Resort národní obrany byl rozdělen na dvě podčásti; Armádu a Zbrojení. Zbrojení získali komunisté stabilně v dalších kabinetech (ministr Charles Tillon). De Gaulle si národní obranu ponechal pod vlastním dohledem.

strany dosahovaly před válkou. Francouzský případ oproti nim stavěl na průniku z éry Lidové fronty, ze kterého po válce expandoval dál, zejména mezi zemědělce, intelektuály a částečně do střední třídy, ve které rovněž živil své ambice. Jenom italská komunisté byli určeni naprosto specifickými podmínkami Mussoliniho totalitní diktatury, proti které se za cenu enormních obětí udrželi jako jediná kontinuální a účinná opoziční síla, což jim po válce zajistilo neobyčejný morální a politický kapitál. V prvních volbách (1946) přesvědčili Togliattiho komunisté 20% voličů a po celých čtyřicet let fungovali jako domácí politická síla číslo dvě.

Existují tři hlavní příčiny tohoto evropského trendu. Zaprvé, část prestiže SSSR, která vzešla z jeho zápasu s hitlerovským Německem a která byla nadto saturovaná intenzivní protibolševickou propagandou, se přelila na komunistické strany. Na intermezzo PCF z let 1939-41 se kolektivně zapomnělo a kritika Sovětského svazu byla obecně vnímaná jako výraz proněmeckých sympatií.¹⁸⁰

Za druhé, jedinečná dobová atmosféra. Osvobození a konec války s sebou nesly naděje nového, sociálně spravedlivého pořádku – lidé snili sen o rovnosti a blahobytu. Série znárodnování hospodářských gigantů bořila "finanční feudalismus" a nastolovala "skutečnou hospodářskou a sociální demokracii".¹⁸¹ Žádný francouzský režim ve svém počátku nenesl tolik nadějí jako rodící se IV. republika, a není proto divu, že část společnosti nacházela v tomto novém světě místo pro komunisty.

Rozhodujícím předpokladem ale byly odbojové a partyzánské aktivity jednotlivých KS okupovaných států. Francouzští komunisté ještě po skončení války pořádali manifestace k počtě vlastního odbojového hrdinství a zpětně posilovali svoji mučednickou aureolu, prezentovali se jako *Parti des 75 000 fusillés*.¹⁸² Usilovali o monopol na antifašismu a vlastenectví s cílem *a posteriori* degradovat přínos de Gaullovy exilové vlády.¹⁸³

Souběžně s rozmachem PCF si svoji pozici ve společnosti udržel antikomunismus. Na politické scéně jej zastával především generál de Gaulle. Je ale vhodné též podtrhnout úlohu socialistů, kteří si dokázali v poválečné euforii z velké části zachovat chladný úsudek. Vlivné antikomunistické proudy rovněž převládali ve státních institucích – úřadech, justici, policii, armádě. Tyto síly pak v klíčových okamžicích dokázaly vnutit národu svoji vůli a prosadit vlastní řešení. Jedině tak se rozmach komunismu na jedné straně a nezdar plánu na lidové povstání na straně druhé nejeví jako protimluv.

II/2 LIDOVÝ POTENCIÁL

Poválečný vzestup strany a jí dosažená prvenství lze dokumentovat kvantitativními ukazateli: Jestliže po osvobození Paříže, v srpnu 1944, měla PCF jen 60 tisíc členů, už do konce téhož roku stačila s 368 tisíci překonat svůj historický rekord z předválečného období, aby v prosinci 1946 dosáhla svého maxima – 814 000 členských legitimací.¹⁸⁴ Komunisté se přitom neomezili jen na vlastní stranickou strukturu. K širšímu rozvětvení vlivu a efektivnějšímu ovládnutí společnosti přispívala celá řada stranou ovládaných masových organizací.

Početní exploze s sebou nesla i svá negativa a problémy. Nováčkům bylo třeba vštípit respekt ke stranické hierarchii, uvyknout je disciplíně a účasti na rituálech, zasvětit do oficiální verze stranických dějin a vnuknout bezmeznou lásku k SSSR.¹⁸⁵ Na kádrových obtížích PCF se rovněž významnou měrou podílely lidské ztráty z odboje. Přednost při postupu do řídicích pozic přitom dostali poddajní, loajální a dlouhými léty ověřený straníci. Za války "kompletně dezorganizovaný aparát nestačil na všechno dohlížet" a řada funkcionářů se těšila relativní svobodě a nezávislosti na stranickém vedení. Nyní "bylo nutné potížit srovnat do latě, aby aparát obnovil svoji rozhodující úlohu."¹⁸⁶

PCF po válce neobyčejně kulturně vyzářovala. Díky průniku mezi intelektuály a umělce, jejichž četné dosavadní organizační celky se podařilo sloučit v jediný, všeobjímající svaz, komunisté tvrdili,

¹⁸⁰ "Poválečný filo-komunismus se tedy jeví více jako filo-sověťismus." BECKER, J.-J.: "Anticommunisme", in: SIRINELLI: Dictionnaire..., s. 35.

¹⁸¹ Termíny z Charty Národní rady odboje, březen 1944.

¹⁸² "Strana 75 tisíc zastřelených", tedy 75 tisíc komunistů, kteří měli být nacisty nebo vichistickým režimem pro svoji vlasteneckou činnost popraveni. Řečeno slovy Beckera: "Číslo vskutku krásně fantastní." (BECKER: Le Parti..., s. 190.)

¹⁸³ Kolektiv autorů díla "Století komunismu" rozšiřuje výčet příčin příznačně i o zásluhou činnost komunistů v odborech během války. (WOLIKOW, S., TODOROV, A.: "L'expansion européenne d'après-guerre", in: kol.: Le siècle des communismes, Paris, 2000, s. 222.)

¹⁸⁴ Pro srovnání: SFIO 335 tisíc (říjen 1945), MRP 235 tisíc (1947).

¹⁸⁵ COURTOIS, LAZAR: Histoire du Parti..., s. 217.

¹⁸⁶ DREYFUS, M.: PCF. Crises et dissidences. De 1920 à nos jours, Bruxelles, 1990, s. 97-98.

že pod svými křídly sjednocují veškeré národní umění. A i přes relativní vnitrostranickou kulturní toleranci své umělce bedlivě střežili. Lidé z kultury byli cenní především pro svoji popularitu, o politice rozhodovalo vedení strany.

Povedený, až macešský vztah, který PCF v těchto letech pěstovala vůči dělnické třídě, se projevil chabějším zastoupením proletariátu ve straně. Dělníci sice dále volili komunistickou kandidátku, ale byli už mnohem méně ochotni vstupovat do strany. V Paříži, tradiční průmyslové baště PCF, dokonce komunisté zaznamenali mírný regres. V honbě za širokou volební podporou se stranická agitace orientovala více na státní zaměstnance, ženy a zejména zemědělce. V této souvislosti hovoříme o tzv. deproletarizaci strany – byť k ní došlo jen v relativní míře. Protože tento jev mohl vážně poškodit dělnický obraz strany, politbyro ho před veřejností tajilo.¹⁸⁷ Zdařilý průnik na venkov se ale pozitivně odrazil v charakteru komunistického voličstva. PCF měla ze všech politických stran místně nejhomogennější a nejvyváženější elektorát.

Komunistická strana vévodila rovněž tisku – nejčtenější deník, večerník (*Ce Soir*) i týdeník (*la Terre*) patřily PCF. Komunistický tisk zaujímal více než čtvrtinu celonárodního nákladu. Ve srovnání s předválečným stavem tak rozšířil svůj podíl šestkrát. Pilířem byl deník *L'Humanité*, který koncem roku 1946 vykazoval průměrný náklad 430 000 výtisků. Stěžejí lze ale přehlédnout, že svůj vrchol z éry Lidové fronty překonal jen nepatrně. Započítáme-li periodika vydávaná na nižších stranických úrovních, odbojovou Národní frontou a ostatními masovými organizacemi, vzroste mediální kapacita PCF na 16 regionálních deníků a 58 týdeníků. Bilance vpravdě impozantní.¹⁸⁸

Ke konci války došlo k definitivnímu obratu sil v CGT,¹⁸⁹ jímž se završil pětadvacetiletý zápas komunistů a socialistů o tuto vůbec první a nyní největší a bezpochyby nejmocnější odborovou ústřednu. Ve většině jejích federací a svazů získali naprostou převahu komunisté. Početní stavy CGT se pro rok 1946 odhadují na tři až čtyři milióny.¹⁹⁰ Komunisté hráli vysokou kartou CGT jak proti zaměstnavatelům, tak proti ostatním vládním stranám, ale konečně i proti samotné dělnické třídě. V letech 1945-47 to byl zdola jdoucí doplněk komunistické vládní správy ekonomických resortů.

Dynamický rozvoj členské základny PCF, doplněný růstem masových organizací, doprovázený konjunkturou stranického tisku a konečně manifestovaný volebními výsledky, dokumentuje poválečný rozmach francouzského komunismu a jeho prvenství ve společnosti. Nastala, řečeno slovy Beckera, doba "správy kapitálu". Nesmí ovšem ujít pozornosti, že hlavní vlna sympatií k PCF přišla v prvních měsících po osvobození, a tedy s poválečným nadšením; poté se růst čísel výrazně zpomalil. Za celý rok 1946 nestoupl počet členů PCF ani o 4% a s příchodem studené války klesly kvantitativní společenské ukazatele hluboko pod dosažené vrcholy.

III. V TRIPARTITNÍCH KABINETECH

III/1 TROJÚHELNÍK PCF vs. SFIO vs. MRP

Triumf PCF v legislativních volbách z 21. října 1945 (26,2%) nebyl překvapením; konečně, jeho předešlou byly jarní komunální a zářijové kantonální volby, které vykreslily kontury nové politické mapy. V parlamentních volbách se hned za komunisty, ale s výrazným odstupem od nich, prosadili ještě socialisté (SFIO) a lidoví republikáni (MRP). Osmnáct měsíců budou tyto strany zasedat ve společné vládě. Tuto spolupráci tří nazýváme "tripartismus".

Poměr SFIO¹⁹¹ ke komunistům osciloval mezi dvěma protipóly. Povědomí marxistické identity volalo po vzájemné spolupráci, případně pak přímo po sloučení v jednotnou a mocnou stranu pracujících. Několik měsíců panovala v této otázce mezi oběma stranami shoda, než se v létě 1945 sny o Francouzské dělnické straně rozplynuly v rozčlenění socialistů nad nehorázností návrhu PCF, který presumoval spíše než rovné sloučení pohlcení socialistů komunistickým živlem. Možné

¹⁸⁷ Tuto problematiku rozpracovává COURTOIS, LAZAR: *Histoire du Parti...*, s. 240-242, 245-248; a BUTON, F.: *Les lendemains...*, s. 279-296.

¹⁸⁸ COURTOIS, S.: "L'Humanité", in: SIRINELLI: *Dictionnaire...*, s. 502.

¹⁸⁹ CGT, *Confédération générale du travail*, Všeobecná konfederace práce. K dějinám CGT viz ROBERT, J.-L.: "CGT", s. 155-159; "CGTU", s. 159-160, in: SIRINELLI: *Dictionnaire...*

¹⁹⁰ Jde o střízlivý odhad z ROBERT, J.-L.: "CGT", in: SIRINELLI: *Dictionnaire...*, s. 158. Ve své době byl početní stav propagandisticky nadhodnocován na 5-6 miliónů. Pro srovnání, druhou nejpočetnější ústřednou byla CFTC se 700 tisíci.

¹⁹¹ SFIO (*Section française de l'Internationale ouvrière*) byla francouzská sociálně-demokratická strana s tradiční podporou v dělnické třídě a nižší buržoazii. Za války se socialisté nepřehlédnutelnou měrou angažovali v hnutí odporu (CAS, *Libération-Nord*) a v Národní radě odboje zaujímali silnou pozici, nicméně po osvobození si museli zachraňovat tvář rozsáhlými čistkami ve vlastním aparátu, zejména na národní úrovni. V červenci 1940 totiž pro neomezené pravomoci Pétainovi zvedlo ruku 96 ze 132 socialistických zákonodárců.

záměry PCF vysvětlují dvě hypotézy. První říká, že komunisté přecenili vůli SFIO po dělnické jednotě a projekt poslali ke dnu svojí vlastní horlivostí. Naproti tomu druhá hypotéza podezřívá komunistickou stranu, že si byla neprůchodnosti svého řešení dobře vědoma, ale prosazovala ho s cílem zlepšit vlastní obraz na vrub socialistů tím, že je přinutí veřejně odmítnout vizi dělnické jednoty.¹⁹² Příležitost vrátit se k tradičnímu ideálu jednoty přišla s rozpadem tripartismu, kdy se komunistům vzájemná spolupráce jevila jako cesta zpět do vlády.

Opačným charakteristickým antipodem v rámci SFIO byl silně zastoupený antikomunismus. K této tendenci patřil i vážený muž a čestný předseda SFIO Léon Blum. Neujasněnost socialistů přitom dokládá skutečnost, že proti Blumově logice nebylo podporovat fúzi s PCF. Zmiňovaný antikomunismus SFIO byl mnohem víc chladným realismem než křížáckým bojem proti komunistickému elementu – zrazoval před postranními úmysly PCF a diktoval opatrnost. Z těchto příčin se socialisté urputně bránili komunistickým svodům usednout do vlády ve dvojici s PCF, ačkoli obě rudé strany měly po prvních volbách v parlamentu většinu – rozhodoval panický strach socialistů, že by stáli komunismu tváří v tvář osamoceně. SFIO odmítla Thorezovu kandidaturu na premiérství, přizvala do vlády republikány, akceptovala předsednictví de Gaulla a spokojila se s podřadnými ministerstvy. Naděje komunistů na rudo-rudý kabinet nebo aspoň jedno ze tří důležitých ministerstev se nenaplnily ani po de Gaullově odchodu v lednu 1946, kdy do premiérského křesla usedl socialista Félix Gouin. Proti komunistické logice chápání šlo Gouinovo počínání na jaře 1946 v otázce projektu ústavy a jeho snaha o kompromis s lidovými republikány, ačkoliv jejich hlasy nebyly v ústavodárném shromáždění zapotřebí. Po prohraných červnových volbách 1946 přišly marxistické strany o většinu ve sněmovně a už ji nikdy nezískaly zpět. Na srpnovém sjezdu SFIO se do čela strany dostalo levé, ortodoxní křídlo v čele s Guy Molletem. Schizofrenie ve vztahu k PCF se projevila ještě po vyloučení komunistických ministrů v květnu 1947, kdy se Molletovo vedení proti vůli vlastních poslanců i premiéra rozhodlo prosazovat kolektivní demisi vlády.

Napravo od komunistů, nalevo od republikánů, SFIO hrála ve všech tripartitních kabinetech úlohu "klenbového svorníku"¹⁹³, čímž se její politická pozice, přes ústup ve volebních výsledcích, významně zhodnocovala. Jakkoli mnoho ale toužili komunisté po samovládě PCF-SFIO, tj. bez "nadbytečných" republikánů, stejně zřetelně pro ně socialisté představovali politického rivala. Vždyť nesoupeřili jen o dělníky, nýbrž i o střední třídu. Zkrátka, na levici nemělo být pro ně pro oba dost místa.

Na adresu MRP¹⁹⁴ se komunisté vyjadřovali v lepším případě jako o gaullistech nebo bonapartistech, v horším pak přímo jako o fašistech. Poměr lidových republikánů k PCF byl tedy nanejvýš pragmatický: Ideologicky byly vzájemné představy neslučitelné, ale nebylo zbylí než spolupracovat. S odchodem de Gaulla přišli republikáni o oporu i podmínku své vládní účasti zároveň a pečlivě zvažovali svůj další krok: Odchod do opozice jim do dalších voleb, v případě neúspěchu vlády, sliboval prvenství a slávu, ale nesl s sebou riziko svěřit zemi marxistickému šílenství. Nakonec proto zůstali ve vládě se socialistickým předsednictvím. V květnu 1946 se v referendu úspěšně postavili proti marxistickému projektu ústavy, v následných volbách s 28% překonali komunisty a nová vláda byla sestavena pod jejich taktovkou.¹⁹⁵

Účast PCF na tripartitních vládách významně usnadňovala komunistickou infiltraci státního aparátu a znárodněného sektoru. Podotkněme, že „kolonizace“ těchto struktur byla vlastní všem politickým silám – byť s tím rozdílem, že PCF disponující početnými lidskými rezervami vycházela z klání o obsazení těchto míst nejúspěšněji.

III/2 VLÁDNÍ POZICE PCF

¹⁹² Viz BECKER: *Le Parti...*, s. 182-187.

¹⁹³ BRUNET, J.-P.: "SFIO", in: SIRINELLI: *Dictionnaire...*, s. 976.

¹⁹⁴ MRP, *Mouvement républicain populaire*. Lidové republikánské hnutí bylo jediné poválečné *novum*, které se dokázalo v politice prosadit. Svým vznikem (listopad 1944) navazovalo na tradici malé předválečné Demokratické lidové strany a přímo vycházelo z katolického hnutí odporu *Combat*. Nejvýznamnější osobností MRP byl Georges Bidault, prezident CNR a dlouholetý šéf francouzské diplomacie. Přestože křesťansko-demokratické vedení orientovalo MRP na levý střed politického spektra, s poválečnou diskreditací pravice sbírala strana především konzervativní hlasy. Další politické body získávali republikáni od de Gaulla, na něhož se odvolávali. Jejich poslušnost nebyla ale bezvýhradná a před podzimním ústavním referendem 1946 se spolu rozešli. Efemérnost jejich politického života byla odvislá od nástupu pravice, konkrétně de Gaullova RPF: ve volbách v roce 1951 se propadli na 12%.

¹⁹⁵ Elgeyová si všímá, jakým způsobem mohla v takovémto kabinetu fungovat spolupráce MRP-PCF: Nový republikánský premiér a dlouholetý ministr zahraničí Bidault měl ke komunistům blízko v osobní rovině – spojovaly je vzájemné sympatie ještě z doby spolupráce v odboji. S Thorezem byl dialog snadný, zato váhavost socialistů byla protivná. "S nimi aspoň člověk ví, na čem je," měl se Bidault vyjádřit na adresu komunistů. ELGEY, G.: *Histoire de la Quatrième République*. La République des Illusions 1945-1951, 1. díl, Paris, 1992, s. 199.

21. říjen 1945 neznamenal pro komunistickou stranu jen triumf ve volbách. Týž den, v týchž volebních místnostech utrpěla PCF vážnou porážku v referendu, když 66% občanů zavrhl komunistický návrh na silné Ústavodárné shromáždění. Po vyhraných volbách se rovněž nepovedlo zajistit si předsednictví vlády, ani vydobýt jedno ze tří klíčových ministerstev. Protihodnotou ale PCF získala důležité ekonomické resorty, které se v poválečné devastaci cenily hned na druhém místě v hierarchii moci, a Thorez se stal jedním ze čtyř místopředsedů vlády, což byl užitečný „tahák“ pro střední třídu. V souvislosti s podzimem 1945 lze tedy nejspíše mluvit o politickém patu.

De Gaullův odchod a nová Gouinova vláda příliš nezměnily na proporci sil uvnitř kabinetu, a tak byly důležité až volby 2. června 1946. Komunisté po nelibostné předvolební kampani uhájili svých 26%, ale předcházející „propadák“ ústavního projektu v referendu pomohl lidovým republikánům překonat komunisty a volby vyhrát (28,2%). PCF přišla s návrhem ponechat předsednictví vlády socialistovi Gouinovi, ale neuspěla, a nový kabinet sestavil lidový republikán Georges Bidault.

Do prvních voleb IV. republiky, 10. listopadu 1946, kandidovali republikáni s odhodlaným mottem *Bidault sans Thorez*, (Bidault bez Thoreze), ale prvenství neobhájili a do čela se dostali znovu komunisté. Povedlo se jim získat rekordních 28,3% a předběhnout socialisty o celé dva milióny hlasů. V Národním shromáždění sice s Thorezovým premiérstvím, už podle tripartitní tradice, nepochodili, ale přece došlo k výraznému posunu: nikdo nezpochybil legitimitu Thorezovy kandidatury, ba co víc, žádná ze stran ani nepostavila protikandidáta. Nadto se podařilo donutit SFIO, aby při hlasování o Thorezovi uvolnila poslaneckou disciplínu svého klubu. A protože "myšlenka na vládu pod vedením komunistů se bude v této zemi dál vyvíjet",¹⁹⁶ kývli komunisté na přechodné východisko jednobarevného socialistického *interregna* Léona Bluma. 16. ledna 1947, jako ozvuk legendární spolupráce z éry Lidové fronty, zajistily hlasy komunistických zákonodárců na společné schůzi obou komor už v 1. kole zvolení socialisty Vincenta Auriola prvním prezidentem IV. republiky. V novém kabinetu dalšího socialisty Paula Ramadiera za to byla strana odměněna získáním prvního místopředsednictví a dosud upíraného Ministerstva národní obrany.¹⁹⁷

PCF jednala o sestavení vlády vždy velmi pružně a ze svých požadavků byla s to dalece slevovat: Tak vysoko si cenila vládní účasti. Přesto, že se komunistům nikdy nepodařilo dosáhnout vytyčené mety a získat vlastní kabinet, byl růst křivky jejich politického vlivu napříč jednotlivými vládami nesporný. Nejzřetelněji vystupuje, srovnáme-li ho s rokem 1944, kdy v de Gaullově Prozatímní vládě měla strana pouhé dva zástupce. Na počátku roku 1947 měla, jak uvidíme, vzestupná tendence vlivu kulminovat; a nejen ve vládě, ale i ve společnosti.

III/3 ÚSTAVA IV. REPUBLIKY

Politická licitování o ústavu nové IV. republiky byla předním tématem vnitřní francouzské scény roku 1946. Komunistická strana k němu přistupovala s úmyslem zajistit si pro teď i napotom co možná nejširší vliv. Slovy Togliattiho, ústava měla být vnímána jako "program pro budoucnost".¹⁹⁸ Primát všeobecného hlasovacího práva vyjádřený poměrným zastoupením pak delegoval legitimitu a svrchovanost lidu na početný zastupitelský sbor, jednokomorové Národní shromáždění, od kterého se určovala zákonodárná i výkonná moc. V praxi se maximální inferiorita exekutivy vůči legislativě projevila v několika zásadních bodech: shromáždění volilo premiéra i prezidenta; odpovědná parlamentu byla vláda jako celek i ministři jako jednotlivci; prezident byl zbaven reálných pravomocí a odpovědnosti. V opozici k tomuto komunistickému návrhu stála MRP požadavkem na důkladné oddělení mocí, na horní komoru parlamentu a silnější prezidentské pravomoci jako nezbytné ústavní brzdy a protiváhy k omnipotenci legislativy a samovládě stran.

V této situaci se ukázal být rozhodující postoj SFIO. Socialisté "manévr komunistů sice správně prohlédli, ale nepřátelství vůči osobní moci ztělesňované de Gaullem" je beztak přivedlo na stranu PCF.¹⁹⁹ Hrajíce dál svou úlohu "klenbového svorníku" tripartismu, pokusili se socialisté získat republikány za cenu ústupků; ovšem jakýkoliv možný smír komunisté nemilosrdně sabotovali. Tak se stalo, že dubnový projekt prošel v ústavodárném shromáždění jen hlasy marxistických stran. K neskrývané lítosti komunistů a všeobecnému překvapení národa pak těsná většina 53% občanů

¹⁹⁶ Ze zápisu jednání Politického byra. Viz COURTOIS, LAZAR, Histoire du Parti..., s. 231-233.

¹⁹⁷ Hodnota ministerstva Národní obrany byla více principiální než reálná. Resort byl fakticky vyprázdněn výše zmíněným rozdělením podle tří zbraní na ministerstva války, letectví a námořnictva, která byla svěřena nekomunistickým ministrům tak, že v prerogativech ministerstva Národní obrany zbyla jen příprava nového zákona o armádě.

¹⁹⁸ LAZAR, M.: Maison rouges. Le Parti communiste français et italien de la Libération à nos jours, 1992, s. 41.

¹⁹⁹ RIOUX, J.-P.: La France de la Quatrième République. L'ardeur et la nécessité 1944-1952, 1. díl, Paris, 1980, s. 145.

návrh ústavy ve vypsaném referendu (5. května 1946) zavrhl. Autoři se shodují, že rozhodující podíl na neúspěchu rudé ústavy nesly obavy z komunismu.²⁰⁰

Následné volby konané v červnu 1946 uchystaly vítězství pro největšího kritika a odpůrce ústavního návrhu: MRP. Nová jednání o podobě ústavy byla nyní podřízena imperativu najít společné, kompromisní řešení, které by vyvleklo zemi z prozatímnosti. Komunisté se přitom drželi odhadnutelné taktiky co nejméně se vzdát od původního návrhu, což se jim, uzejme, nakonec podařilo: Radě republiky, horní komoře Národního shromáždění, byla přiznána jen poradní funkce a moc dál reálně třímala Poslanecká sněmovna. Nepatrně rozšířená prerogativa hlavy státu byla omezena povinností dvojí kontrasignace každého prezidentského aktu.

Je s podivem, že vedení komunistické strany váhalo, má-li takovýto návrh podpořit. Až když se proti němu ve známém épinalském projevu vymezil generál de Gaulle, ujasnili si komunisté svoji pozici a návrh prošel Ústavodárným shromážděním hlasy všech tří vládních stran. V lidovém hlasování za vysoké volební neúčasti (31%) těsná většina (54%) vytrvalými politickými spory unavených občanů ústavě raději nakonec kývla. Komunisté tak zanechali čitelný podpis pod státoprávním zřízením nové, čtvrté Francouzské republiky.²⁰¹

III/4 HOSPODÁŘSKÁ A SOCIÁLNÍ POLITIKA

Hospodářská politika měla ve válkou zruinované zemi klíčovou roli a komunisté neměli v úmyslu nechat kohokoli na pochybách, že to jsou právě oni, kdo v úsilí o oživení národní ekonomiky hraje vedoucí úlohu. Byl proto rozpoután tzv. "boj o výrobu", *bataille de la production*, ve kterém komunisté všemožnými způsoby kázali nutnost každého dělníka odevzdávat maximální pracovní výkon. Za významné pomoci stranou kontrolovaných odborů (CGT) ostře vystupovali proti pracovní nečinnosti, drsnými výrazy odsuzovali stávky a pranýřovali absentéry. "Vyrábět, vyrábět a ještě vyrábět, těžit uhlí, to je dnes nejvyšší forma vaší třídní povinnosti, vaší povinnosti Francouze," hřímal Thorez horníkům ve známém proslvu ve Waziers (červenec 1945).

"Boj o výrobu" je vnímán jako jeden z přívlasků nového Thorezova kurzu svébytné a ekonomicky nezávislé Francie. PCF se nadto "svým odpovědným jednáním prezentovala jako strana odhodlaná hrát rozhodující roli"; poukazovala na rostoucí sílu dělnictva a na neschopnost buržoazie zajistit obnovu země.²⁰² Až do konce roku 1947 obětovali komunisté na oltář výroby značný díl svého úsilí a nekompromisní odsudek stávek zůstal charakteristickým prvkem jejich vládní politiky. Důsledkem byly značně zkomplikované vztahy mezi komunistickou stranou a její vlastní *protégée*, dělnickou třídou. Stranický aparát vzniklé tenze zmírňoval uchylováním se k populismu, kterým však jen obcházel sám sebe. Hájit vzájemně protistojná stanoviska zodpovědné vlády na straně jedné a mluvčího dělnické třídy na straně druhé se mělo do budoucna ukázat jako trvale neudržitelné.

K rozsáhlému znárodnovacímu procesu, ke kterému došlo v letech 1944-46, měla PCF ambivalentní vztah. Už za éry Lidové fronty se komunisté stavěli proti tomuto výdobytku socialistické politiky. Nicméně za války se raději připojili k převládajícímu trendu, jenž sdílel přesvědčení, že dokud se Francie nezbaví trustů, nebude nikdy a úplně svobodná. Konečně, odmítnout znárodnění by komunisty nejen izolovalo od všeobecného společenského proudu, ale vzdálilo by je to socialistům, jejichž spojenectví se jevilo jako klíčové. Strana svými hlasy sice vládní jednotu nebořila, ale nikdy nezapomínala veřejnost ubezpečovat o tom, že se rozhodně nejedná o socialistický krok, nýbrž o demokratizační opatření mající za cíl zefektivnit dohled nad strategickými odvětvími národního hospodářství.

Komunistická strana významným dílem přispěla k prosazení celé řady sociálních reforem. Revolučním prvkem bylo uzákonění systému sociálního zabezpečení, *Sécurité sociale*, který spadal do kompetence ministerstva práce, tedy resortu PCF. Mezi další opatření patří zřízení podnikových výborů nebo zavedení nového organizačního řádu a mzdových tabulek pro státní zaměstnance, o které se zasloužil sám generální tajemník strany. Ačkoliv budou komunisté o několik let později tyto sociální reformy kritizovat, výrazný podíl strany na jejich prosazení jim do budoucna zajistí důležité sympatie v lidových vrstvách.

²⁰⁰ Polovina voličů, kteří v referendu hlasovali *non*, se v průzkumu veřejného mínění vyjádřila, že je k odmítnutí vedly antikomunistické motivy. ELGEY: *La République des Illusions 1945-1951...*, s. 190.

²⁰¹ Otázka přijetí ústavy je důkladně zpracována v ELISCHER, D.: *Tripartismus v kontextu rodící se IV. republiky*, Praha, 2002, s. 32-41.

²⁰² COURTOIS, LAZAR: *Histoire du Parti...*, s. 219-220.

IV. VYLOUČENÍ KOMUNISTICKÝCH MINISTRŮ

IV/1 *BILANCE 1947*

S nástupem roku 1947, tedy jen několik měsíců před vyloučením komunistických ministrů z vlády, se pozice PCFjevila nanejvýš příznivě. Od listopadových voleb byli komunisté opět první politickou silou, v lednu zajistili zvolení prezidenta a v nové vládě získali místopředsednictví i národní obranu. Že by padly poslední gaullistické bariéry jejich ostrakismu? Komunistická participace na tripartitních kabinetech byla ve skutečnosti zaplácena velmi draze. Na jaře 1947 balancovala PCF na pokraji roztržky s dělnickou třídou.

Zima 1946-47 prohloubila hospodářské potíže státu; převládal vážný nedostatek pracovní síly, doly těžily málo uhlí, nebyla z čeho vyrábět elektřina a průmyslová produkce klesala ve všech odvětvích. Zatímco během posledních dvou let vzrostly platy o 60%, ceny potravin se ztrojnásobily. Na černém trhu možná profitovali zemědělci, ale jeho nejstrašlivější obětí byl městský proletariát. Odhaduje se, že od jara 1945 stačila životní úroveň dělnictva klesnout z 85 na 50% předválečného stavu!²⁰³

Proletariát vyšel ze všech společenských tříd nejhůře jak z hospodářské krize 30. let, tak z války (nucené nasazení v německých závodech), a není divu, že dělníci očekávali rázné a radikální řešení své mizerné ekonomické situace. Místo toho však museli snášet trojí tlak – vláda, stranické struktury PCF i odbory, ti všichni je hnali k vyššímu výkonu. Po zemi se začaly opět šířit stávky a na neoblíbenost vlády doplácela také PCF. Body sbírali trockisté a křesťanský syndikalismus; oba útočili na odkrytý levý bok PCF. Valná většina dělníků umírněné vládní politiky PCF prostě nerozuměla a toto zmatení a nespokojenost se brzy projevilo v důsledcích. V průběhu roku 1947 se snížil počet členů PCF o 40 tisíc (5%) a v dubnových "odborových" volbách byla CGT deklasována s pouhými 3 300 000 hlasů, ačkoli avizovala šestimiliónovou klientelu. Stranické vedení velmi dobře vědělo o hrozícím rozchodu s francouzským proletariátem. Co přesto tlačilo PCF zajít ve hře o trpělivost mas až na samou mez?

IV/2 *JARNÍ KRIZE*

Květnovému rozpadu posledního tripartitního kabinetu předcházel rozkol mezi koaličními partnery. Politická mapa konfliktu přitom byla prvně od konce druhé světové války zcela jasná: Komunisté proti zbytku francouzské politické scény.

Prvním bodem rozvratu byl indočínský konflikt, který v březnu 1947 živil vášně poslanců Národního shromáždění.²⁰⁴ Šlo o první otevřené porušení koaliční solidarity PCF. V následném hlasování o důvěře vládě zvedli komunističtí ministři ruku pro, ale jejich poslanci se hlasování zdrželi. Podobným způsobem byly schváleny válečné výlohy: ministři byli formálně pro, poslanci tiše proti. O tři týdny později, 16. dubna, opustili komunističtí ministři jako výraz nesouhlasu se zásahem na Madagaskaru jednání vlády. 23. dubna se do Paříže donesly zprávy o závěrech moskevských jednání. Thorez na jednání vlády zuřil a předesílal, že jeho strana Bidaultův jednostranný krok rozhodně nepodpoří. Na moskevském zasedání Rady ministrů zahraničních věcí šéf francouzské diplomacie byl prostředníkem mezi Východem a Západem. Měl domů přivést ekonomické připoutání Sárska, ale místo toho se vrátil s ruhrským uhlím: Stalin Francii ztrestal za dunkirský pakt a osobně dotčený Bidault raději podepsal dohodu s Bevinem a Marshallem.²⁰⁵

Finální krize přišla 25. dubna, kdy pracovníci ze dvou nejdůležitějších Renaultových závodů vyhlásili stávku. K ní se rychle přidávaly tisícovky dalších dělníků. Pracovní neposlušnost podnítila nepočtená skupina trockistů, mzdové požadavky však brzy podpořili i socialističtí a křesťanští syndikalisté. Co je nanejvýš příznačné pro ztrnulost a zaslepenost komunistické sociální politiky: CGT se nejprve proti stávce ostře vymezila. Až po čtyřech horkých dnech pochopili komunisté nezvratnost nastalé situace a stávku plně podpořili – s úmyslem, dokud to bylo ještě možné, vytěžít

²⁰³ Odhad vývoje životní úrovně dělnictva popisuje COURTOIS, LAZAR, Histoire du Parti..., s. 248.

²⁰⁴ Postoj PCF k indočínské otázce se vyvinul od souhlasu s intervencí (posílit tak pozici Francie, 1944) po odsudek vojenské kampaně. Konečné odmítnutí války bylo zapříčiněno zejména solidaritou s Viet-Minhem.

²⁰⁵ Veškerou jarní peripetii líčí ELGEY: La République des Illusions 1945-1951..., s. 326-369.

z ní vlastní profit.²⁰⁶ Kalkul byl nechat padnout Ramadierův neoblíbený kabinet, což by umožnilo, aby novou, „demokratickou a lidovou“ vládu sestavil sám Thorez. Oslavy 1. máje proběhly v bojovné náladě, ale bez incidentů, a Ramadier mohl seznámit své ministry s rozhodnutím nechat hlasovat o důvěře vládě. V neděli 4. května 1947 všech 183 komunistických poslanců Národního shromáždění včetně svých ministrů zvedlo ruku proti vlastnímu kabinetu. Není důležité, že byli zbylími dvěmi třetinami sněmovny podle očekávání přehlasovaní. Podstatné je, že se Ramadier nezachoval podle jejich výpočtů a demisi kabinetu nepodal. Místo toho z něj k překvapení celého národa vyloučil revoltující čtyřku komunistů.²⁰⁷

IV/3 JSME A ZŮSTÁVÁME VLÁDNÍ STRANOU!

Reakce komunistů na květnové (sebe) vyloučení z vlády výmluvně dokresluje vnitřní krizi francouzského komunismu v roce 1947. Zatímco prostí členové PCF a straničtí aparátčící na střední a vyšší úrovni propadali spontánní radosti a odchod z kabinetu oslavovali jako osvobození své strany, politbyro bylo přešlé a zklamané. Thorez byl očividně zaskočený Ramadierovým krokem, se kterým, ačkoli byl v souladu s ústavou, nepočítal.²⁰⁸

Odchod ministrů PCF z vlády nepředstavuje ani z vnitřního hlediska strany, ani z perspektivy francouzských dějin významnější mezník nebo bod zvratu. PCF se dál prezentovala jako státotvorná a konstruktivní. Kritizovala Ramadierův kabinet za dílčí rozhodnutí, ale úhrnem zůstala loajální. V rozhovoru pro *NY Herald* se francouzský komunistička číslo dvě Duclos vyjádřil o lidech, kteří hovoří o generální stávce, jako o imbecilech. Ve vedení strany převládala iluze, že se podaří do vlády opět vrátit – pokud možno ještě dřív, než se vzpamatuje Moskva. Ve dnech 25. - 28. června 1947 se ve Štrasburku konal XI. sjezd PCF, který posloužil jako veřejná demonstrace nepřerušené kontinuity komunistické státnosti. Thorez hřímal: "Jsme a zůstáváme vládní stranou, stranou, která si je vědoma své odpovědnosti vůči zemi."²⁰⁹

První viditelnou změnou komunistické politiky bylo ostré vystupování proti USA, zejména proti Marshallově plánu coby hospodářské vazalizaci Evropy. Vyloučení z vlády se podle PCF mělo udát v přímé konsekvenci diplomatické intervence Spojených států.²¹⁰ "Nelze popřít, že v Londýně a Washingtonu [...] měli reálný strach, že Francii 'ztratí'."²¹¹ Nicméně je podstatné, že USA nikdy z komunistické nepřítomnosti nedělaly podmínku *sine qua non* svého nakládání s Francií.

Jednou z dominant ustavující konference Informbyra v září 1947 byla nekompromisní kritika italských a francouzských komunistů, která přinutila obě strany k přehodnocení své "legalistické iluze".²¹² Až v posledním trimestru 1947 tedy přešli francouzští komunisté do nesmiřitelné opozice vůči vládě a režimu. V listopadu již PCF mobilizovala rozsáhlé a násilné stávkové hnutí, které uvrhlo většinou Francii do skutečných obav z rudé revoluce. Komunisté přijali Ždanovovo rozdělení světa na dva tábory, čímž i "na francouzské frontě vypukla studená válka".²¹³

Pro Komunistickou stranu byla v námi sledovaném období jednoznačně nastolena zásadní otázka moci a jejího dobytí. PCF se pokusila uchopit moc v zemi ve dvou nezdařených pokusech, pokaždé s rozdílnou strategií. Poprvé v roce 1944, když se připravovala na spojenecké vylodění a následné národní povstání, jehož účelem bylo vytvořit "revoluční klima schopné vyústit v revoluční proces."²¹⁴ Průběh letních osvobozovacích akcí ale nakonec neumožnil rozpoutat lidové

²⁰⁶ "Není nakonec divné to, že chtěli změnit orientaci [své sociální] politiky, nýbrž to, že bylo třeba měsíců, než si uvědomili 'podstatu věci'." BECKER: *Le Parti...*, s. 197.

²⁰⁷ V logice tripartismu ušetřil Ramadier páteho komunistu, ministra zdravotnictví Marrana. Ten se jako člen horní komory parlamentu, Rady republiky, hlasování o důvěře neúčastnil, a tudíž vládní solidaritu neporušil. Marrane z vlastního rozhodnutí následoval své soudruhy a odešel z vlády o den později. Ramadier si byl dobře vědom zoufalosti politické konstelace sil a už delší dobu čekal na příhodnou záminku k vyloučení komunistů.

²⁰⁸ "Věděl jsem, že Ramadier připravuje ošklivý úder, ale nikdy bych si nebyl pomyslel, že zajde až takhle daleko," svěřil se pár měsíců před svou smrtí generální tajemník strany. (V letech 1963 a 1964 poskytl mladé historičce Georgette Elgeyové dva exkluzivní rozhovory. Citace z ELGEY: *La République des Illusions 1945-1951...*, s. 367.)

²⁰⁹ kol.: *Au service du peuple de France*, Paris, Éditions du Parti communiste français, s. 36.

²¹⁰ Toto tvrzení začala PCF veřejnosti prodávat až od konce srpna. Úlohou stranické historiografie několika dalších desetiletí ho pak bude všemožně dokládat. V jeho prospěch zdánlivě hovoří paralelní vytlačení komunistů z vlády v Lucembursku, Belgii a Itálii – 19. března ze Spaakovy vlády, 12. května z de Gasperiho.

²¹¹ GROSSER, P.: "L'entrée de la France en Guerre froide", in: BERNSTEIN, S., MILZA, P. (eds): *L'Année 1947*, Paris, 2000, s. 176-177. Konečně, se svým postojem k podílu PCF na vládním výkonu se spojenci netajili: Na jaře 1946, během jednání o ekonomickou podporu, dali Američané jasně najevo, že by pro ně vnitřní situace Francie byla "přehlednější", kdyby ve vládě neseděli komunisté. (Viz např. ELGEY: *La République des Illusions 1945-1951...*, s. 272.) Je také známá audience amerického velvyslance Cafferyho u Ramadiera v druhé polovině dubna 1947. (Tamtéž, s. 352.)

²¹² Thorez se, podobně jako jeho italský protějšek Togliatti, ustavující konference Informbyra (22. - 28. 9. 1947) z oprávněných obav neúčastnil. Zástupci PCF byli Jacques Duclos a Étienne Fajon.

²¹³ BUTON, P.: "L'éviction des ministres communistes", in: BERNSTEIN, MILZA: *L'Année 1947*, s. 352.

²¹⁴ COURTOIS, LAZAR: *Histoire du Parti...*, s. 199. Totožný názor zastává Philippe Buton a Annie Kriegelová. Jinými slovy vesměs totéž Jean-Jacques Becker.

povstání mas a de Gaulle pomalu konsolidoval pořádek. Komunisté prozatím nerezignovali na své záměry a přijali o něco důvtipnější strategii dvojí moci, *double pouvoir*, vycházející z bolševického modelu 1917. Tato koncepce dovolovala těšit se ze dvou hráčů v poli. Na jedné straně komunisté už od dubna 1944 zasedali v de Gaullově vládě a budovali obraz národní jednoty, na druhé straně usilovali etablovat druhou moc, která by se opírala o lid, odbojová uskupení, masové organizace, tisk a odbory. S její pomocí chtěli komunisté této vládě konkurovat, blokovat výkon její moci a připravovat se na eventuální rozchod, nejlépe v okamžiku, který by si sami určili.²¹⁵ Osud strategie napětí byl nakonec předčasně uspíšen aférou Vlasteneckých milic. Její neúspěch lze přičíst odhodlanosti generála de Gaulla a naopak „revoluční neodhodlanosti“ francouzské veřejnosti a konečně přítomnosti angloamerických armád, která činila jakýkoliv pokus o státní převrat nanejvýš riskantním. Thorezův návrat znamenal s koncem roku 1944 definitivní opuštění tohoto otevřeně konfliktního kurzu.²¹⁶

Od té doby byla strategie PCF diktována jen a jen nadřazenými zájmy sovětské zahraniční politiky, jejímž primárním cílem byla konečná porážka hitlerovského Německa. Úkolem komunistických stran pak nebylo zkoušet pevnost protifašistické koalice unáhlenými pokusy o státní převrat, nýbrž pomoci Rusku válku vyhrát, a to s co nejpríznivějšími výstupními podmínkami. Francie byla zdevastována čtyřmi roky okupace a vážně zpochybněno bylo její postavení velmoci. Stalin se strachoval, že se země dostane do vleku a následně totální ekonomické a diplomatické podřízenosti Britům a Američanům. Generál de Gaulle byl v Moskvě vnímán jako jediný muž s potenciálem zaručit své zemi nezávislost, a za této situace bylo hazardní podkopávat jeho pozici.²¹⁷ Až porážka nacistického Německa v květnu 1945 uvolnila komunistům ruce pro boj na domácí politické scéně, kde se jim nakonec podařilo prosadit na úkor de Gaulla.

V sérii tripartitních kabinetů nebyla komunistická strategie omezena na pouhou účast ve vládě a správu svěřených resortů, ale byla rozšířena na kombinaci několika různých aktivit a elementů: (1) vládní participace významně napomáhala (2) infiltraci státních struktur a veřejného sektoru²¹⁸ a zároveň nijak nebránila (3) účinné mobilizaci mas za pomoci patřičných nástrojů a organizací. Při tom všech kladla PCF důraz na (4) poválečnou rekonstrukci hospodářství a (5) národní jednotu pomáhala udržovat tvrzením, že (6) ruský bolševismus není třeba kopírovat.²¹⁹ Jakkoliv lze spekulovat o upřímnosti Thorezových úvah²²⁰, je třeba kategoricky odmítnout jejich originalitu. Výše zmíněné komponenty strategie totiž nesdílela PCF pouze s italskými soudruhy, nýbrž se všemi evropskými komunistickými stranami poválečné doby: tzv. lidová demokracie jako přechodný stupeň k diktatuře proletariátu s vypůjčeným parlamentním legalismem. Komunisté tedy sice mohli mít v úmyslu ztělesnit Francii, neznamenalo to však vůli vymanit se z područí SSSR. V logice lidové demokracie si neprotiřečila specifika francouzských zájmů s věrností socialistické vlasti.²²¹

Jedním z problémů lidové demokracie byla umírněná rétorika stranických předáků, která mátlá ortodoxní bolševiky a revolucionáře.²²² Lze však uzavřít, že lidová demokracie jako druhý pokus komunistické strany uchopit moc byla od počátku předurčena k nezdaru v důsledku nepřítomnosti Rudé armády coby prvku, který by dokázal zvrátit nepříznivý poměr sil (například donutit zdrženlivé socialisty k fúzi nebo přimět ostatní politické strany akceptovat komunistické předsednictví vlády a ovládnutí silových ministerstev).²²³

S nástupem roku 1947 se stranické vedení dostávalo zřetelně mimo realitu, především svým důrazem na setrvání ve vládě a velmi riskantním odporem proti nové záplavě dělnických stávek. Lze se domnívat, že svůj vliv měla na komunisty i jejich "kompromitace" parlamentním systémem a

²¹⁵ Viz např. COURTOIS, LAZAR: Histoire du Parti..., s. 201-204; LAZAR: Maison rouges..., s. 45; BECKER: Le Parti..., s. 19-20, 146-152.

²¹⁶ Oficiální stranická historiografie konečné nekonání revoluce vysvětluje jako svobodnou volbu francouzských komunistů, jež byla dána nepříhodností momentální situace (americká armáda) a vlasteneckou nutností národní jednoty proti nepříteli a za obnovu země. Zpochybňují tak vnější zásah Moskvy. Jean Elleinstein, Jean-Paul Scot, Annie Lacroix-Riz, Roger Bourderon aj. Oficiální stranický výklad dějin viz stranickou příručku Histoire du Parti communiste français (manuel), Paris, 1963; kolektivní dílo: De la guerre à la Libération. La France de 1939 à 1945, Paris, 1972; nebo novější publikaci MARTELLI, R.: Histoire sincère du PCF, Paris, 1985.

²¹⁷ Stalin úhlavního rivala francouzských komunistů podpořil už v prosinci 1944 smlouvou o vzájemné spolupráci obou zemí. "Realpolitik podle leninského modelu." (COURTOIS, LAZAR: Histoire du Parti..., s. 215.)

²¹⁸ Tzv. dobovačná neutralizace státního aparátu, neutralisation conquérante, podle BUTON: "L'éviction...", in: BERNSTEIN, MILZA: L'Année 1947, s. 344-345.

²¹⁹ Ve slavném interview, otištěném v anglických Times v listopadu 1946, Thorez hovořil o specifice francouzské cesty k socialismu.

²²⁰ Kriegelová generálního tajemníka podezřívá, že snil "mesiášský" sen o "ztělesnění Francie a republiky" a o "socialismu snoubeném se svobodou". KRIEGEL, A.: Ce que j'ai cru comprendre, Paris, 1991, s. 365.

²²¹ COURTOIS, LAZAR: Histoire du Parti..., s. 234-238.

²²² Double langage viz BECKER: Le Parti..., s. 53.

²²³ BUTON: Les lendemains..., s. 313-314.

vysokými státními funkcemi. Takto mohl případný přechod do opozice znamenat pro Thoreze, prvního místopředsedu vlády, vážný osobní problém ztráty opojné politiky.²²⁴

Vnitropolitický rozkol Francie tak, jak se udál na jaře 1947, je třeba vsadit do širšího kontextu počínající studené války.²²⁵ V důsledku vyhlášení Trumanovy doktríny zadržování komunismu (12. březen) byly západní KS tlačeny do nebezpečné defenzívy. Politbyra odpovídala zostřením stanovisek a následný vnitropolitický střet vyústil v sérii vylučování komunistických ministrů ze západoevropských vlád. Po tomto nečekaném zvratu prokázali francouzští a italsí soudruzi naprosté zameškání posunu v mezinárodních vztazích.²²⁶ Na ekonomický tlak Marshallova plánu reagoval Sovětský svaz ideologickým utažením, které nemohlo být v souladu se snahou PCF a PCI o urychlený návrat do vlád národní jednoty. Bylo třeba bolestivého ponížení ve Szklarské Porebě a Ždanovovy přednášky, aby obě významné západoevropské KS sladily takt opět podle rytmu sovětské diplomacie a aby soudruzi v Československu dokončili to, pro co ve Francii a Itálii neexistovaly nikdy vhodné podmínky.

V roce 1944 komunisté vstoupili do de Gaullova válečného kabinetu, v roce 1945 opustili přímočaře konfliktní kurz, ale to jsou jen dílčí mezníky širší fáze vývoje PCF, která je ucelená až v letech 1941-1947, coby fáze protifašistické koalice. Na sklonku roku 1947 se PCF dobrovolně uzavřela v protiiperialistickém ghetu počínající studené války, ze kterého vyšla na počátku 60. let, kdy začala spolupracovat se socialisty proti gaullistické V. republice. Úpadek militantismu, kvantitativní propad členské základny, přidružených masových organizací a nákladu stranických tiskovin po roce 1947 však neznamenal úpadek PCF jako takové. Po celý zbytek IV. republiky a tedy v nejostřejší fázi studené války nikdy neklesly volební zisky PCF pod 25% a komunisté si podrželi statut přední francouzské politické síly, aby v 70. letech v koalici s Mitterrandovými socialisty opět atakovali nejvyšší státní pozice. Podíl na úspěšných poválečných reformách, činnost v odborech a mírové nebo protikolonialistické manifestace komunistům natrvalo zajistily nálepku mluvčího slabých a utlačovaných, která překryla temnější aspekty PCF, jakými byly demokratický centralismus, bezvýhradná podpora sovětské zahraniční politiky nebo glorifikace východoevropských totalitních systémů.²²⁷

²²⁴ Vyzvojuje se z biografie sepsané jeho osobním tajemníkem, viz ROBRIEUX, P.: Maurice Thorez. Vie secrète et vie publique, Paris, 1975. Elgeyová: "Podíl na vládní odpovědnosti (...) byl pro komunisty, uvyklé spíš věznicím, exilu a ilegalitě než vládní lavici v Bourbonnském paláci, jako zázračné dobrodružství." (ELGEY: La République des Illusions 1945-1951..., s. 328-329.) Rioux: "Thorez, šťastný státník." (RIOUX, J.-P.: La France de la Quatrième République. L'ardeur et la nécessité 1944-1952, 1. díl, Paris, 1980, s. 176.)

²²⁵ "S akcelerací studené války se Francie stále více integrovala do západních politických struktur a účast komunistů ve vládě byla zjevným anachronismem." (NÁLEVKA, V.: Světová politika ve 20. století, 1. díl, Praha, 2000, s. 229.)

²²⁶ "Propásli, že kostky jsou už vrženy; přesvědčovali sami sebe, bagatelizovali úpadek mezinárodních vztahů a stále se drželi svého kalkulu." (BUTON: L'éviction..., in: BERNSTEIN, MILZA: L'Année 1947, s. 349); "(...) lze hovořit o nekompetentní improvizaci bolševických vůdců jak v SSSR, tak ve Francii a Itálii." (LUNÁK, P.: Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha, 1997, s. 78.)

²²⁷ K percepci PCF francouzskou společností viz předmluvu LAZAR, M.: Le communisme. Une passion française, 2002; nebo sociologickou studii LAVABRE, M.-C.: Le fil rouge. Sociologie de la mémoire communiste, Paris, 1994.

Alsasko-Lotrinsko

Martina Sedláková

Alsasko-Lotrinsko zdaleka není jen geografickým pojmem. Chtělo by se dokonce říci, že jím je až v druhé řadě. První myšlenka patří jeho pohnutým osudům v letech 1870-1945. Svářily se o ně Francie a Německo a pro obě země se stalo symbolem. Držba Alsaska-Lotrinska byla věcí prestiže, jeho ztráta posilovala negativní vztah k druhé zemi. Posledním dějstvím dlouholetého konfliktu byla druhá světová válka, na jejímž konci se Alsasko-Lotrinsko vrátilo zpět do Francie. Poválečná integrace do *ztracené* vlasti probíhala (jako ostatně už několikrát) ve více rovinách. Francie opět zaváděla své zákonodárství a svou měnu, musela vyřešit mimo jiné územní spory s Německem, majetkové otázky nebo např. uznávání diplomů.

Pro samotné obyvatele Alsaska-Lotrinska byla politická příslušnost k Francii v drtivé většině samozřejmostí. Srozuměnost s existencí v rámci francouzského státu však neznamena, že se Alsasko-Lotrinsko hodlalo vzdát svých specifíků - především německého jazyka a postavení církve. V meziválečném období působily poměrně silné autonomistické proudy, usilující potvrdit alsasko-lotrinskou svébytnost právním rámcem. Francie, vycházející ze své unitární tradice a centralismu, nebyla už tehdy takovému kroku obzvlášť nakloněna. Následky druhé světové války se promítly i do této oblasti. Rok 1918 se sliby o respektu k místním tradicím se proto neopakoval. Francie si chtěla pojistit, že Alsasko-Lotrinsko už neztratí. Autonomismus byl ochromen, vše německé mělo slabou pachut' nacismu - tyto skutečnosti přibližovaly Alsasko-Lotrinsko francouzským záměrům.

Tato studie si klade za cíl nastínit, jaká byla bezprostředně po válce situace Alsaska-Lotrinska. Na jakém základě se otevírala nová etapa vztahu Francie a Alsaska-Lotrinska? V čem spočívala specifická dvou provincií? Anexe byla sice krátká, ale intenzivní, a neumožňovala proto pouhý návrat k předválečnému stavu. Jakým způsobem se tedy válečné zkušenosti promítly do výchozích (poválečných) podmínek? Časově je téma vymezeno v zásadě rokem 1945, tedy koncem války, a rokem 1953, kdy proces v Bordeaux uzavírá jednu etapu poválečné alsasko-lotrinské historie. V řadě případů je však nutné se vracet hlouběji do minulosti, aby vyšly najevo všechny souvislosti. Proto si ve stručnosti připomeňme základní skutečnosti.

Alsasko bylo Francii přičteno Vestfálským mírem roku 1648, kromě deseti měst (včetně Štrasburku), která se stala součástí Francie roku 1681.²²⁸ Tzv. Horní Lotrinsko připadlo Francii roku 1766, Mylhúzy až 1798. V období Velké francouzské revoluce a napoleonských válek došlo ke dvěma klíčovými obraty: území přijalo francouzskou legislativu a boje postupně budovaly pocit solidarity.²²⁹ Oblast zachovávala jazykovou svébytnost, ovšem kombinovanou "s francouzským cítěním".²³⁰ Frankfurtská mírová smlouva z 10. 5. 1871 určila, že Francie zaplatí svou prohru v prusko-francouzské válce i ztrátou Alsaska-Lotrinska,²³¹ které se stalo *Reichslandem* a bylo podřízené přímo císaři. V roce 1911 získalo Alsasko-Lotrinsko vlastní ústavu, aniž však bylo rovnocenné ostatním částem císařství.²³² Vývoj směrem k autonomii přerušila první světová válka. Po jejím skončení se Alsasko-Lotrinsko vrátilo zpět k Francii. Prvky autonomie byly postupně rušeny, což spolu s necitlivostí některých přicházejících francouzských úředníků vzbuzovalo značnou nelibost. Zachování některých výsad však Alsasko-Lotrinsko dosáhlo (např. výuky němčiny - byť v omezeném rozsahu - a platnosti konkordátu). To částečně oslabilo autonomistický proud, který se v té době objevil jako relevantní politická síla. Někteří jeho stoupenci byli obžalováni a posléze uznáni vinnými za činnost proti vládě a státní autoritě (tzv. proces v Colmaru roku 1928).²³³ Druhá světová válka se otevřela ve znamení masové evakuace obyvatel především do jihozápadní Francie. Aniž by příměří něco takového zmiňovalo, bylo Alsasko-Lotrinsko anektováno Říší. Nacistické Německo je postupně podřídilo svým zákonům. Obyvatelé byli vystaveni tvrdému tlaku a důkladné germanizaci. Od podzimu 1944 zde probíhaly boje, úplného osvobození se celá oblast dočkala v březnu 1945²³⁴ - a tak se stala opět součástí Francie.

²²⁸ HONZÁK F., PEČENKA M., STELLNER F., VLČKOVÁ, J.: Evropa v proměnách staletí, Praha, 2001, s. 28, 29, 351, 352.

²²⁹ MAUGUÉ P.: Le Particularisme alsacien 1918-1967, Paris, 1970, s. 18.

²³⁰ "sentiments français", tamtéž, s. 21.

²³¹ PEČENKA M., LUŇÁK P. a kol.: Encyklopedie moderní historie, Praha, 1999, s. 159.

²³² MAUGUÉ: Particularisme, s. 21n.

²³³ MAUGUÉ: Particularisme, s. 85n.

²³⁴ VICE STREICHER J.-C., FISCHER G., BLEZE P.: Histoire des Alsaciens, de 1789 à nos jours, Paris, 1979, s. 183n.

Na tomto místě je nutné vymezit, co vlastně rozumíme pojmem "Alsasko-Lotrinsko". Dnes existují dva francouzské regiony: Alsasko a Lotrinsko, zahrnující dva, resp. čtyři departementy. Území, o něž se zajímáme, se však se současným teritoriem neshoduje. V roce 1871 přišla Francie o oba alsaské departementy Bas-Rhin i Haut-Rhin (bez Belfortu), ke kterým Německo ze strategických důvodů připojilo ještě kantony Schirmeck a Saales, původně náležející departementu Vogézy. Francie ztratila rovněž tři čtvrtiny departementu Mosela (okresy Metz, Sarreguemines a Thionville) s částí Meurthe (Château-Salins a Sarrebourg). Francouzské "zbytky" Meurthe a Mosely vytvořily společný departement Meurthe-et-Moselle, zatímco anektovaná oblast byla označovaná jako (německé) Lotrinsko (Lotharingen). V roce 1918 se z ní stal departement Mosela. O takto vymezené území se pak jednalo i v roce 1918, 1940 a 1944/5.²³⁵ V odborné literatuře pojednávající o tomto tématu se většinou vyskytuje souhrnné označení Alsasko-Lotrinsko, znamenající právě jen ony tři departementy. V publikacích či pasážích věnovaných výlučně "nealské" části nebo při potřebě zdůraznění se užívá termín Mosela.

Existuje však ještě další rozměr označení "Alsasko-Lotrinsko". Z hlediska osudu se sice Alsasko a Lotrinsko (Mosela) příliš nelišily, ale rovnítko mezi ně klást nelze. Liší se totiž nejen jazykově,²³⁶ ale i vnímáním své příslušnosti či identity. Zatímco u Alsaska lze hovořit o celku přinejmenším z toho důvodu, že pojednávané území zahrnuje oba alsaské departementy, a tím částečně odůvodnit silnější tendence k autonomismu, v případě Lotrinska se jedná pouze o Moselu, tedy jeden ze čtyř lotrinských departementů. Po "prvním návratu" roku 1918 měla Mosela v řadě ohledů blíž k Alsasku než k ostatním lotrinským departementům, "pravé" Lotrinsko nesdílelo její osud a vnitřní situaci. Avšak obyvatelé pociťovali svou příslušnost k Lotrinsku silněji než svůj specifický úděl, a tak se po osvobození do něj "vraceli" zpět. Frankofonní část měla navíc v Mosele větší váhu oproti Alsasku, kde bylo frankofonních jen několik údolí ve Vogézách. V případě "anektovaného Lotrinska"²³⁷ proto po menší obměně více platí trefná věta o lidech mluvících německy a cítících francouzsky.²³⁸ Potvrzuje to i slabší podpora autonomistického proudu v Mosele v meziválečném období. Ve prospěch rozdílnosti svědčí rovněž podoba odboje během druhé světové války. Zatímco v Alsasku působila řada místních organizací, lotrinští byli převážně napojeni na celofrancouzské sítě. Odlišnost si uvědomovali také samotní nacisté: v případě Alsaska věřili v reaktivaci německví, které prý bylo jen načas zasuto dospod, lotrinskou otázku plánovali řešit ve větším množství za pomoci vyhnání. Mosela byla tedy k Francii připoutána mnohem silněji než Alsasko.²³⁹

Mosela byla rozlohou i počtem obyvatel "mladší sourozenec" Alsaska, z čehož vyplývala jistá nerovnováha, již si obě strany uvědomovaly. Z tohoto důvodu se lotrinský partikularismus, "obrana jazykové, kulturní a náboženské jedinečnosti",²⁴⁰ nevymezoval jen vůči Německu, ale také vůči Alsasku. Riziko antagonismu ještě zvětšovala opatření německé administrativy během první anexe, kdy vysoké posty samozřejmě obsazovali příchozí Němci, ale na nižší se nedostávali místní (jako tomu bylo v sousední provincii), nýbrž právě Alsasané. Upřednostňování protestantských Alsasanů také nahrávalo obrazu protestanta-nepřítele, jak uvidíme dále.

Lze tedy zjednodušeně říci, že větší odlišností oproti Francii se vyznačuje Alsasko. Odpovídá tomu i množství odborné literatury, věnované jeho případu. Pro tuto studii, vzhledem k jejímu rozsahu a zaměření, z toho vyplývá následující: poněvadž jejím primárním záměrem je zachytit celkovou situaci obou provincií, nikoliv srovnávat jejich odlišnosti, budou obě provincie pojednány společně. Rozdíly zásadní povahy však nebudou opomenuty.

I.

Od roku 1870 až do sledovaných let změnili obyvatelé těchto provincií čtyřikrát státní příslušnost. K oblíbeným stereotypům patří uvádět počet uniforem, v nichž titíž lidé za uplynulou dobu bojovali nebo teoreticky mohli bojovat (v případě samotné druhé světové války lze dojít k neuvěřitelnému číslu pět).²⁴¹ Přitom se toto bouřlivé období vejde do délky jednoho lidského

²³⁵ MAUGUÉ.: Particularisme, s. 20. LACOSTE Y. (dir.): Dictionnaire de géopolitique, Paris, 1995, s. 119 a RITTER J.: L'Alsace, Paris, 1985, s. 52. Po druhé světové válce došlo mezi Francií a Německem ke sporům o některé menší oblasti. Více SCHAEFFER P.J.: L'Alsace et l'Allemagne de 1945 à 1949, Metz, 1976, s. 177n.

²³⁶ Více viz kapitola o jazyku.

²³⁷ BONNEFONT J.-C.(dir.): Histoire de la Lorraine de 1900 à nos jours, Toulouse, 1979, s. 37.

²³⁸ "Třebaže Alsasané v roce 1870 cítili francouzsky, dál mluvili mnozí německy", MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 149, více viz kapitola o jazyku.

²³⁹ RIGOULOT P.: L'Alsace-Lorraine pendant la guerre 1939-1945, Paris, 1997, s. 116n. BONNEFONT(dir.): Histoire de la Lorraine, s. 119, 128.

²⁴⁰ BONNEFONT(dir.): Histoire de la Lorraine, s. 52.

²⁴¹ Případ pěti uniforem je opravdu výjimečný, ale mohlo k němu dojít takto: francouzskou uniformu oblékl voják roku 1939 při mobilizaci, za německou ji vyměnil roku 1942, když byl násilně inkorporován do Wehrmachtu, z ruského zajetí vycházel v uniformě ruské, z níž se převlékl do anglické během

života. Nestálost a náhodnost momentální státní příslušnosti její význam postupně poněkud upozadily. Tato nejistota přiměla obyvatele hledat ukotvení v jiných hodnotách, spíše v kulturních (v širším smyslu slova) než politických. Pro většinu se jimi stalo především náboženské vyznání a s ním i rodina. Fungovaly coby *identité de substitution*.²⁴²

Rodina měla být základem, který svou spolehlivostí čelí zvrátům "vnějšího" světa. Rodinou se proto rozumělo široké příbuzenstvo, zahrnující několik generací nejen v jedné linii, ale včetně sourozenců. Rodinná soudržnost posilovala dodržováním rituálů vyplývajících z ročních období (a církevního kalendáře) i z životního cyklu. Události jako křest, svatba či pohřeb byly příležitostí shromáždit co nejširší příbuzenstvo. Rodina se také stávala východiskem touhy zabývat se kořeny. Protože dějiny Francie či Německa nemohly tuto touhu uspokojit, dělo se tak prostřednictvím zkoumání osudů jednotlivých rodů. Tento výzkum nabyl jiného významu v době nacistické anexy, kdy se jeho stěžejním účelem stalo dokázat árijský původ.

Víra je v mnoha případech silnou složkou identity a její význam se posiluje, právě když je identita nějakým způsobem zpochybňována. Náboženství bylo - v určitém rozporu s Francií - více veřejnou věcí. Velký důraz byl kladen na slavení svátků. Církev v Alsasku-Lotrinsku udržovala tradici a kulturní kontinuitu - to platí především pro katolickou církev, v čemž Ritter spatřuje určitou podobnost s Polskem.²⁴³ Právě vyznání definovalo "nejpřesnější a nejintimnější identitu Alsasana, který byl střídavě Francouz a Němec, ale vždycky Alsasan a hlavně něco ještě přesnějšího, a to katolík, protestant nebo Žid".²⁴⁴ Následkem toho neexistovalo jednotné Alsasko, ale tři komunity vedle sebe: katolíci, protestanti a Židé. Tento stav, byť v ustupující intenzitě, přetrvával až do doby po druhé světové válce. Až kolem roku 1945 se vyřešil letitý spor o možnost pohřbívat manžele různého vyznání společně, čemuž se především katolíci dlouho bránili. Ještě po roce 1945 bylo možné některé stoupence dané víry odlišit i vzhledově - protestantské dívky dál nosily coby spletené typickým způsobem.

V kontextu národnostním je třeba připomenout, že dlouho bylo rozšířeno přesvědčení, které katolíky ztotožňovalo s Francií a protestanty s Německem - protestanti byli ve vypjatých dobách označováni za nepřítel a pravdou je, že první anexi skutečně snášeli lépe a k německé kultuře měli vzhledem ke své víře blíž. Dominující katolictví sice posilovalo orientaci na Francii, neboť s Pruskem se zdálo neslučitelné, ale když se Francie od katolictví odvracela,²⁴⁵ ztrácela v Alsasku-Lotrinsku sympatie. Silné lpění na víře a z toho pramenící pocit sounáležitosti tak mohly působit proti francouzským zájmům.

I další význam náboženství vyplynul z válečných konfliktů. V Alsasku-Lotrinsku bylo problematické vzpomínat na padlé vojáky, protože většinou zahynuli v barvách jiného státu, než který měl nad územím svrchovanost v poválečné době. Proto například na památnících obětí první světové války převažují ženské figury a nezmiňuje se název žádné země. A - mnohé monumenty nějakým způsobem odkazují na víru. Nacházejí se v prostoru, jemuž dominuje kostel, nebo se jedná přímo o kapli. Zdá se, že čím vzdálenější byla Francie během konfliktu, tím víc se ti, co uctívali památku padlých, upínali k náboženství.²⁴⁶

Zvláštní role náboženství byla v Alsasku-Lotrinsku stvrzena i právním rámcem. Roku 1905 došlo ve Francii k odluce státu a církve. Jelikož Alsasko a Mosela k Francii v té době nenáležely, provedená úprava se jich nedotkla. Pro katolíky, protestanty a židy byly zavazující zákony, přijaté od přelomu století až po rok 1852. Zůstaly v zásadě v platnosti i po anexi v roce 1870. Jak se příslušné zákony projevují v praxi? Spočívají mimo jiné ve finanční podpoře státu. Výměnou za materiální zabezpečení církví těží stát z určitých práv. K nim patří podíl na jmenování (případně odvolání) církevních hodnostářů, které je podmíněné jeho souhlasem.²⁴⁷ K tomu se řadí zvláštní postavení církve ve školách (jemu je věnována jiná část).

Francie, která po roce 1918 přicházela coby osvoboditelka, navíc slibující zachovat místní specifika, si nemohla dovolit zrušit pro obyvatelstvo tak základní princip. Přesto se o to později

cesty za francouzskými jednotkami do Alžírsko. Nakonec se vrátil k francouzské uniformě. Viz WAHL A., RICHEZ J.-C.: L'Alsace entre France et Allemagne 1850-1950, Paris, 1994, s. 287.

²⁴² Substituční, náhradní identita, viz WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 13 nebo BONNEFONT (dir.): Histoire de la Lorraine, s. 37n.

²⁴³ RITTER: L'Alsace, s. 54.

²⁴⁴ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 11.

²⁴⁵ Tj. laicizace Francie, WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 247, a Ferryho reformy. Viz kapitola o jazykové otázce.

²⁴⁶ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 291n.

²⁴⁷ Více k postavení církve viz MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 191n.

pokoušela. Po roce 1944 se situace opakovala jen částečně. V meziválečném období církev hájila departementy proti snaze o aplikaci odluhy státu od církve. To ji poněkud sblížovalo s autonomistickým hnutím.²⁴⁸ V období po druhé světové válce ale její postavení zpochybňováno nebylo. Tím si stát zajistil určitou loyaltitu z její strany. Neznamená to však, že lze náboženský aspekt podceňovat - přestože postupně oslaboval. Dokladem síly náboženského prvku je i skutečnost, že letité pravidlo proporčního zastoupení katolíků a protestantů v městských radách smíšených obcí přetrvávalo i po roce 1950.²⁴⁹ Podle Mauguého je náboženství nejhouževnatějším prvkem alsaského partikularismu.²⁵⁰ Obecně lze však říci, že po druhé světové válce začala věrnost tradicím a obyčejům ustupovat.²⁵¹

Ještě jednou nalezneme ve spojitosti s hledáním příslušnosti substituci - tentokrát je to *patrie de substitution*, neboli, jak shodně říkali Alsasané i Moselané, *petite patrie*, malá vlast. Nebylo-li možné identifikovat se s Francií nebo s Německem, protože stát se mohl "každou chvílí" změnit, našla se náhrada: náboženství a rodina, pro některé navíc zdůrazňování jedinečnosti samotného Alsaska (či Lotrinska-Mosely). V politické rovině se tento přístup projevil jako autonomismus. Koketuje se separatismem, způsoboval v meziválečném období Francii nemalé potíže.²⁵² Jeho vývoj částečně souvisel s tím, že německá správa ještě před rokem 1914 poskytla místním silám značný prostor pro rozhodování, kterého se přirozeně nechtěly vzdát. Jiní v něm spatřovali v podstatě vynucenou reakci na necitlivé působení francouzské vlády. Během první i druhé anexe se objevily i nečetné návrhy na vznik samostatného státu.²⁵³

V Alsasku byl důraz na místní charakter, vycházející především z měšťanských kruhů, patrný od konce 19. století. V souvislosti s šířením divadla a literatury v dialektu se měla rozšířit i myšlenka, že pokud existuje specifický jazyk, existuje i specifický lid. Skutečná různorodost Alsaska (vzpomeňme si na náboženské rozpory) měla být překlenuta orientací na alsaskou svébytnost. Na přelomu století vznikla řada historických společností, které "psaly dějiny své sociální skupiny s vědomou či nevědomou starostí rozšiřovat ideologii založenou na světské existenci jednotného Alsaska, svorného, stále bdělého, aby chránilo svá specifika".²⁵⁴ Někteří stoupenci *malé vlasti* dospívali až k představě "vyvoleného lidu", který, sjednocen, snáší svůj trpký úděl, nesrovnatelný s žádným jiným.²⁵⁵ Zdánilivě jim v tom, alespoň v rámci Francie, dává za pravdu jeden jev: vznikl totiž termín *alsatiques*²⁵⁶ - coby označení pro vědecké práce a díla zabývající se Alsaskem. Podle Wahla pro jiný francouzský region podobný termín neexistuje, což přece jen potvrzuje jistou výlučnost - i oproti Lotrinsku (Mosele).

Šíření svébytné alsaské kultury během první anexe však mělo zřetelný politický podtext. Jedinečnost Alsaska implikovala jeho odlišnost od Německa, aniž by ho obracela proti Francii. Právě myšlenky a vzpomínky na ni stály v pozadí těchto tendencí. Náhled Německa byl přitom přesně opačný. Pro Němce, přicházející z jiných částí císařství, představovalo anektované území zkoušku německého národního vědomí - pangermanismus zde podstupoval válečný křest, neboť právě zde se příslušníci různých německých skupin mohli učit společnému soužití. Nezapomínejme totiž, že samo Německo bylo zatím sjednoceno spíše politicky a sjednocení vnitřní pro ně bylo nanejvýš aktuální.²⁵⁷

Hovoříme-li o svébytnosti, je nutno zmínit demografické hledisko. Válečné konflikty se promítly i do skladby populace. Vždy, když se Alsasko-Lotrinsko ocitlo pod staronovou správou, část obyvatel opustila své domovy. Někteří "dobrovolně" - byli natolik připoutaní ke staré vlasti nebo se jim nový režim natolik protivil. Část vždy odcházela nuceně - například úředníci, které s sebou přivedla dosavadní správa²⁵⁸ či příliš "horliví" zastánci předchozího režimu. Na základě odchodů tak *petite*

²⁴⁸ Více o meziválečné situaci viz MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 29-98.

²⁴⁹ V praxi však nebylo vždy dodržováno. Stávalo se, že podíl protestantů v radě převyšoval jejich podíl populaci. Způsobovala to jejich větší ekonomická síla. Více viz WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 180n.

²⁵⁰ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 201n. Význam postavení náboženství, tamtéž, s. 204.

²⁵¹ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 9, 12, 102n, 284.

²⁵² MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 57. Ovšem Němci se po roce 1918 provincií nechtěli vzdát a měli v úmyslu působit problémy, takže ostražitost Francie nebyla bezdůvodná. Naplněním některých požadavků (němčina ve školách, postavení církve) se však autonomismus od přelomu dvacátých a třicátých let umírňoval, především pak v souvislosti s rostoucím nebezpečím nacismu (který ale měl mezi autonomisty i menší podíl stoupců). Stoupenci nezávislého Alsaska nebo jeho začlenění do Německa byli v menšině. Více o meziválečném autonomismu viz tamtéž, s. 57-98 a BURRIN P.: La France à l'heure allemande 1940-1944, Paris, 1995, s. 57.

²⁵³ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 248. MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 120.

²⁵⁴ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 284.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 14.

²⁵⁶ "alsatika". Tamtéž, s. 279.

²⁵⁷ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 240n.

²⁵⁸ Nebo obecně imigranti ze státu, k němuž před válkou oblast náležela. V roce 1918 muselo opustit Moselu přes 100 000 Němců či osob německého původu. Viz REITEL F.: La Lorraine, Paris, 1982, s. 14.

patrie přicházela především o elity a mladou generaci, což mělo důsledky také v ekonomické rovině.

Jak vnímali sami Alsané a Moselané svou pozici mezi dvěma státy, které si na ně činily nárok? První německá anexe znamenala územní ztrátu, kterou Francie nesla velmi těžce a nehodlala se s ní smířit, obyvatelstvo Alsaska-Lotrinska si zase muselo zvykat na novou státní svrchovanost. Francouzština i francouzská kultura se sice až do anexe roku 1870 prosazovaly jen pozvolna, ale obecně platila výše zmíněná věta o francouzském cítění.²⁵⁹ Taková situace dala na obou stranách vzniknout mýtům. Vystupovala v nich Francie, ztracená domovina, ztracená jistě jen na nějaký čas, protože jednou musí dojít k návratu. Jak se domnívají Wahl a Richez,²⁶⁰ většinou byla vzpomínka na Francii personifikována. Zosobňovali ji slavní generálové, těmi nejvýraznějšími byli samozřejmě Napoleon a v novější době de Gaulle, viděný coby osvoboditel a nositel tolik ceněného řádu.²⁶¹ Oba historici představují zajímavou teorii "hierarchizace" vztahu Alsaska-Lotrinska k Francii. Podle jejich názoru stál na prvním místě konkrétní člověk, "generál", a protože zastupoval francouzský stát, rozšířilo obyvatelstvo svou přízeň i na něj. "Jednalo se v první řadě o lnutí k vojevůdci, až potom, jeho prostřednictvím, k francouzskému národu".²⁶² Anexe byla (dějiny ukázaly, že oprávněně) považována za dočasnou. Francouzský mýtus o *ztracených provinciích* byl podporován i ve školách, kde se Francouzi učili o frankofilním Alsasku, které netouží po ničem jiném, než být opět součástí Francie; než ten moment nastane, pěstují v sobě svorně všichni obyvatelé vřelý cit k zemi, jež je ho hodna svými zásluhami o ideu svobody.²⁶³ Pro mnohé Francouze však bylo Alsasko-Lotrinsko jen geografickým pojmem, z něž se nevyvozovala žádná další specifika.

Realita se většinou od mýtu liší. Anexe trvala téměř padesát let, tedy dost dlouho na to, aby dospěla generace, která si už na Francii nepamatovala a mohla nejvýše sdílet nostalgii svých rodičů, aniž by ji to ale ovlivňovalo v konkrétních činech. Německá správa neměla nic společného s brutalitou nacistů (být germanizovat chtěly oba režimy), takže místní obyvatelé na ní řadu věcí oceňovali. Líbil se jim pověstný německý smysl pro pořádek a píle a výkonnost úředníků (zatímco na Francouzích je přitahovala jejich "*joie de vivre*",²⁶⁴ tedy "radost ze života") a oceňovali nesporné přínosy v legislativní oblasti, v níž například sociální systém vysoce převyšoval soudobou francouzskou úpravu. Úroveň infrastruktury Alsasko-Lotrinska čnělo nad mnohé provinční oblasti Francie.²⁶⁵ Z tohoto hlediska znamenal výhledově návrat do Francie vlastně zhoršení podmínek.²⁶⁶ V některých ohledech to platilo i pro období bezprostředně po druhé světové válce: francouzské příděly byly nižší než německé. Po první světové válce všichni nevívali Francouze s očekávaným nadšením. Bylo samozřejmě přítomno, ale lze ho určitou měrou přičítat i prosté radosti z konce války a začalo opadat i u oddaných stoupců, když se o slovo přihlásila každodenní realita spolu s vůlí Francie ujmout se znovunabytých provincií tak, že je asimiluje. V samotném závěru první anexe se však obraz Německa značně pošramotil, nastolená vojenská diktatura totiž upozadila předchozí dobré zkušenosti.²⁶⁷

V meziválečném období dokazovaly volební výsledky převažující vůli zůstat dál součástí Francie, i když měl ve dvacátých letech poměrně významnou pozici autonomismus. Silná pozice francouzského státu přetrvávala i po druhé světové válce, Francie-osvoboditelka však neunikla výčtkám. Budeme-li postupovat chronologicky, jako první se objevil pocit hořkosti z roku 1940. Obyvatelé Alsaska-Lotrinska se cítili opuštěni Francií, která je - viděno jejich očima - nechala napospas nacistické zvěli. Neobviňovali tolik vichistický režim, přestože mu měli za zlé, že nezasáhl - o protestech vznesených jeho představiteli totiž nevěděli. Vinili spíš třetí republiku. Konec druhé světové války samozřejmě zprvu znamenal euforii, rozčarování se ovšem dostavilo poměrně rychle: ostatní Francouzi jako by nechápali, ani se nesnažili pochopit utrpení, které mnozí Alsané a Lotrinčané zakusili. Promítlo se to mimo jiné do podmínek poválečných procesů s kolaboranty,

²⁵⁹ Roku 1874 proti anexi protestovali alsaští a lotrinští poslanci v berlínském Reichstagu, viz RITTER: *L'Alsace*, s. 52.

²⁶⁰ WAHL, RICHEZ: *L'Alsace entre France et l'Allemagne*, s. 227n, 297.

²⁶¹ STREICHER ad.: *Histoire des Alsaciens*, s. 218.

²⁶² WAHL, RICHEZ: *L'Alsace entre France et l'Allemagne*, s. 228.

²⁶³ BONNEFONT (dir.): *Histoire de la Lorraine*, s. 26. MAUGUÉ: *Le Particularisme*, s. 29n. WAHL, RICHEZ: *L'Alsace entre France et l'Allemagne*, s. 243, 251. Mýtus svou činností podporoval také spisovatel a politik lotrinského původu Maurice Barres. Viz BONNEFONT (dir.): *Histoire de la Lorraine*, s. 112n.

²⁶⁴ WAHL, RICHEZ: *L'Alsace entre France et l'Allemagne*, s. 242.

²⁶⁵ RITTER: *L'Alsace*, s. 58.

²⁶⁶ V meziválečném období byla zavedena francouzská legislativa, ovšem v některých případech (např. vztah státu a církve) platily dál místní zákony. Jejich platnost však nebyla garantována ústavně, a mohla tak být zákonem kdykoliv zrušena. Více viz MAUGUÉ: *Le Particularisme*, s. 43n.

²⁶⁷ BONNEFONT (dir.): *Histoire de la Lorraine*, s. 40, 41. RIGOULOT P.: *L'Alsace-Lorraine pendant la guerre*, s. 110. WAHL, RICHEZ: *L'Alsace entre France et l'Allemagne*, s. 8, 242.

které se téměř neodlišovaly od celonárodních. Asimilační tendence jako by působily i zpětně - nedopustit, aby se obyvatelstvu Alsaska-Lotrinska dostalo nějakého zvláštního zacházení. Šlo hlavně o prestiž a postavení státu v provinciích. Nedopustit, aby se zdálo, že se snad stát cítí nějak vinen rokem 1940 a snaží se svůj hřích odčinit,²⁶⁸ nepodporovat obnovení autonomismu. Přitom objektivně se situace anektovaných departementů jasně odlišovala od zbytku Francie. Protože se staly přímou součástí Říše, byly na obyvatelstvo kladeny stejné nároky jako na říšské Němce. K nejbolestnější patřila povinnost narukovat do Wehrmachtu (více viz příslušná kapitola). Poválečný přístup byl tedy druhou výčitkou, kterou Alsasko-Lotrinsko adresovalo Francii.²⁶⁹

II.

Francouzi prosazovali koncepci národa založenou mimo jiné na společné minulosti a vůli k sounáležitosti. Němci používali *zákon krve* a argument jazykové a kulturní příslušnosti.²⁷⁰ Německá propaganda tak zdůvodňovala i anexi z roku 1940, a právě jazyk můžeme považovat za jasně "viditelný" příznak příslušnosti Alsaska-Lotrinska k "německému kulturnímu prostoru".²⁷¹ Proto se stal jedním z ožehavých problémů poválečného uspořádání.²⁷²

Na konci druhé světové války nebyla situace francouzštiny nikterak příznivá. Její znalost deklarovalo v Alsasku roku 1946 66,4% oproti 84,6% obyvatel, kteří mluvili německy. K dialektu se hlásilo 91% Alsasanů.²⁷³ Znalost francouzského jazyka se sice snoubila s pocitem příslušnosti k celku, který představoval, tedy k Francii, vzhledem k čerstvým zkušenostem s německou agresí se však už cítění nezdálo být dostatečnou zárukou proti případnému obnovení nároků ze strany Německa. Němčina "už nebyla považována za místní jev, ale za jazyk nepřítele"²⁷⁴ a byla i jazykem "válečných zločinců",²⁷⁵ ba dokonce jazykem "našich katů".²⁷⁶ Bilingvismus a autonomismus neměly šanci se prosadit.

Hovoříme-li zde o mateřském jazyku a bilingvistu, je nezbytné vymezit si přesný význam těchto pojmů v rámci Alsaska-Lotrinska z pohledu historického i čistě jazykového. Ač byly připojeny k Francii z velké části v průběhu sedmáctého a v šedesátých letech osmáctého století, až do Velké francouzské revoluce zůstávaly Alsasko a Lotrinsko jazykově převážně německé. Nižší vrstvy obyvatelstva mluvily dialekty odvozenými od němčiny, psalo se německy - *Hochdeutsch*.²⁷⁷ Vyšší vrstvy hovořily i francouzsky, což nesouviselo jen s geografickou polohou, ale i s celoevropským trendem. V průběhu 19. století se situace začala měnit. Bouřlivé události přelomu století udělaly z francouzštiny a patriotismu do značné míry synonyma. Podíl měla imigrace z ostatních částí Francie a cílená snaha "shora". Francouzský jazyk se prosazoval ve správě, armádě a v korespondenci, v intimní komunikaci však dále převažoval dialekt. Rozšíření se lišilo podle sociální vrstvy a rozdíly byly také mezi městem a venkovem. Pofrancouzšťování ostatně probíhalo i v dalších částech Francie, kde byly potlačovány dialekty. V roce 1871 se provincií zmocnilo vznikající Německo. Měšťanstvo však francouzštinu užívalo po celou dobu této první anexe. Od roku 1918 následovalo francouzské dvacetiletí, pro většinu obyvatel přesto zůstal mateřštinou dialekt (v psané podobě němčina), byť mnozí byli bilingvní - v roce 1939 se celá půlka obyvatel Alsaska považovala za schopné "vyjadřovat se francouzsky".²⁷⁸ Po nacistické anexi francouzština ještě oslabila následkem důsledné perzekuce, která stíhala i její projevy v soukromí.

Pro většinu obyvatel byl tedy mateřským jazykem dialekt, přesněji dialekty. V obou případech se jedná o germánské dialekty. "Alsaský je alemanského původu(...), lotrinsko-germánský je původu franckého".²⁷⁹ Ani toto rozdělení ještě není definitivní, protože alsaský dialekt existuje v mnoha variantách, které jsou rozloženy v "zónách kolmých na Rýn"²⁸⁰ od severu k jihu regionu. Řeka zde

²⁶⁸ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 350.

²⁶⁹ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 123. WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 290. Více o následcích druhé světové války viz příslušná kapitola.

²⁷⁰ LACOSTE: Dictionnaire de géopolitique, s. 119.

²⁷¹ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 153.

²⁷² Ani jazyková situace však nemohla ospravedlnit počínání Němců: území, která anektovali, nebyla čistě germanofonní. Platilo to o tradičně frankofonní oblasti Met, která se i přesto ocitla v císařství, a o několika vogézkých údolích, která však tvořila jen poměrně malou část Alsaska. Důvodem byla strategická poloha, vogézké hřebeny měly tvořit přirozenou hranici. MAUGUÉ: Particularisme, s. 20.

²⁷³ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 183.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 173.

²⁷⁵ STREICHER: Histoire des Alsaciens, s. 220.

²⁷⁶ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 169.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 135.

²⁷⁸ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 50.

²⁷⁹ WALTEROVÁ H.: Francouzština známá i neznámá, Praha, 1993, s. 127.

²⁸⁰ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 299.

netvořila hranici a obyvatelé jiného státního celku na druhém břehu hovořili stejnou řečí, protože žili ve stejné zeměpisné šířce. Používané označení "dialekt" je tedy zastřešující. Ač měly (oba) dialekty germánské kořeny, byl mezi nimi a němčinou určitý rozdíl.

Po válce se francouzská správa rozhodla prosadit francouzštinu už definitivně. Zdálo se, že okolnosti jí dávaly za pravdu. I mezi místními obyvateli získalo vše německé příděch nacismu a výše zmíněný argument kulturní příslušnosti hrozil zneužitelností i do budoucna. Pro své německé kořeny upadl do určité nemilosti i dialekt, protože "kvůli němu (...) byli Alsané považováni během okupace za Němce".²⁸¹ Bylo například zakázáno používat ho ve škole - což bylo jen těžko dodržovatelné opatření, protože nejmenší děti mluvily pouze dialektem.

Nabízely se dvě cesty: provést germanizaci "naruby", tj. tvrdě pofrancouzštit a němčinu i německou kulturu naprosto vymýtit prostřednictvím striktních zákazů, nebo posilováním prvku francouzského oslabovat ten německý až k postupnému zániku. První možnost v dané situaci nepřicházela v úvahu - nebyla by dost dobře realizovatelná bez násilí, které by upomínalo na metody nacistů. Zbývala tedy možnost druhá. Požadovaného cíle bylo možno dosáhnout kombinací několika prostředků.²⁸² Nejmladší generace byla nejnázve formovatelná prostřednictvím školy: němčina měla být tedy z výuky odstraněna a plně nahrazena francouzštinou. To by zabránilo dalšímu předávání německého jazyka a kultury mezi generacemi. Sdělovací prostředky (tisk, rádio) by tento efekt upevnily a mohly působit i na starší generaci,²⁸³ která už byla mimo dosah školy. Jazyková otázka se také do určité míry prolínala s náboženstvím.

1. ŠKOLA

Alsasko-Lotrinsko mělo nejednu zkušenost s úpravou jazyka výuky a výukou (cizího) jazyka: pofrancouzšťování během druhého císařství, germanizace během první anexe, poté opět francouzské období a nedávná druhá anexe. V souvislosti s metodou výuky se už od druhého císařství zvažovaly dvě možnosti: tzv. přímá metoda, tedy učit děti rovnou ve francouzštině, a tzv. nepřímá metoda, spočívající v prvotním osvojení němčiny (která se liší od dialektu, ale je mu blízká) a následném přechodu k francouzštině.²⁸⁴

Po roce 1918 se řešily tytéž problémy. I tehdy chtěl francouzský stát oblast co nejrychleji pofrancouzštit a nejpříhodnějším nástrojem byla opět škola. Ve výuce došlo k téměř zrcadlovému obrátu: vyučovat jedině ve francouzštině, němčina klesla na úroveň cizího jazyka. V meziválečném období se v této oblasti stal klíčovým dokumentem tzv. Pfisterův oběžník. Potvrzoval užívání přímé metody (s menšími ústupky ve prospěch občasných užití dialektu) a zaváděl výuku němčiny od poloviny druhého ročníku základní školy (tedy pro děti staré sedm a půl roku).²⁸⁵

Po druhé světové válce francouzská správa platnost tzv. Pfisterova oběžníku vzhledem k výjimečnosti situace zrušila - "téměř načerno".²⁸⁶ Zavedený systém odvozoval svou oprávněnost od oslabené pozice francouzštiny, která byla čtyři roky naprosto vytlačena nejen ze škol, ale z veřejného života vůbec. Bylo třeba kompenzovat to, že několik ročníků s ní nepřišlo do styku - to se týkalo dětí, kterým bylo roku 1945 méně než jedenáct let. Ročníky 1927 až 1932 sice určitou zkušenost s francouzštinou měly, byla však naprosto nepostačující. Po válce tak do určité míry představoval každý ročník specifický případ.²⁸⁷

Ačkoliv měli po válce sami Alsané přinejmenším odstup od všeho, co připomínalo Německo, a francouzština se stala "symbolem svobody",²⁸⁸ rozhodnutí vyvolalo velkou diskusi, které se účastnily i politické strany. Obecně panovala shoda o nezbytnosti francouzštiny, ale různily se názory na to, jaká role má připadnout němčině. Obhájci němčiny si netroufali požadovat víc, než se jim dostalo v předválečné době. Snažili se vyvarovat spojení s autonomismem a připomínali odbojovou činnost řady místních německy mluvících obyvatel. Poválečné splývání Němců a nacistů

²⁸¹ STREICHER ad.: Histoire des Alsaciens, s. 220.

²⁸² SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 153.

²⁸³ V hromadných dopravních prostředcích se objevily nápisy "il est chic de parler français", tedy "mluvit francouzsky je šik". STREICHER ad.: Histoire des Alsaciens, s. 220.

²⁸⁴ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 301.

²⁸⁵ Více MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 49n a WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 307

²⁸⁶ STREICHER ad.: Histoire des Alsaciens, s. 220. Německé císařství se po roce 1870 zachovalo v tomto ohledu mnohem liberálněji. Ve frankofonních vogézkých údolích umožnilo nejen výuku ve francouzštině, ale bylo tak možno vyřizovat i úřední záležitosti. Viz RITTER: L'Alsace, s. 60n.

²⁸⁷ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 151. WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 308, 309.

²⁸⁸ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 154.

bylo v těchto podmínkách obzvláště citlivé; co z toho vyplývalo, jasně vyjadřuje jistě ne ojedinělé přesvědčení, že "člověk má mentalitu své kultury a jazyka, kterým mluví".²⁸⁹ Obava z intolerance zřejmě vysvětluje, jak se domnívají Wahl a Richez, proč neznalost francouzštiny deklarovalo po válce méně lidí než před válkou.²⁹⁰

Místní politická reprezentace se nehodlala smířit se vzniklým stavem. Od roku 1946 požadovala opakovaně Generální rada departementu Bas-Rhin, aby byla němčina opět zařazena do výuky na základních školách. Hlavním stoupencem tohoto požadavku bylo MRP (*Mouvement Républicain Populaire* - Lidové republikánské hnutí). Výuka němčiny měla být dle jejich představ zahájena už na podzim roku 1946. Stejný postoj zaujímal i komunisté (PC - *Parti communiste*).

U argumentů ve prospěch němčiny bylo možno vysledovat dvě základní tendence. První spadaly do roviny osobní či místní, druhé se snažily zasadit problematiku do celofrancouzského kontextu. Z důvěrné znalosti prostředí vycházela námitka, že němčina byla "tradičně jazykem rodinné korespondence", a to "především v lidovém prostředí".²⁹¹ Pokud by děti přestaly mluvit německy, ztratily by kontakt se svými staršími příbuznými, protože ti často neuměli dostatečně dobře francouzsky. Stejný fakt stál za připomínkou, že němčina by byla těžko nahraditelná i v obchodním prostředí, kde převažovala. Rada se také odvolávala na roli němčiny, která byla "jeden ze dvou jazyků kultury".²⁹² Němčinu si podle ní mohli Alsasané a Lotrinčané snáze osvojit díky znalosti dialektu. Vzhledem k tomu, že mezi plánované reformy²⁹³ francouzského školství patřilo i zavedení výuky cizího jazyka, proč bránit skupině obyvatel, aby s předstihem učinila totéž, obzvláště když k tomu měla dokonce výborné předpoklady? Závěrem se podle Rady jazyková problematika promítala i do politiky, neboť pro Francii mohli být lidé hovořící vedle francouzštiny plynně německy jistě užiteční. Do října 1947 ale požadavek zavedení němčiny nedošel naplnění.

V následujících letech se tento požadavek pravidelně objevoval na zasedáních Rady. Štrasburská městská rada odhlasovala v lednu 1950 konkrétní návrh jazykové úpravy, který překračoval rámec školství a zabýval se také dvojjazyčností administrativy. Ani ten nakonec nic nezmožnil, a učitelům tak zůstala role tlumočnicků na radnici i při vyřizování záležitostí obyvatel. Jak připomínaly některé hlasy z tábora zastánců výuky němčiny, když mohl existovat tisk a literatura v němčině, proč zakazovat výuku ve škole.²⁹⁴

Své postoje manifestovali rovněž odpůrci znovuzavedení výuky němčiny. Opírali se o přesvědčení, že němčinu bylo možno posílit jen na úkor francouzštiny - což bylo naprosto nežádoucí. V rozvrhu už totiž neviděli místo pro další předmět, a koneckonců, i přes absenci němčiny ve škole dětem nic nebránilo rozvíjet jazyk, který znaly z domova. Obávali se následků souběžné výuky, v nejhorším případě vedoucí k situaci, kdy by si děti neosvojily pořádně ani jeden z jazyků. Zkrátka, "výuka němčiny na základní škole není prospěšná".²⁹⁵ Navíc někteří se obávali, že podpora němčiny by otevřela dveře novému Hitlerovi a nové anexi.

Národní odborové sdružení učitelů (SNI - *Syndicat national des instituteurs*), blízké SFIO (*Section française de l'Internationale ouvrière* - Francouzská sekce Socialistické internacionály),²⁹⁶ se stavělo zásadně proti výuce němčiny. Bývali by souhlasili s výukou jen v případě, že by se tak stalo v rámci celostátní reformy školství. Svůj postoj vyjádřili učitelé ze tří departementů Haut-Rhin, Bas-Rhin a Mosela, sdružení v SNI, radikálním prohlášením přijatým na konferenci v únoru 1950: pokud by byla výuka němčiny zavedena, učitelé měli odmítnout podřídit se nařízení.²⁹⁷ Pro ně by bývalo mělo navíc jeden velmi konkrétní dopad - znamenalo by práci navíc.

Odpůrci připomínali ještě jeden argument, který je klíčový pro pochopení postoje francouzského státu i řady jednotlivců. Tím je pro ně naprosto přirozená otázka, proč by měli mít malí Alsasané a Lotrinčané nějaké výhody proti jiným dětem z pohraničních oblastí, které se učí také jen francouzsky.²⁹⁸

²⁸⁸ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 161.

²⁹⁰ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 308.

²⁹¹ Obě SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 152.

²⁹² MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 152.

²⁹³ Reforma měla zavést na základní školy výuku živého (cizího) jazyka. Tamtéž, s. 152.

²⁹⁴ Např. MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 153.

²⁹⁵ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 153.

²⁹⁶ SFIO patřila ke stoupencům asimilace, viz tamtéž, s. 236n.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 154.

²⁹⁸ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 161.

Postoj vlády k této otázce byl dlouho poměrně rezervovaný. Jak píše Schaeffer, "vláda udělala z vyčkávání svůj způsob práce".²⁹⁹ Hned po převzetí moci zrušila Pfisterovo nařízení a následujících pět let ve věci mnoho nepodnikla. Jednou z příčin patrně bylo i působení M. Neagelena, poslance SFIO za Štrasburk, ve funkci ministra školství v několika vládách od ledna 1946 do března 1948. Až později se toto ministerstvo (*Ministère de l'Éducation Nationale*) rozhodlo vyřešit situaci ustanovením vyšetřovací komise, jež se měla zabývat úrovní výuky francouzštiny v daných třech departementech. Komise uzavřela své šetření v červnu 1950 doporučením němčinu na základní školy nezavádět. Výsledky, z nichž vycházela, byly poměrně alarmující: písemný i ústní francouzský projev žáků byl nevyhovující, děti měly špatný přízvuk, malou slovní zásobu a byly příliš ovlivněné dialektem. Přestože se ve srovnání s rokem 1945 jednalo o pokrok, jakékoli omezení francouzštiny by v takovém stavu bylo protichůdné zamýšlenému cíli.³⁰⁰

Přesto se jazyková otázka dočkala kompromisního řešení v podobě dekretu z 18. prosince 1952. Ustanovil následující: nepovinné vyučování němčiny bylo možné zavést v obcích, kde se hovořilo dialektem. Mělo probíhat dvě hodiny týdně během posledních dvou let povinné školní docházky, pokud si to přáli rodiče žáka. Rozvrh se ale o tyto dvě hodiny neprodloužil, výuka nahradila jednu hodinu tělocviku a jednu z tzv. volných hodin (*activités diverses*). Učitelé byli požádáni, aby se k dekretu vyjádřili - výuka totiž byla nepovinná i z jejich strany. Odpovídali na dvě otázky: jsou-li schopni vyučovat němčinu a jsou-li k tomu ochotni. SNI vyzval své členy k zápornému stanovisku v druhé otázce. Zatímco učitelé se ve své převaze opravdu vyslovili negativně, a to k celému nařízení, průzkumy provedené mezi ostatními obyvateli ukázaly drtivou převahu stoupenců.³⁰¹

Prosincový dekret byl od konce války první úpravou výuky němčiny na alsasko-lotrinských školách. Završil šestiletý zápas o pozici němčiny ve školách a jako takový nám slouží coby závěr pojednání o této oblasti. Přes vřelé přijetí obyvatelstvem nebyla však ani nadále situace ve výuce uspokojivá. Především opozice učitelů ztěžovala uvedení do praxe, nedostatek personálu negativně poznamenal kvalitu vyučování. Mnozí obránci němčiny se nespokojili s dosaženým výsledkem a požadovali rozšíření výuky na tři hodiny týdně, možnost skládat zkoušku a zařadit němčinu jako běžnou součást vyučovaných předmětů. Nejbouřlivější období skončilo přibližně roku 1954 rozhodnutím řady učitelů ujmout se svých povinností,³⁰² nicméně diskuse pokračovala dál.

2. SDĚLOVACÍ PROSTŘEDKY

A. Tisk

Krátce po osvobození začala (znovu) vycházet řada titulů, které vydávali bývalí majitelé, kteří během anexe o možnost vydávat z různých důvodů přišli, nebo příslušníci odboje. Většina měla sice francouzský název, ale jinak byla z velké části psána německy, včetně těch vzešlých z prostředí odboje. Objevily se v atmosféře poválečné euforie a značná část z nich ukončila svou existenci poměrně brzo. Noviny však nevycházely naprosto nahodile, potřebovaly povolení od administrativy, která je až do června 1945 mohla cenzurovat a jejíž moc zvyšovala i skutečnost, že byla jediná oprávněna přidělovat novinový papír.³⁰³

Pevná jazyková pravidla byla stanovena vládou 13. září 1945. V některých ohledech zpříšňovala podmínky dané výnosem prefekta z 1. 9. 1945. Byly určeny sankce za porušení: trest odnětí svobody až do výše dvou let nebo peněžitá pokuta.³⁰⁴ Německy psané noviny byly zakázány. Povolena byla pouze francouzská nebo dvojjazyčná německo-francouzská verze, u níž byla nastavena hranice minimálně dvaceti pěti procent textu ve francouzštině, stejné procento platilo pro samotnou titulní stranu. Titul a velké titulky musely být povinně ve francouzštině (bez německých podtitulků). Stejně tak i reklamní texty (kromě drobné inzerce) a veškerá úřední oznámení. Francouzsky musela vycházet sportovní rubrika i rubrika pro mládež, ale vydavatel směl "uveřejnit

²⁹⁹ Tamtéž, s. 162.

³⁰⁰ MAUGUÉ: *Le Particularisme*, s. 154.

³⁰¹ Tamtéž, s. 157. Dotazník vzbudil kritiku listu MRP: "Jak se za takových podmínek může ministr ptát svých zaměstnanců, které platí obce, jsou-li připraveni respektovat zákonná nařízení?"

³⁰² "Problém už nebude v rámci alsaské politické scény figurovat na prvním místě." Tamtéž, s. 159.

³⁰³ Periodika z doby anexe naproti tomu přestala vycházet okamžitě po osvobození. Jejich představitelé totiž buď uprchli, nebo byli zatčeni. Tiskárny byly pod dozorem armády a odboje. Poválečné tituly tak neměly návaznost na ty z roku 1940-44. K opatřením ohledně tisku více viz SCHAEFFER: *L'Alsace et l'Allemagne*, s. 163n.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 165n. Vedle kontroly přidělu papíru mohla vláda podle podmínek nastavených v září 1945 určovat ceny a četnost vydání. Platnost některých částí nařízení včetně těch, které se týkaly papíru, pak byla ještě několikrát prodloužena.

jejich plné či zkrácené znění [v němčině - pozn. M. S.] v témže čísle".³⁰⁵ Předpis týkající se sportovní stránky (dle první úpravy mohla polovina textu zůstat v němčině) opravdu zasáhl starší generaci určitých vrstev, která francouzsky neuměla, zároveň to byl velmi šikovný způsob, jak k francouzštině přitáhnout mladší generaci z téhož prostředí.³⁰⁶

Podmínky pro tisk s sebou přinášely jedno prvenství, obdobně jako tomu bylo v případě výuky němčiny na škole - i tady poprvé zmizel čistě německý tisk. Sdělovací prostředky se však potýkaly s jedním problémem, který školy řešit nemusely. Zatímco rodiče nemohli své děti poslat do jiné školy, kde se němčina vyučuje, protože takové školy neexistovaly, čtenáři se mohli uchýlit například k německojazyčnému tisku ze Švýcarska. Tisk se stal na jedné straně průsečíkem (ekonomických) zájmů vydavatelů, majících na zřeteli své často nedostatečně francouzsky hovořící čtenáře, a na druhé straně zájmů stoupců pofrancouzštění, pro něž byl vhodným nástrojem k naplnění jejich záměru.

Některé noviny vycházely v obou variantách, francouzské i dvojjazyčné, v níž byl často francouzsky jen sport. Dodržování procentuální kvóty bylo pod přísným dozorem, nařízení se však dalo obcházet jinak. Francouzský titulek uvozoval jinak německý článek, francouzsky se psaly "články nejméně důležité a nejméně zajímavé",³⁰⁷ zatímco politická témata se zpracovávala německy. Vzhledem k omezenému množství papíru se nevyužívala možnost publikovat články v obou verzích.

K literatuře coby formě psaného projevu dodejme, že se sice psalo dál všemi třemi jazyky, ale ústup od dialektu byl patrný už od 19. století.

B. Rozhlas

Poslech rádia byl jednou z příčin odlivu čtenářů novin. Role rozhlasového vysílání se celkově zvětšovala. Bylo to dáno rostoucí dostupností přístroje pro širší vrstvy (byť jistě ne bezprostředně po válce v dobách největší nouze) a pozicí, kterou si rádio coby zdroj informací vybudovalo během války. Ilegální poslech zahraničních (především švýcarských) stanic přinášel důležité informace, které nebylo možné získat z nacisty ovládaných sdělovacích prostředků.

Státem plně kontrolovaný rozhlas se mohl stát dokonalým prostředkem pofrancouzštění, a to nejen čistě jazykového, ale i kulturního. Jenže i zde se vyskytlo nebezpečí, ohrožující v menší míře také tisk, a to jasná tendence nahradit nedostatek domácích německojazyčných podniků (v případě rádia opětou) orientací na zahraničí. Návrat k oblíbené švýcarské stanici Radio-Sottens tolik nevedl, neboť se jednalo o francouzské vysílání. Radio-Beromünster (Švýcarsko) nebo Radio-Stuttgart³⁰⁸ už představovaly problém, poněvadž vysílaly pouze v němčině. Nemohly tak ani z kulturního, ani z jazykového hlediska podporovat začleňování Alsaska a Lotrinska do francouzského prostoru.

Pro špatně francouzsky hovořící obyvatele nebylo jiné volby - místní francouzská stanice Radio-Strasbourg dokonce němčinu ve vysílání úplně zakázala. Poskytla sice prostor dialektu - ovšem pouze několik hodin týdně a navíc zřejmě v povážlivé kvalitě, jak vyplývá z jednoho novinového komentáře: "mluvit alsasky, to neznamená přeložit do němčiny francouzský text a vyslovovat tento německý text s alsaským přízvukem."³⁰⁹ Výtky směřovaly také k obsahu pořadů v dialektu, stanici nebylo možno vyladit na celém území a přes název odkazující k lokálnímu zaměření přebírala ze dvou třetin pařížský program. Výjimkou v negativním hodnocení byly tradiční rozhlasové hry v dialektu ("Elsässer Owe"³¹⁰), vysílané vždy v sobotu nebo v neděli večer, které si mnozí oblíbili.

Posluchači přecházeli ke stanicím z Německa, protože "německé rádio a televize [týká se pozdější doby - pozn. M. S.] by v určitých ohledech vyhovovaly alsaské mentalitě lépe než francouzské rádio a televize, obzvláště co do hudebních a náboženských pořadů".³¹¹ Stejně jako

³⁰⁵ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 173.

³⁰⁶ Nařízení z 10. 1. 1946 určilo poměr francouzštiny a němčiny v přesných číslech pro jednotlivé tituly, pro *Jeunesse ouvrière d'Alsace*, tedy časopis určený mládeži, to bylo dokonce 75% ve prospěch francouzštiny. Viz tamtéž, s. 173n.

³⁰⁷ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 165.

³⁰⁸ Radio-Stuttgart bylo tehdy pod okupační správou Spojenců, Alsasané si ho oblíbili už před válkou. Viz WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 326n.

³⁰⁹ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 171.

³¹⁰ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 327.

³¹¹ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 178.

jejich východní sousedé se totiž více zajímali o "hudbu, operety, hry a písně",³¹² dokonce "v neděli odpoledne mezi jednou a třetí se ozývaly ze všech hornorýnských usedlostí tyrolské písně",³¹³ jejichž zdrojem byla dozajista německá, případně švýcarská stanice.

3. NÁBOŽENSTVÍ

Již jsme zmínili velký význam náboženství a zvláštní postavení církví v Alsasku-Lotrinsku. Je proto důležité, jaké podoby nabyla jazyková otázka zde.

Alsasko-Lotrinsko zůstalo z pochopitelných důvodů stranou školské reformy, jak ji ve Francii uskutečnil na počátku 80. let 19. století ministr Jules Ferry. V zásadě šlo o nahrazení vlivu církve, především v základním školství, vlivem státu - tedy o "laickost". Církevní řády už nemohly vyučovat bez souhlasu státu. Ve státních školách byla zrušena výuka náboženství. V Alsasku-Lotrinsku však nadále zůstal v platnosti Fallouxův zákon z roku 1850, doplněný později císařským zákonem z roku 1875 a několika drobnými úpravami.³¹⁴ Tyto zákony platily jak po první, tak po druhé světové válce - v tomto případě s přestávkou, neboť nacisté je roku 1940 zrušili. Děti navštěvovaly školu podle svého vyznání. V některých případech však nebylo zbylí a musely docházet do školy smíšené. Potom se například modlitba, mající své vyhrazené místo ve výuce, stala soukromou záležitostí a každý se v určeném čase modlil tiše sám. Počítalo se také s volnými dny z důvodu náboženských svátků. Výuka náboženství byla samozřejmě povinná, ale na základě žádosti zákonného zástupce se jí dítě zúčastnit nemuselo. Náboženství bylo pak kompenzováno výukou zaměřenou na morálku. Tento školský systém přetrval i po druhé světové válce.

Zásada výuky ve francouzštině samozřejmě platila i pro náboženství. Výuka náboženství obnášela tři hodiny, které byly zahrnuty do povinného objemu předmětů. Znamená to, že ve srovnání se svými vrstevníky z jiných částí Francie měly děti o tři vyučovací hodiny méně. Protože probíhala výuka povinně ve francouzštině, přispívala k pofrancouzšťování a "chybějící" hodiny tím byly částečně kompenzovány. Pouze občas dostal prostor dialekt či němčina, a to v případech, že se jednalo o nějaký komplikovanější výklad. Úprava poměrů brala v úvahu mezigenerační vazby, a tak se děti učily některé "modlitby a zpěvy v němčině, aby se mohly modlit spolu s dospělými".³¹⁵

V zájmu církve v zásadě bylo, aby se děti učily náboženství v "živém" jazyce, který nezapomenou - s ním by totiž přišly i o poznatky z hodin. Z tohoto úhlu pohledu se zdála perspektivnější francouzština. Výhledově měla více a více zatlačovat němčinu. Církev tedy nepůsobila proti zájmům francouzského státu; určité propojení katolíků s meziválečným autonomismem bylo způsobeno spíše obavou o výsady než vyhraněným politickým přesvědčením.³¹⁶

Situace v případě kázání, bohoslužeb a jiných náboženských obřadů byla odlišná. Katoličtí kněží střídali francouzská a německá kázání a při některých příležitostech kombinovali v jednom kázání oba jazyky. Pozice byly víceméně vyrovnané, na venkově mírně převládala němčina, francouzština měla převahu ve městech. Protestanti upřednostňovali němčinu z důvodu příslušnosti k augšpurské konfesi, ale i u nich se vyskytoval bilingvismus a platila převaha francouzštiny ve městě, doplněná převahou němčiny na venkově.³¹⁷

III.

Válečné následky, se kterými se Alsasko-Lotrinsko muselo po roce 1945 vyrovnat, měly poněkud jiný rozměr než v ostatních francouzských departementech. Způsobil to odlišný úděl během světového konfliktu. Ač o tom nebyla v příměří ani zmínka, přičlenil je Hitler přímo k Říši, Alsasko k župě Bádensko (Oberrheinland) a Lotrinsko k župě Westmark.³¹⁸ Poválečná francouzská

³¹² SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 172.

³¹³ WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 325. "Hornorýnský" zde coby překlad "haut-rhinois", tedy ve vztahu k francouzskému departementu Haut-Rhin.

³¹⁴ MAUGUÉ: Paricularisme, s. 195. K politice Julese Ferryho více např. MAUROIS A.: Dějiny Francie, Praha, 2000, s. 394.

³¹⁵ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 179. Více k výuce náboženství tamtéž, s. 195n a WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 128n.

³¹⁶ Více k meziválečné situaci viz MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 57-98.

³¹⁷ Tamtéž, s. 179n.

³¹⁸ V čele župy Bádensko (Oberrheinland) stál gauleiter Robert Wagner, dlouholetý Hitlerův souputník, v čele župy Westmark (zahrnující Sársko a Falc) Josef Bürckel, který se "osvědčil" už při asimilaci po Anschlussu Rakouska. Viz ORY: Les collaborateurs, s. 184, RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine s. 25 a BONNEFONT: Lorraine, s. 247.

očista, "épuration", proběhla i zde, místní situace se však od ostatních částí Francie lišila. Jevem, který se především vymykal, byla násilná inkorporace (*incorporation de force*³¹⁹) několika ročníků do německého vojska. Řečeno s trochou patosu, avšak oprávněně: nezpůsobila jen rány na těle, ale především rány na duši, a podílela se na vzniku komplexu méněcennosti,³²⁰ kterým Alsasko-Lotrinsko trpělo ještě dlouho po skončení války. Ustavený režim si během války vyžádal mnoho obětí na životech - i v důsledku násilné inkorporace. To vše v souhrnu dávalo podnět k pocitu křivdy, které se podle obyvatel Alsaska a Mosely na nich dopustil francouzský stát: nejenže je dal hned v úvodu vplen nacistickému agresorovi, ale po toužebně očekávaném osvobození nebyl schopen pochopit a brát ohled na rozsah zkoušek a utrpení, kterými departementy prošly. Proto pro ně útrapy neskončily se závěrem války. Poslední z této řady "zkoušek" (měřeno časovým vymezením práce) byl proces v Bordeaux. Ten jasně ukázal, jak hluboké rozpory panují mezi většinovou francouzskou společností a východními departementy republiky. Následující část je věnována právě těmto tématům.

1. OBĚTI

Počet obětí druhé světové války byl v Alsasku-Lotrinsku vysoký.³²¹ Na tom měli značný podíl násilně inkorporovaní. Jasným dokladem jsou následující údaje: ročníky mužů, jichž se odvod týkal, se v letech 1936 až 1946 ztenčily o 25% - 28%, stejná věková skupina žen přitom utrpěla ztráty ve výši 7,3 - 11,5%.³²² Na první pohled i výsledky poválečného sčítání lidu³²³ porovnané s předválečnými svědčí o velmi výrazném poklesu obyvatel. Zde je však nutno pečlivě rozlišovat. Vezmeme-li v úvahu jen údaje ze sčítání lidu, nesmíme zapomenout, že část "chybějící" populace tvoří i ti, co z oblastí odešli během války a zpět už se nevrátili.

V této souvislosti jsou připomínáni především cizinci či Francouzi, kteří nebyli alsasko-lotrinského původu. Roku 1940 se nacisté zbavili nepohodlných osob. 22. října 1940 bylo deportováno 7700 židů³²⁴ - ale na západ. Většina skončila ve francouzském táboře Gurs u hranic se Španělskem. Nacisté se rozhodli vyhnat i všechny, kdo se zdáli být příliš profrancouzští: "*Franzosenköpfe* a nepřátele Německa".³²⁵ Už na počátku války, ještě před nacistickou anexí, byla téměř třetina populace evakuována, z toho třetina se rozhodla nevrátit.³²⁶ Po osvobození nastala opět doba významného přesunu populace. Odcházejícími (vyhnanými) byli tentokrát říšští Němci, tentokrát to byli oni, kdo si směl vzít nejvýše 30 kg zavazadel.³²⁷ Navrátilci zato proudili ze všech stran. Nejdřív se vrátili vězni, deportovaní a přesídlené rodiny. Dohromady čítali 285 000 osob.³²⁸

Oběťmi pak rozumíme i ty, kteří "měli štěstí" a válku přežili, ale byli vystaveni nacistické represí. Odboj a politické přesvědčení byly nejčastější příčinou deportací do táborů nebo na nucené práce. Osoby, které se příliš bránily germanizaci, čekal osud v podobě přesídlení (*Umsiedlung*) na východ, které roku 1942 nahradilo dosavadní vypovězení do Francie (*Evakuierung*). To postihovalo předválečné stoupence protiněmeckého proudu a ty, kdo stáli v minulé válce "na špatné straně". Většinu takových lidí nacisti donutili odejít ještě před koncem roku 1940 s velmi omezeným množstvím zavazadel a přesně limitovanou finanční hotovostí. Do Německa zamířili od roku 1941 mnozí nuceně nasazení. Tato povinnost byla nesrovnatelná se systémem zavedeným ve Francii. Ve zdejších podmínkách kombinovala práci s vojenským výcvikem a ideologickou indoktrinací.³²⁹

2. ÉPURATION

³¹⁹ Nebo *incorporés de force*, tedy násilně inkorporovaní.

³²⁰ VOGLER: Histoire de l'Alsace, s. 52.

³²¹ V případě Alsaska to bylo celkem více než 35 000 lidí (nejen "bojující", ale např. i civilní oběti bombardování, atd.), tedy 3,5% populace. WAHL, RICHEZ: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 121.

³²² První údaj platí pro Bas-Rhin, druhý pro Haut-Rhin. Údaje se počítají podle stavu k roku 1946, tj. včetně některých pohřešovaných, z nichž někteří se později vrátili domů. SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 4.

³²³ V Mosele se k roku 1946 uvádí 612 000 obyvatel oproti 696 000 z roku 1936, pro Bas-Rhin je to 673 280 místo 711 830 a v Haut-Rhin žilo namísto předválečných 507 550 obyvatel jen 471 700. Viz RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 117 a SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 3.

³²⁴ PESCHANSKI D.: Les camps français d'internement. In L'Histoire n. 129, 1990, s. 104-109, zde s. 106.

³²⁵ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 106.

³²⁶ Tamtéž, s. 105n.

³²⁷ Odešli koncem října 1945. RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 105, podrobněji POLONI B.: Der französische Fall, in MÖLLER H., KNITTLER H., PEŠEK J., TUMA O. (ed.): sborník Poválečná nouzová justice, Praha, 2003, s. 16n a SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 65n.

³²⁸ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 112.

³²⁹ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 3n.

Poválečná francouzská *épuration* byla v Alsasku-Lotrinsku ve srovnání se zbytkem Francie složitější, a to proto, že velká část populace byla organizována v nacionálně-socialistických či přidružených organizacích a desítky tisíc obyvatel bojovaly za Říši v její uniformě. Pro obyvatelstvo vyplývaly z anexe povinnosti totožné s těmi, které nacistický režim ukládal samotným Němcům.³³⁰

Obyvatelé anektovaných departementů do řady organizací napojených na Říši vstoupit museli. Kromě SS, SA či Hitlerjugend to byly především profesní organizace, nově založené, či přebudované na říšském vzoru. V samotném Alsasku sdružovaly 650 000 osob, tedy na 63% populace. Moselané museli také během anexe pod hrozbou vyhnání podepsat jakýsi slib věrnosti "Vůdci a lidu":³³¹ až na 30 000 osob tak učinili všichni, kteří připadali v úvahu, tedy 500 000 osob.³³² Opravdu museli vstoupit a museli podepsat? Provozování povolání či udělování licence bylo vázáno na členství. Vstup do SA zase přinesl zvýšení dávek a příspěvků. Lze, nebo nelze vinit z kolaborace, bylo-li v sázce "blaho" rodiny? Někoho nebylo třeba nutit, jiní tak činili pod hrozbou represí. Výše postavení funkcionářů prý hráli "dvojí hru" - tedy předstírali oddanost nacismu, aby ze své pozice mohli působit ve prospěch Alsaska či Lotrinska.³³³ Po válce se prosazoval se názor, že *épuration* by měla dopadnout jen na "horlivé stoupence".³³⁴ Ty však nebylo jednoduché rozlišit.

Departementy nakonec dostaly výjimku z nařízení z 26. prosince 1944,³³⁵ které označovalo členství v jakékoliv nacistické organizaci za trestné. Byla zachována presumpce nevinny. Poválečná doba ale neumožňovala držet se vždy dobrých předsevzetí: v praxi členství často působilo jako přitěžující okolnost nebo jím bylo argumentováno při *épuration* v administrativě.

Mnohde se v prvních dnech bezprostředně po osvobození události vymkly kontrole, odbojové organizace se chopily moci a vykonávaly ji bez ohledu na administrativu. Mnozí lidé byli nelegálně zadrženi. Lidé se stávali samozvanými soudci, jejich "rozsudky" nevybočovaly z poválečných stereotypů: "ostříhané ženy, vyrabované domy, lynčování lidí".³³⁶

O právním rámci, který ukončil "divokou fázi" *épuration*, lze hovořit až od května 1945.³³⁷ Stále však dostávala prostor udání, která sama o sobě byla důvodem postačujícím k zadržení a mohla být motivována vyřizováním osobních účtů. K negativům se přičítal poválečný zmatek a vleklost, způsobená nedostatkem vyšetřovatelů. Otázkou je i objektivnost a kvalifikovanost některých členů "čistících" komisí. Na druhou stranu, nechyběly ani případy, kdy vyšetřování mařil obžalovaný: vyvíjel na svědky nátlak, a na základě pozměněných výpovědí pak vyvázl bez trestu.³³⁸

V Alsasku musel každý člověk starší osmnácti let, který prožil válku na anektovaném území, vyplnit denacifikační dotazník. Zavedení dotazníku spolu s ustanovením vyšetřovací komise v každém kantonu bylo obranou proti množství případů a udání, která přicházela úřadům. Zjišťovala se především příslušnost k nacistické organizaci a způsob získání francouzského občanství v roce 1919. Odevzdáním dotazníku byl podmíněn příděl potravinových lístků.³³⁹

Vedle procesů s německými nacistickými pohlaváry proběhly soudy s alsaskými kolaboranty. Nejsledovanější byly procesy s "autonomisty".³⁴⁰ Tyto procesy byly úzce navázány na předválečné dění. Řada z obviněných, za války zastávajících významné posty v nacistické správě, totiž patřila k výrazným představitelům meziválečného autonomismu. Nebyli sice jeho jedinými představiteli, kolaborací však zdiskreditovali celý proud. Jejich výpovědi před soudem osvětlily některé meziválečné skutečnosti a potvrdily některá starší podezření. Podle poválečného přesvědčení posloužil autonomismus obviněným jako zástěrka pravé (proněmecké) orientace. Z výpovědí "autonomistů" mimo jiné opravdu vyplynulo, že Německo přinejmenším od roku 1923 v Alsasku (finančně) podporovalo protifrancouzskou aktivitu.³⁴¹ Mnozí obvinění se hájili tím, že o zdroji financí nevěděli, případně se domnívali, že se jedná o prostou podporu německé kultury. Proti obžalobě z kolaborace se bránili tvrzením, že hráli dvojí hru. Snažili se dokazovat, že samotní nacisté k nim

³³⁰ Viz např. MAUGUÉ: *Le Particularisme*, s. 109.

³³¹ ORY: *Les collaborateurs 1940-1945*, Paris, 1976, s. 184.

³³² Číselné údaje tamtéž, s. 184, 185.

³³³ SCHAEFFER: *L'Alsace et l'Allemagne*, s. 138. MAUGUÉ: *Le Particularisme*, s. 109.

³³⁴ RIGOULOT: *L'Alsace-Lorraine*, s. 105.

³³⁵ SCHAEFFER: *L'Alsace et l'Allemagne*, s. 120.

³³⁶ RIGOULOT: *L'Alsace-Lorraine*, s. 106.

³³⁷ SCHAEFFER: *L'Alsace et l'Allemagne*, s. 109.

³³⁸ Tamtéž, s. 141n.

³³⁹ Tamtéž, s. 111.

³⁴⁰ RIGOULOT: *L'Alsace-Lorraine*, s. 107.

³⁴¹ Financovali "nejen germanofilní publikace, ale i samotná autonomistická hnutí". Vyplynulo to z výpovědi J.-P. Mourera. SCHAEFFER: *L'Alsace et l'Allemagne*, s. 114.

chovali nedůvěru a dávali je sledovat. Řada skutečností však hovořila proti nim, přestože se vyskytla ze strany nezkompromitovaných osob i svědectví v jejich prospěch.

Panovalo mínění, že obvinění zasluhují nejtvrďší potrestání. Vždyť bývalý gauleiter Bádenska Wagner, do jehož pravomoci Alsasko spadalo, byl odsouzen k trestu smrti. Co jiného pro ty, kteří mu pomáhali a navíc tak zrazovali vlastní zemi? Nejvýše postaveným - tedy nejvíce zavrženímhodným - ze zadržených francouzských nacistických hodnostářů byl Jean-Pierre Mourer.³⁴² Jako ostatní bývalí autonomisté byl obžalován z ohrožování bezpečnosti státu, zradu a styky s nepřítelem. Hájil se výše zmíněnou tezí o snaze z funkce Kreisleitara pomáhat Alsasku. Obhajoba tvrdila, že obžalovaný vlastně "pouze" poctivě sledoval politiku komunistické strany, tj. separatismus, který před válkou (určitou dobu) hlásala.³⁴³ Bezúspěšně. Mourerovi velmi přitěžovala okolnost, že se proti Francii angažoval za pomoci cizích sil z pozice francouzského poslance. V červnu 1947 byl popraven. Ostatní obžalovaní dostali tresty až do výše patnácti let (vězení či nucené práce), zároveň byli postiženi doživotní *dégradation nationale*, na vymezený čas měli zákaz pobytu a byl jim konfiskován majetek.

Další souzenou skupinou byli ti, co se provinili méně. Jejich prohřešek nebyl označen za kolaboraci, ale termínem *indignité nationale*. Obžalovaní byli postaveni před tzv. lidové soudy (*chambres civiques*). Trestem bylo zbavení občanských práv, doprovázené konfiskací majetku, zákazem pobytu atp. Lidové soudy také měly pravomoc (dočasně) zbavit volebního práva ještě neodsouzené osoby. To dalo podnět obavě, že opatření bude zneužito v září 1945 během obecních a kantonálních voleb.³⁴⁴

Celkově v Alsasku padlo na 15 000 rozsudků, což odpovídá postihu přibližně 1,5% populace, v Mosele nepřesáhl počet odsouzených 5 000.³⁴⁵ Promítla se specifická válečná situace do četnosti a přísnosti trestů vzhledem k francouzskému průměru? Ve všech třech departementech byl počet souzených a odsouzených vyšší než celostátní průměr. Zdá se však, že nejtěžších trestů bylo v poměru k jiným částem Francie uděleno méně, zatímco lehčích trestů naopak více. Dle Schaeffera to vysvětluje povaha trestných činů, která vyplývá právě z faktu přičlenění k Říši, zároveň snad i určitá touha po exemplárním potrestání.³⁴⁶

Épuration proběhla i v úřadech. Státní zaměstnanci byli povinni vyplnit podrobný dotazník. Pokud napomáhali nepříteli, mohli být dočasně či trvale zbaveni funkce a mohli přijít o důchod. Zde však situaci komplikovalo jedno specifikum místní legislativy: pokud již byla penze přiznána, nemohla být odebrána ani po zbavení občanských práv. Nárok na penzi získávali všichni úředníci automaticky po završení patnácti let ve státní službě. Léta anexe se jim však nezapočítávala, což vyvolávalo kritiku. O výsledku *épuration* v této oblasti výmluvně hovoří následující údaj: "14% francouzských úředníků, odsouzených k *dégradation nationale* bylo původem z navrácených [tedy za války anektovaných - pozn. M. S.] území".³⁴⁷ *Épuration* byla provedena i v ostatních povoláních.³⁴⁸

Někteří obyvatelé se zdáli být příliš germanofilními či snad málo frankofilními. V srpnu 1945 se objevil radikální návrh, jak se s takovými skupinami obyvatel vypořádat. Vzešel údajně od dvou nacisty deportovaných vlivných osob a podporu nalezl u prefekta departementu Bas-Rhin. Na jeho území, hlavně v tzv. Alsace Bossue, totiž ležely "germanofilní kapsy",³⁴⁹ které se vyznačovaly nedostatečným nadšením při příchodu osvoboditelů. Záměrem prefekta bylo *vysídlit*³⁵⁰ obyvatele obcí Ittenheim-Furdenheim, Sarre-Union, Bouxwiller-Ingwiller a Hatten-Hunspach do jihozápadní Francie. Tento plán však nenalezl dostatečnou politickou podporu, a tak se od realizace upustilo.³⁵¹

Jak hodnotit *épuration* v Alsasku a Mosele? Některé noviny protestovaly proti jejímu průběhu už od počátku června 1945 - odsuzovaly projevy násilí, které měly někdy za následek i smrt. Některé

³⁴² Jean-Pierre Mourer, původem z Lotrinska, byl ve dvacátých letech poslancem za komunistickou stranu. Ve třicátých letech se s ní rozešel a přešel k autonomismu. Po anexi se velmi pohotově stal Hansem-Peterem Murerem a zastával pozici Kreisleitara Mylhůz a Sturmbannführera SS. Viz ORY: Les collaborateurs, s. 179n a SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 113n. K procesům více viz RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 107 a STREICHER ad.: Histoire des Alsaciens, s. 211n.

³⁴³ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 117.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 121n.

³⁴⁵ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 109n.

³⁴⁶ Více viz SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 122n.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 127.

³⁴⁸ Více o *épuration* v administrativě viz tamtéž, s. 125n.

³⁴⁹ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 107.

³⁵⁰ *expulsion en masse*, tedy hromadné vyhnání /vysídlení) "...tak, jak to udělali Němci po okupaci v srpnu 1940", jak se vyjádřil důstojník pověřený sepsáním zprávy o Alsace bossue. Viz tamtéž, s. 107.

³⁵¹ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 142. RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 106n.

otevřeně psali o tom, že pravých nacistů bylo stejně málo jako pravých odbojářů, ti druzí však naráz převážili, jen co Němci odešli. Proti "umírněnému", kritickému proudu stáli ti, kteří měli tresty za příliš mírné - to byli především aktivní účastníci osvobozování. Poměrně nepokrytě vyzývali, aby lidé za úřady jejich práci "dokončili". Takový postoj zřejmě vycházel z pocitu, že v sítích *épuration* uvízly jen "malé ryby" a ty největší vyvázly.³⁵²

To jsou výtky, které bylo jistě možno v určité míře uplatnit i v jiných regionech. Jedna ze zásadních výtek ale směřovala ke konkrétnímu alsasko-lotrinskému případu: *épuration* dostatečně nereflektovala fakt anexe. Stíhány a trestány měly být osoby, které aktivním způsobem (tedy i činy) projevovaly své sympatie k nacistům nebo aktivně působily proti Francii. Ve Francii měli lidé možnost "nic nedělat", což stačilo, aby nespádali do kategorie, kterou je nutno "očistit". V případě Alsaska a Mosely, jak bylo již uvedeno, o pasivitě hovořit nelze. K činům, které jiní Francouzi páchali z vlastní vůle a uvědoměle, mohli být či byli Alsasané a Moselané donuceni. Pro Alsasko a Moselu nebyl vytvořen zvláštní soubor zákonů či nařízení, řešících poválečnou situaci. Úpravy zohledňující rozdíl mezi anexí a okupací existovaly pouze v některých případech (jako členství v nacistických organizacích, viz výše). Rozhodnutí většinou spočívalo až na soudcích - do jaké míry brali specifické okolnosti v úvahu oni.

Proč nebyla zavedena zvláštní legislativa? Nabízí se několik možných vysvětlení. V prvé řadě se takový postup protiví francouzské unitární tradici, odvozené již od dob Revoluce. Z hlediska státu by pak byl takový krok nevhodnou pobídkou partikularismu, o jehož vzkříšení rozhodně nestál. A ještě hůře, znamenalo by to ex post uznat anexi, tedy dočasnou ztrátu svrchovanosti, a potvrdit tak, že Francie departementy roku 1940 opravdu opustila - tak viděli rok 1940 Alsasané a Moselané.

Od počátku *épuration* se objevovaly hlasy, vyzývající k alespoň částečné amnestii. Čím více se válečné roky v čase vzdalovaly, tím více bylo zastánců této myšlenky. Vyskytli se však i zarputilí odpůrci, kteří se obávali, že takový postup otevře cestu k novému roku 1940. Tendence ke smíru však převážila a kromě nejtěžších zločinců byli všichni odsouzenci v letech 1951-1953 amnestováni.³⁵³

3. MALGRÉ-NOUS³⁵⁴

Od poloviny devatenáctého století vyměnili alsaští a moselští muži několikrát francouzskou uniformu za německou a naopak. První světová válka byla považována za bratrovražednou, neboť obyvatelé provincií stáli na obou stranách. Mnozí vojáci nosili uniformu, která odporovala jejich národnímu cítění, dokonce sloužili nepříteli. Pomineme-li dobrovolníky, kteří se v první světové válce bili za Francii, musíme konstatovat, že Alsasané nadto vždy bojovali na straně, která válku prohrála - od roku 1870 až do roku 1945. V první světové válce museli Alsasané a Moselané rukovat do německé armády - po válce se pro ně začalo používat označení *Malgré-Nous*.³⁵⁵ Stejná situace se opakovala při druhé německé anexi - poté byli oficiálně označováni jako násilně inkorporovaní. Právě druhá světová válka byla opravdovou tragédií *Malgré-Nous*.

Vybrané ročníky Alsasanů a Moselanů musely na základě nacistických dekretů z roku 1942 narukovat do německých ozbrojených sil - do Wehrmachtu, Luftwaffe, Kriegsmarine,... a od roku 1944 většinou do Waffen SS.³⁵⁶ Celá akce měla dva hlavní cíle: získat vojenskou sílu a zároveň prolitou krví připoutat obyvatelstvo k Německu a o pevném poutu přesvědčit i okolní svět.³⁵⁷ Byla to rovněž možnost zbavit se nepohodlných (např. Francii stále příliš nakloněných) osob a odůvodnit příliv Němců. Do armády bylo povoláno na 30 000 Moselanů a 100 000 Alsasanů.³⁵⁸

³⁵² K hodnocení *épuration* více viz SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 133n, dále DOLLINGER(dir.): Histoire de l'Alsace, s. 184.

³⁵³ viz POLONI B.: Der französische, s. 21.

³⁵⁴ Doslovně "nám navzdory", vysvětlení viz dále. Objevuje se i "*malgré-nous*", ale používám jsem "*Malgré-Nous*" ve shodě s historikem Pierrem Rigoulotem, který se tématem zabývá podrobněji.

³⁵⁵ Moselané André Bellard a Henri Pincemaille, kteří sami v první světové válce bojovali v německé uniformě, založili roku 1920 Association des *Malgré-Nous*, od té doby se datuje tento termín. Stejný osud potkal za druhé světové války 9 700 Belgičanů a 12 000 obyvatel Lucemburska, viz MOURREAU J.-J.: La double tragédie des malgré-nous, in Historia n. 621, 1998, s. 24-31, zde s. 29. Z pohledu nacistů byli Alsasané a Moselané "násilně inkorporováni" v roce 1939 - do francouzské armády. Jako takové je propouštěli z německých zajateckých táborů. Viz MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 104.

³⁵⁶ Pierre Maugué tvrdí, že tam byli přidělováni automaticky, jen na základě fyzických kritérií (s. 112).

³⁵⁷ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 112 a SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 15.

³⁵⁸ Tedy méně než 1/20 a cca 1/12 populace dle stavu k r. 1939. Viz RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 117. Údaje se však různí: dle Oryho 160 000 *Malgré-Nous* (s. 190), Streicher uvádí 140 000 Alsasanů (s. 179)(ale pravděpodobně tím míní souhrnně obyvatele obou anektovaných provincií), Dollinger mluví opět o 130 000 Alsasanech a Lotrinčanech (s. 482), stejně i Poloni (s. 23). Maugué cituje údaj 103 000 pro Alsasany (s. 112).

Nejprve však museli nacisté vyřešit "malý zádrhel". Alsasané a Moselané zůstali z hlediska mezinárodního práva francouzskými občany (smlouva o příměří neobsahovala žádnou zmínku o anexi). Jako takoví nemohli rukovat do Wehrmachtu. Cizincům to bylo umožněno jen na základě zvláštního povolení, navíc museli nastupovat dobrovolně. Udělení výjimek v takovém počtu by zahltilo příslušné úřady, o dobrovolném nástupu bylo možno oprávněně pochybovat. Problém nakonec vyřešil výnos ze srpna 1942. Propůjčil německou státní příslušnost všem Alsasanům a Moselanům (a obyvatelům Lucemburska), kteří kdy sloužili či budou sloužit ve Wehrmachtu, stejně jako jejich ženám a nezletilým dětem.³⁵⁹

Malgré-Nous nastupovali do Wehrmachtu vskutku proti své vůli: mnozí se snažili vyhnout této povinnosti zraněním, jež si sami způsobili, jiní demonstrovali svůj odpor rozličnými symbolickými akcemi - vyvěšováním francouzské vlajky, zpěvem Marseillaisy... Mnozí raději volili útek do Švýcarska.³⁶⁰ Ale ani to nebylo řešením, protože tak vystavovali možné perzekuci své rodiny - vyhýbání se povinnosti, útek či dezerce znamenaly pro rodinu přesídlení do Německa či dále na východ a ztrátu majetku.

Devadesát procent násilně inkorporovaných bylo posláno na východní frontu. Tam nehrozila blízkost francouzských jednotek a tvrdost životních podmínek mohla vybudovat pocit solidarity s ostatními - německými - vojáky. Ani východní fronta však nezabránila pokusům alsasko-lotrinských vojáků o dezerci.³⁶¹ V německé uniformě ovšem těžko přesvědčovali Rusy o svém francouzském původu. Pokud se jim to povedlo, nemuselo to znamenat výhru - předpokládalo se, že narukovali dobrovolně a teď "jenom" zběhli. Jindy byli považováni za špióny. V obou případech většinou končili v zajateckých táborech. Nejznámější byl Tambov, tábor 188, vzdálený asi 350 km od Moskvy. Skončilo zde 13 000 zběhlých i zajatých *Malgré-Nous*. O tvrdosti podmínek svědčí, že z celkového počtu 30 000 vězňů jich 12 000 zahynulo. Celkem byli *Malgré-Nous* rozptýleni ve třicítce táborů.³⁶²

Jejich poválečná tragédie má dvojí kořeny: způsob přijímání faktu násilné inkorporace ve Francii a okolnosti návratu *Malgré-Nous* ze (sovětského) zajetí.

Malgré-Nous zajatí Američany či Brity se domů vraceli už od osvobození Alsaska-Lotrinska. Jednání se západními Spojenci bylo pro Francii jednodušší než se Sověty, ale návrat ztěžovala pomalá či zmatená byrokracie a snaha odhalit falešné *Malgré-Nous*. Někteří inkorporovaní se však naopak vydávali za Němce. Vedly je k tomu různé pohnutky: chtěli se vyhnout opětovnému nasazení (byť ve francouzských řadách), jiní doufali v internaci v USA či Kanadě s následnou možností usadit se tam.³⁶³ Se Sověty jednali představitelé Svobodné Francie o *Malgré-Nous* už za války. Pokoušeli se zajistit jim jiné zacházení než s Němci. Uvažovali také o zformování vojenské jednotky ze zajatých Alsasanů a Moselanů. Až na jednu výjimku se ale jejich přesun do Alžírsku nepodařilo uskutečnit.³⁶⁴ 29. 6. 1945 podepsala Francie se SSSR repatriační dohodu.³⁶⁵ Alsaští a lotrinští zajatci měli být podle ní odděleni od německých. Sověti se zavázali umožnit Francouzům vyhledávat *Malgré-Nous* a podávat informace o jejich pobytu. Neměli je vystavovat sovětské propagandě zaměřené proti Francii. Samotným zajatcům zajišťovala smlouva zvláštní, liberálnější režim, například možnost podílet se na správě tábora. Francie však neměla možnost dohlížet nad plněním smlouvy ze strany SSSR.

Už v roce 1943 francouzská vláda v Alžírsku zorganizovala speciální misi, která měla vyhledávat zajaté *Malgré-Nous*. Nakonec vzniklo šest komisí. Působily v oblasti východní Evropy a Německa až do roku 1946. Byla-li vyhovující kvalita komisí ("hledáči" znali dialekt, aby mohli rozlišit pravé Alsasany a Moselany), kvantita za ní značně pokulhávala - v roce 1945 a 1946 působili v SSSR jen tři lidé...³⁶⁶

³⁵⁹ Ostatní byli Volksdeutsche, ovšem museli splňovat určité podmínky. Tamtéž, s. 9 a SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 16. V závěru války nacisté přiznali inkorporovaným jejich původní národnost - protože prý dotčené oblasti nikdy nebyly součástí Říše. Více viz POLONI: Der französische, s. 8, 9.

³⁶⁰ O projevech protestu více STREICHER: Histoire des Alsaciens, s. 179n a MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 111n.

³⁶¹ Podle německých dokumentů dezertovalo 15 000 *Malgré-Nous*. Viz AMOUROUX, H.: La grande histoire des Français après l'occupation. La page n'est pas encore tournée. Janvier-October 1945, Paris, 1993, s. 238.

³⁶² Tamtéž, s. 231.

³⁶³ MOURREAU: La double tragédie, s. 27.

³⁶⁴ Tento jediný konvoj dorazil do Alžíru 30. 8. 1944. Více viz SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 22n.

³⁶⁵ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 112. Byla založena na reciprocitě - zaměřovala se i na osudy sovětských vojáků na francouzském území. V Mosele byla do roku 1948 činná NKVD. Viz MOURREAU: La double tragédie, s. 29.

³⁶⁶ Viz SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 25n.

První část zajatců se ze SSSR vrátila v srpnu 1945. Spolupráce však vážla. Zdravotní stav navrátilivších se zajatců byl natolik kritický, že oddalování návratu ostatních vězňů snižovalo jejich šance na přežití, obzvláště během blížící se zimy. Největší část zajatců se ze Sovětského svazu vrátila během září až prosince 1945.³⁶⁷ Stále však mnozí chyběli. Ještě v roce 1945 vyzval generál Keller ke zjištění počtu dosud nenavrátivších se vojáků. V Mosele obnášel "Kellerův seznam"³⁶⁸ 12 000 jmen, v Haut-Rhin pohřešovali 16 000 a v Bas-Rhin se počet vyšplhal na 27 000. Několikrát byly v novinách publikovány fotografie pohřešovaných s výzvou k podání informací. Na jaře 1946 se ze sovětského zajetí vrátilo dalších 14 000 osob.³⁶⁹ V britských a amerických táborech již zbývala jen malá část alsaských zajatců. Jak se zdálo, ostatní by tedy logicky měli být živí v SSSR, protože doklady o jejich úmrtí neexistovaly. To byla ovšem mylná domněnka. Podstatná část Alsasanů byla pravděpodobně již mrtvá. Zahynuli v bojích, ale i v zajateckých táborech - jenže přesná evidence nebyla dostupná.

Příbuzní a blízcí padlých tuto skutečnost odmítali uznat. Vyčítali vládě malou snahu dostat zajatce zpět domů. Podle de Gaulla ale nebylo možné na Stalina naléhat, nehodilo se to vzhledem "k současnému stavu našich [francouzských - pozn. M. S.] vztahů s Ruskem".³⁷⁰ Alsasko-lotrinskí komunisté odůvodňovali sovětský postoj zvěrstvy, kterých se Němci v SSSR dopouštěli a která zapříčinila radikální odpor sovětských vojáků ke každé německé uniformě. Připomínali, že za to vše jsou především zodpovědní nacisté.

Ve vládě zodpovídal za *Malgré-Nous* do listopadu 1946 Laurent Casanova coby ministr válečných veteránů a obětí války (*Ministre des Anciens Combattants et des Victimes de la Guerre*) - komunist, který si vysloužil v Alsasku-Lotrinsku velkou nelibost například pro své zpochybňování věrohodnosti svědectví *Malgré-Nous*.³⁷¹ V lednu 1947 na jeho místo nastoupil François Mitterrand. Ustavil zvláštní komisi a poslal do Sovětského svazu René Pairu, prefekta alsaského departementu Haut-Rhin, tedy znalce poměrů, aby situaci vyšetřil na místě. Pairs dospěl k názoru, že v zemi se nachází již jen nemnoho Alsasanů a Moselanů.³⁷² Ani to nebylo pro Alsasko-Lotrinsko dostatečným důkazem. Ministr Mitterrand se snažil situaci uklidnit. Připustil, že ze strany SSSR došlo k četným porušením smlouvy z roku 1945. Zároveň však označil naděje na tak velké množství dosud žijících vězňů za nereálné.³⁷³ Jeho slova nepřímou potvrdil v dubnu 1948 podplukovník Marquié, od srpna 1945 šéf Francouzské vojenské repatriční mise (*Mission militaire française de rapatriement*). Vyjádřil přesvědčení, že v Sovětském svazu se mohou nalézat nanejvýš už jen stovky zajatých. Jeho důvěryhodnost je však některými autory zpochybňována. Komunistu Marquiého do funkce jmenoval Casanova, podle Mourreauxa přesvědčený stalinista. Marquié se prý podílel na popírání výpovědí navrátilců - výpovědi, které vrhaly špatné světlo na SSSR.³⁷⁴ Podle Amouroux měl pro jednání Sovětů vždy omluvu.³⁷⁵

Nebylo jasné, jaké postavení má násilně inkorporovaným příslušet z právního hlediska. *Malgré-Nous* doufali v odškodnění psychického a fyzického utrpení, které podstoupili. Uvažovalo se o kategorii "deportovaní" nebo "mobilizovaní". Paříž dávala přednost referendu, v němž by sami dotčení rozhodli, jak chtějí být zařazeni. Prefekt departementu Bas-Rhin Haelling namítal, že pokud Alsasané zvolí statut mobilizovaného, Německo bude výsledek interpretovat jako legitimizaci celé mobilizace. Po zamítnutí všech návrhů byl nakonec přijat termín "násilně inkorporovaní do Wehrmachtu nebo SS",³⁷⁶ někteří by však dávali přednost označení "deportovaní do německé armády".³⁷⁷ *Malgré-Nous* se dočkali odškodnění, bylo však mnohem nižší než v případě deportovaných. Nedosáhli ani penzí na úrovni (ostatních) francouzských válečných veteránů a uznání chorob, získaných až po osvobození, na následky zajetí. Dva hlavní požadavky tak zůstaly oslyšeny.³⁷⁸

Malgré-Nous přicházející z východu si s sebou přinášeli řadu otřesných zážitků a zkušeností. Ty měly i politický dosah. Vojáci se z východu vraceli většinou nepřátelště ke komunismu. To byl postoj

³⁶⁷ Podle Dollingera se 92 500 zajatců vrátilo k 31. 3. 1945, z toho 13 000 ze SSSR (s. 482).

³⁶⁸ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 26.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 26, vraceli se často stále ještě v německé uniformě. AMOUROUX: La grande histoire, s. 240.

³⁷⁰ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 113.

³⁷¹ AMOUROUX: La grande histoire, s. 241.

³⁷² RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 115.

³⁷³ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 30n.

³⁷⁴ MOURREAU: La double tragédie, s. 28, 29.

³⁷⁵ AMOUROUX: La grande histoire, s. 160n.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 24, více tamtéž s. 23n.

³⁷⁷ STREICHER ad.: Histoire des Alsaciens, s. 181.

³⁷⁸ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 23n. Uznání *Malgré-Nous* se táhlo řadu let, SRN je odškodnila až v 80. letech. Blíže viz POLONI: Der französische, s. 23n.

v poválečné Francii málo rozšířený. Přinejmenším pro masy obyvatel byl Sovětský svaz velkým zachráncem a "jediným nepřitelem demokracie"³⁷⁹ zůstával nacismus. Proto někteří zpochybňovali vyprávění navrátilců o sovětských koncentračních táborech a zvěrstvech, kterých se Rudá armáda dopouštěla při postupu na západ. "Koneckonců, nenesli [vypravěči - pozn. M. S.] německou uniformu?"³⁸⁰ Proč by jim měli věřit? Po návratu do Francie byli *Malgré-Nous* internováni v Chalon-sur-Saône za účelem výslechů a odhalení případných německých vetřelců. Někteří zpravodajci, provádějící výslechy, zatajovali informace, které pošramocovaly pověst Sovětů. Jeden z *Malgré-Nous*, který své zkušenosti vydal knižně, byl obžalován ze lži.³⁸¹ Nedůvěra obyvatel a chladné, čistě administrativní přijetí Francie jen prohlubovalo trauma *Malgré-Nous*, které v Alsasku zastiňovalo téměř vše ostatní.

Celá věc se postupně politizovala. Nemalou roli v tom hrála počínající studená válka, ve francouzském prostředí pak vyloučení komunistů z vlády. V listopadu 1947 se situace vyhrtila poté, co byly v době velkých stávek nalezeny zbraně v tábore, kde se shromažďovali Rusové čekající na repatriaci.³⁸² Malá vůle SSSR spolupracovat, spolu se svědectvími navrátilců o úděsných podmínkách v sovětských táborech a jen pomalu se zmenšující počet pohřešovaných dohnaly populaci do stavu "kolektivní psychózy".³⁸³ Svědectví navrátilců se (která se od počátku padesátých let začala objevovat v tištěné podobě) navíc jen utvrzovala negativní obraz Sovětského svazu.³⁸⁴ Z toho pramenil místní silný antikomunismus. Přístup SSSR k otázce *Malgré-Nous* však nemusel být dán jen politickými pohnutkami, ale i malou snahou o pochopení a snad i byrokracií. I Francie se částečně provinila - nebyla schopna a snad ani ochotna se dostatečně rázně postavit za zájmy svých provincií.³⁸⁵

Během poválečných let byla jména ze soupisu postupně umazávána tak, jak se ve šťastném případě dotyční vraceli, v opačném případě, když se objevilo důvěryhodné svědectví či jiné potvrzení smrti. Po roce 1948 už nedošlo k návratu žádné větší skupiny.³⁸⁶ Velké množství svědectví zároveň umožnilo potvrdit smrt dalších vojáků, takže počet pohřešovaných se postupně zmenšoval. Jako poslední se vrátil Jean-Jacques Remetter v roce 1955. Naneštěstí nebyl zdaleka poslední, kdo byl postrádán. V souhrnu z více jak 130 000 odvedených zahynulo kolem 40 000. 50 000 se ve velmi špatném stavu postupně navrátilo ze zajetí.³⁸⁷ Konečný počet pohřešovaných zůstává kolem 10 000 mužů.³⁸⁸ Jak uvádí Schaeffer, určitou část mohou tvořit ti, co se z různých důvodů sami rozhodli nevrátit. Domnívá se však, že většina opravdu zahynula. Boje byly nesmírně urputné a krvavé, příslušníci Waffen SS byli většinou bez milosti stříleni a patrně ne všechna úmrtí v zajetí byla dokumentována.³⁸⁹

Násilná inkorporace znamenala i velkou psychickou zátěž. *Malgré-Nous* se cítili ve francouzské společnosti izolováni, nepochopení, pro mnohé zůstávali "*sales Boches*" ("špinaví Němčouři").³⁹⁰ Dotčení obyvatelé východních departementů, více Alsanané než Moselané, se cítili ukřivdění už podruhé v souvislosti s druhou světovou válkou. Dočkali se sice osvobození, ale nikoliv satisfakce za prožité utrpení. Otázka *Malgré-Nous* byla nejvýraznější (negativní) složkou poválečné alsasko-lotrinské situace.

4. PROCES V BORDEAUX

V roce 1953 se Alsasko opět střetlo s dozvuky nedávné minulosti. Vojenský tribunál v Bordeaux se zabýval případem obyvatel vesnice Oradour-sur-Glane, povražděných nacisty. Mezi

³⁷⁹ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 123.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 123.

³⁸¹ Victor Kravchenko, viz MOURREAU: La double tragédie, s. 28, 29.

³⁸² Beauregardský incident. Politizace viz SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 29.

³⁸³ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 26.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 27. MOURREAU: La double tragédie, s. 30.

³⁸⁵ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 32.

³⁸⁶ V roce 1950 SSSR ohlásil, že na jeho území již zůstali jen zajatci obžalovaní z válečných zločinů (asi 10 000) a ostatní byli propuštěni. Francouzský ministr zahraničí R. Schuman a kancléř SRN K. Adenauer protestovali. Viz MOURREAU: La double tragédie, s. 29. Návraty (byť ve velmi malém množství) pokračovaly i po tomto datu.

³⁸⁷ Údaje se různí, dle Streichera 43 000 (s. 181), z toho podle Mauguého 31 000 Alsanánů (s. 113), Mourreau udává 32 000 mrtvých (s. 26).

³⁸⁸ Počet pohřešovaných odhadla ADEIF na 10 000 viz RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 117. Dle Schaeffera 10 418 (s. 31). ADEIF - Association des déserteurs, évadés et incorporés de force. Založena v září 1945 s cílem "bránit zájmy násilně inkorporovaných" a "uspíšit repatriaci tisíců vězňů".

DOLLINGER (dir.): Histoire de l'Alsace, s. 483.

³⁸⁹ V roce 1995 Rusové zpřístupnili rodinám složky 25 000 Alsanánů a Moselanů. I po padesáti letech vzbudila tato událost silné emoce. Viz RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 115.

³⁹⁰ Tak pokřikovali obyvatelé na internované v Chalon-sur-Saône, viz AMOUROUX: La grande histoire, s. 240.

jedenadvaceti obžalovanými, příslušníky Waffen SS, byli i Alsasané - kteří "se účastnili (aniž byli až na jednoho komplici)".³⁹¹

10. června 1944 povraždili nacisté 642 oradourské obyvatele včetně žen a dětí. Krutost činu způsobila hluboký otřes. Oradour se stal nedotknutelným symbolem francouzské nevinnosti tváří v tvář nacistickému barbarství. Bylo rozhodnuto uchovat celé místo v nezměněném stavu. Podle generála de Gaulla bylo symbolem válečného údělu celé Francie. Oběti byly považovány za mučedníky a památka Oradouru měla sjednotit zemi. Proces s vrahy, který byl pozůstalými dlouho očekáván, však Francii (opět) rozdělil.³⁹²

Zločin se začal v Bordeaux projednávat 12. ledna 1953. Důvodem takového časového rozpětí mezi zločinem a trestem byla "nedostatečnost" zákonů. Původní zákon nepředpokládal účast Francouzů na válečných zločinech. Někteří z Alsasanů, podílejících se na vraždách, byli vyslýcháni v britských zajateckých táborech a svědectví byla pak předána zodpovědným osobám ve Francii. Uvěznění však byli jen dva, ostatní posloužili jako svědci a mohli být propuštěni na svobodu. Status západní části Německa zase Francii neumožňoval stíhat (německé) viníky, kteří se tam uchýlili. Začínající studená válka zvýšila "cenu" některých příslušníků SS a vyjevila jejich využitelnost proti komunistům.³⁹³ Až zákon z 15. září 1948 ustanovil, že v případě "kolektivního válečného zločinu útvaru nebo skupiny, která je součástí organizace, prohlášené za zločineckou, všichni jednotlivci náležející k tomuto útvaru nebo k této skupině mohou být považováni za pachatele nebo spolupachatele, pokud nepodají důkaz o své násilné inkorporaci a neúčasti na zločinu".³⁹⁴ Do francouzského trestního zákoníku byl tak zaveden princip kolektivní zodpovědnosti. Během procesu byl však zákon opět zrušen. Nejprve byli z jeho působnosti vyňati Francouzi, den nato byl zrušen celý článek ustanovující kolektivní zodpovědnost. Soud se poté opíral pouze o trestní zákoník.³⁹⁵

Před soudem stanulo dvacet jedna obviněných. Alsasanů bylo čtrnáct - jeden vstoupil do SS dobrovolně.³⁹⁶ Ten byl již od počátku souzen zvlášť, nikoli za válečný zločin, ale za zradu.³⁹⁷ Šest bylo členy ADEIF (viz poznámka výše). Většina z alsaských obviněných z SS nakonec dezertovala a v závěru války se dokonce podílela na bojích proti nacistům. Alsasané byli i proto vývojem procesu a samotným obžalováním spoluobčanů velmi pobouřeni a považovali jej za akt nespravedlnosti vůči celé provincii. Z jejich hlediska tak "ostatní" Francouzi dokázali, že jejich válečný osud nepochopili. Pro Alsasany bylo zraňující, že násilně inkorporovaní byli "souzeni společně se svými nacistickými vrahy",³⁹⁸ což dle některých interpretací legitimizovalo nacistickou anexi. Upozorňovali také na problematiku retroaktivitu zákona. V neposlední řadě byli Alsasané rozhořčeni tím, že před soudem nestáli mnozí Němci, zodpovědní za zločin.³⁹⁹ Plakáty v Alsasku mluvily jasně: "Místo toho, abyste nás dnes žalovali, měli jste nás ve čtyřicátém roce bránit".⁴⁰⁰

Přístup tribunálu byl však nesmlouvavý: "Dobrovolníci nebo ne, mají na rukou krev".⁴⁰¹ Podle toho vypadal i rozsudek, vyneseny 12. února téhož roku. "Alsasan-dobrovolník" byl odsouzen k trestu smrti, stejně jako několik dalších Němců. Ostatní, včetně Alsasanů, si měli odpykat pět až sedm let ve vězení nebo na nucených pracích. Výsledek neuspokojil nikoho. Limousin, tedy region, kde se Oradour nachází, požadoval "exemplární potrestání".⁴⁰² Rozsudek považoval za příliš mírný. V Alsasku panoval opačný názor. Obě nespokojené skupiny neváhaly dát svůj nesouhlas hlasitě najevo. Uskutečnily se demonstrace. Alsasané se domnívali, že Francie je opět opustila, stále neschopná pochopit rozsah a význam nacistické anexe. V celé provincii se rozezněly zvony, byly zavřené obchody, okolo štrasburské katedrály zavlály smuteční vlajky, lidé se shromažďovali

³⁹¹ STREICHER: Histoire des Alsaciens, s. 213.

³⁹² FOUCHÉ J.: Oradour, Paris, 2001, s. 202n. Také viz FARMER S.: Postwar Justice in France: Bordeaux 1953, in The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath, ed. by István Deák, Jan T. Gross and Tony Judt, Princeton, New Jersey, 2000, s. 194-211, zde 195.

RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 123, s. 118n. Dalším aspektem, pro nějž zde však není prostor, jsou mezinárodněpolitické souvislosti procesu. Více ROUSSO H.: Le syndrome de Vichy de 1944 à nos jours, Paris, 1990, s. 73.

³⁹³ FOUCHÉ: Oradour, s. 224, FARMER: Postwar Justice, s. 197.

³⁹⁴ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 118. Více viz FOUCHÉ: Oradour, s. 225n a FARMER: Postwar Justice, s. 197, 198.

³⁹⁵ FOUCHÉ: Oradour, s. 229. FARMER: Postwar Justice s. 199.

³⁹⁶ Podle Henry Roussoa bylo mezi obžalovanými esesáky pouze dvanáct násilně inkorporovaných, status třináctého nebyl blíže zjištěn (s. 72).

Streicher také uvádí pouze dvanáct (s. 213) i Dolliger (s. 483). O třinácti násilně inkorporovaných hovoří Rigoulot (s. 118), Farmer (s. 194) a Fouché (s. 225).

³⁹⁷ FARMER: Postwar Justice, s. 209.

³⁹⁸ FOUCHÉ: Oradour, s. 228. Více FARMER: Postwar Justice, s. 198, 199.

³⁹⁹ Generál Lammerding, velitel divize SS, byl v tu dobu v britské okupační zóně, ale Britové ho odmítali vydat. Za hlavního viníka považovaný Otto Dickman padl v Normandii. Viz RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 119.

⁴⁰⁰ STREICHER ad.: Histoire des Alsaciens, s. 213.

⁴⁰¹ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 119.

⁴⁰² Tamtéž, s. 119. Při čtyřicetitisícové demonstraci v Limoges 4. února kdosi vykřikoval, že to nejsou Alsasané, ale vrazi - ve francouzštině Alsaciens/assassins.

k protestům. Příslušníci asociací sdružujících *Malgré-Nous* vyvěsili na veřejných prostranstvích seznam odsouzených Alsanů. Grafická úprava plakátů odpovídala formě, v jaké nacisté ohlašovali rozsudky smrti nad alsaskými členy odboje.⁴⁰³

Proces Francii rozdělil v několika rovinách. Moselané tentokrát nestáli po boku Alsaska, neboť nejen že se nikdo z nich nevyskytoval mezi pachateli, ale naopak čtyřicet čtyři byli mezi oběťmi. Jednalo se zde o část válečných uprchlíků, v tomto případě z obce Charly, jež uctila jejich památku změnou názvu na Charly-Oradour.⁴⁰⁴ Hluboká nesmiřitelnost obou táborů významně zneklidnila vedoucí státní představitele. Celá událost dalece přesahovala význam "jednoho" procesu s válečnými zločinci a zapadala do kontextu stále ještě aktuálního francouzského vyrovnávání se s druhou světovou válkou. Ve Francii pozvolna doznívala debata o trestání válečné kolaborace. Zdálo se, že je nutno volit mezi potrestáním zločinců a národní jednotou - to bylo přesné pojmenování jádra věci.⁴⁰⁵ Nedovolit, aby se obyvatelstvo Alsaska cítilo ukřivděno a začalo hledat kompenzaci v autonomismu. Jaké řešení nakonec státní představitelé zvolili? Byla navržena amnestie pro všechny násilně inkorporované. Návrh byl záměrně předložen nealsaskými poslanci, zastupujícími až na komunisty všechny politické strany, aby bylo čitelné, že se jedná o poselství směřující k Alsasku od celého národa. Ostře proti se stavěly okruhy spojené s pozůstalými a s nimi komunistická strana. Dodejme, že alsaští komunisté se v této věci s ostatními členy strany rozcházeli, protože s násilnou inkorporací měli vlastní zkušenost. Museli se však podřídit hlavní stranické linii. Vedle přístupu k návratu *Malgré-Nous* to byla pro postavení komunistů v Alsasku-Lotrinsku druhá "přítěžující okolnost". I ta se promítla do jejich nízkých volebních výsledků.

Noviny vzešlé z nelegálních odbojových tiskovin vyjadřovaly k rozsudku rezervovaný přístup. Sami příslušníci odboje nesouhlasili s argumenty, prokazujícími nevinu násilně inkorporovaných. Dle jejich soudu byla tak relativizována závažnost kolaborace a zpochybňována možnost odporu. Poukazovalo se na zasahování moci zákonodárné do moci soudní. Nadto "uspokojit Alsasko" znamenalo "odmítnout Limousin", který byl zřejmě oceněn jako politicky méně důležitý.⁴⁰⁶

Národní shromáždění odhlasovalo amnestii pro násilně inkorporované v poměru 300 proti 228. Návrh byl přijat díky většinové podpoře MRP a RPF (*Rassemblement du peuple Français*), negativní hlasy vzešly především od komunistů, socialistů a třetiny radikálů.⁴⁰⁷ Za několik dní, 21. února 1953, byli odsouzení propuštěni na svobodu. Neboť "čemu je především nutno předejít, to je, aby Francie, poté co bylo v oradourské tragédii zavražděno rukou nepřítele tolik jejích dětí, nechala nadto zasadit hořkou ránu národní jednotě".⁴⁰⁸ Zatímco u pozůstalých obětí (v konkrétním případě Oradouru) se nezmenšovala touha po spravedlivé odplatě, političtí představitelé se ve své většině přikláněli ke smíření. Bordeauxským procesem se zde zabýváme z pohledu Alsaska. Pro ně byla amnestie zadostiučiněním. Potvrdila, že Alsasko je obětí, a zbavila je tak (?) viny. Nezabavila je však vzpomínek, po léta živých.⁴⁰⁹

Jak hodnotit výsledek? Nabízí se pohodlná jednoznačnost: můžeme zvolit buď stranu Limousinu a prohlásit všechny obviněné Alsanany bez výjimky za vrahy. Nebo se identifikujeme s Alsaskem a budeme zdůrazňovat nejednoduchou válečnou situaci a prošlé utrpení, které zúčastněné zbavilo veškeré viny. Dostupná literatura navíc neuvádí přesný podíl obžalovaných na masakru. Obecně o násilně inkorporovaných platilo, že - coby méně spolehliví - nebyli připouštěni k "nejdůležitějším úkolům" a byly jim přidělovány jen "pomocné práce" - nelze však zapomínat, že i tento banální termín má v případě masakru nevinných hrozivý význam. Jenže v bezpečí domova člověk upřímně přísahá na svou odhodlanost hájit právo a neustupovat násilí. Huť už se předsevzetí dostojí tváří v tvář ohrožení vlastnímu či rodiny. Vyvažovat zničené životy v Oradouru zachráněnými životy v Alsasku? Kam až může jít strach o rodinu? Nebo je to zbabělost? Přijměme černobílý obrázek Alsanů tím nejhrubším způsobem donucených narukovat proti svému nejhlubšímu přesvědčení. I poté zůstává otázka, jestli opravdu museli zajít tak daleko a jak se vyrovnávají s krví, která ulpěla na jejich ruce. Podobné úvahy nás mohou přivést k obecnější rovině zodpovědnosti za činy, ve válečných souvislostech k otázce poslušnosti a neuposlechnutí rozkazu. Jednoznačného,

⁴⁰³ STREICHER ad.: Histoire des Alsaciens, s. 113. FOUCHÉ: Oradour, s. 231, 232. FARMER: Postwar Justice, s. 201, 202.

⁴⁰⁴ FARMER: Postwar Justice, s. 209.

⁴⁰⁵ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 120. Byla tak zdůvodňována nezbytnost amnestie i při samotném jejím projednávání. Viz FOUCHÉ: Oradour, s. 231, FARMER: Postwar Justice, např. s. 206.

⁴⁰⁶ FARMER: Postwar Justice, s. 203n.

⁴⁰⁷ ROUSSO: Le syndrome, s. 74.

⁴⁰⁸ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 120. Formulace umožňovala aplikovat amnestii na všechny násilně inkorporované. Viz FOUCHÉ: Oradour, s. 231.

⁴⁰⁹ FOUCHÉ: Oradour, s. 233, FARMER: Postwar Justice, s. 195n.

všeobecně platného rozřešení se dobrat nedá - rozsudek bezprostředně následovaný politicky podmíněnou amnestií jej v žádném případě nemůže poskytnout.

Proces v Bordeaux je tématem, které se znovu vynořovalo, aniž by ztrácelo na intenzitě. Objevil se názor, že Alsasané měli být pokornější. Přese všechno zde totiž bylo několik stovek zavražděných lidí, na jejichž smrti se opravdu podíleli. Měli postupovat jinak - nejprve projevit upřímnou, hlubokou lítost, a až poté se starat o své očištění. Už během procesu nabyli někteří Francouzi dojmu, že na oběti, kvůli kterým se soud koná, se vlastně zapomnělo. Jiní poukazovali na to, že Alsasané si zvykli pohlížet na sebe jako na oběť, obraz doprovázený dvěma charakteristickými atributy - násilnou inkorporací a Tambovem. Cožpak ale ve Waffen SS a Wehrmachtu nebyli i dobrovolníci? A co další jevy - například hospodářská kolaborace? Vytvořil se mýtus, že pohnutá historie Alsaska "zbavila povinnosti skládat účty".⁴¹⁰

ZÁVĚR

Hodnotíme-li poválečnou alsasko-lotrinskou (re)integraci do Francie, lze říci, že francouzské věci nakonec paradoxně posloužil nejlépe Hitler.⁴¹¹ Za prvé smazal jakékoliv pozitivní asociace spojené s německou správou. Od této chvíle Německo symbolizovalo teror a utrpení, nepřipadalo v úvahu nejen jakékoliv napojení na ně, ale samotné "německví" se stalo politickým pojmem,⁴¹² tedy synonymem pro nacismus. Obhajovat autonomii a bilingvismus bylo naprosto vyloučeno, protože někteří jejich předváleční stoupenci je zdiskreditovali svou spoluprací s nacisty. Anexe "svou brutalitou definitivně zahrnila Alsasko zpět k Francii a zabila veškeré autonomistické choutky".⁴¹³ Jiná možnost než existence v rámci francouzského státu prostě nebyla – a Francie by ji jistě ani nepřipustila. Za druhé Francie - byť viděna jako nechápající, lhostejná a provinivší se rokem 1940 - byla obklopena aureolou vítězství. Její obraz nebyl v dotýčných departementech "nikdy tak zářivý".⁴¹⁴ Po opadnutí prvotního nadšení se sice situace začala jevit trochu jinak a bylo možné najít důvody k nespokojenosti, rozličné opoziční proudy ale nebyly tak silné, aby měly moc něco podstatného změnit. Poučení, otřesení nacistickou zkušeností, vystupovali jejich představitelé mnohem umírněněji. V Alsasku-Lotrinsku také postupně slábl vliv tradice. Náboženské rozdíly se začínaly stírat a vnitřní homogenizací se Alsasko-Lotrinsko přibližovalo Francii. Ilustrací proměny budiž i fakt, že po válce nevznikla žádná regionální strana - na rozdíl od meziválečných let.⁴¹⁵ V kontrastu s touto dobou pak poválečný přístup někteří historici dokonce neváhali označit za "nohsledství" a snahu "zalíbit se".⁴¹⁶

Francouzský stát si tentokrát chtěl být jist, že Alsasko-Lotrinsko už neztratí. Již předválečná "benevolence" v podobě ústupků například v jazykové otázce byla v rozporu s francouzskou unitární tradicí a centralismem. Ustupovat i po zkušenosti s nacismem by (v tehdejší optice) znamenalo položit základy nějaké další "páté kolony" a dalšímu "Hitlerovi", který by opět zneužil argument příslušnosti k německému kulturnímu prostoru. Je otázkou, nakolik byla poválečná "francouzská cesta", tak jak byla zvolena, opravdu nutná. Ani před válkou neexistovala všeobecná vůle obyvatelstva Alsaska-Lotrinska k odtržení či připojení se k Německu, tím méně po zkušenostech s nacismem. Situace se po válce pozvolna zklidňovala - proces v Bordeaux znamenal poslední velké vzepětí. Lze předpokládat, že určitá větší vstřícnost francouzských úřadů především v jazykové otázce by mnohé usnadnila. Totéž do určité míry platí také o denacifikačních opatřeních a *Malgré-Nous*. Není však možné opomíjet poválečnou realitu, stejně jako problematičnost "celofrancouzského" osudu během druhé světové války. Obyvatelé anektovaných provincií trpěli i projevy nepochopení či zášti ze strany některých "běžných" Francouzů - zde byla možnost nápravy složitější a nebylo možno ji jednoduše nařídít.

Rok 1953 znamenal určitý přelom v odstupu, který Alsasko-Lotrinsko zachovávalo vůči Francii z důvodu poválečného vývoje. Alsasku se dostalo alespoň částečného zadostiučinění. K vyřešení "alsasko-lotrinské otázky" v dlouhodobém horizontu přispěl také proces francouzsko-německého

⁴¹⁰ RIGOULOT: L'Alsace-Lorraine, s. 122, více viz tamtéž, s. 120n. FARMER: Postwar Justice, s. 199.

⁴¹¹ MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 117.

⁴¹² A autonomismus splyl s germanofilstvím. MAUGUÉ: Le Particularisme, s. 134n a s. 169n. WAHL, RICHEL: L'Alsace entre France et l'Allemagne, s. 256.

⁴¹³ MAUGUÉ: Le Particularisme, s.124.

⁴¹⁴ SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 351.

⁴¹⁵ Po válce krátce existovala Lidová republikánská strana (*Parti Républicain Populaire*). Viz STREICHER ad.: Histoire des Alsaciens, s. 215.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 215 resp. SCHAEFFER: L'Alsace et l'Allemagne, s. 351.

sbližování a počátky evropské integrace. Pomohly překonat francouzsko-německý antagonismus, jehož průsečíkem i částečným zdrojem bylo Alsasko-Lotrinsko po dlouhá léta.

Seznam pramenů a použité literatury

Knihy a odborné publikace / literatura

- ADLER – RUDEL, S.: The Evian Conference on the Refugee Question. In: Leo Baeck Institute Yearbook 13 (1968), s. 235–273
- AMOUROUX, H.: La grande histoire des Français après l'occupation. La page n'est pas encore tournée. Janvier-Octobre 1945. Paris, 1993
- d'APPOLLONIA, A. Ch.: Histoire politique des intellectuels en France 1944-1954. Bruxelles, 1991
- BAUER, J.: Jews for Sale? Nazi – Jewish negotiations, 1933-1945. New Haven and London, 1994
- BECKER, J.-J.: Histoire politique de la France depuis 1945. Paris, 1992
- BECKER, J.-J.: Le Parti communiste français veut-il prendre le pouvoir? La stratégie du PCF de 1930 à nos jours. Paris, 1981
- BERENBAUM, M.: Witness to the Holocaust. New York, 1997
- BLOCH, Ch.: La place de la France dans les différents stades de la politique extérieure du Troisième Reich (1933-1940). In: Les relations franco-allemandes entre 1933 et 1939. Paris, 1977, s. 15-31
- BON, F.: Les élections en France. Paris, 1978
- BOND, M., SMITH, J., WALLACE, W.: Význační Evropané. Praha, 1998
- BONNEFONT, J.-C. (dir.): Histoire de la Lorraine de 1900 à nos jours. Toulouse, 1979
- BONNEFOUS, M., SEYDOUX, M.: L'année politique 1944-1945. Paris, 1946
- BONNET, J.-C.: De Washington au Quai d'Orsay; Défense de la paix. Paris, 1946
- BONNET, J.-C.: Les pouvoirs publics français et l'immigration dans l'entre-deux-guerres. Lyon, 1976
- BOSSUAT, G.: Le plan Marshall dans la modernisation de la France. In BERNSTEIN, S., MILZA, P.: L'année 1947, s. 45-73.
- BRAUDEL, F., LABROUSSE, E.: Histoire économique et sociale de la France, 2. díl. Paris, 1980
- BURRIN, P.: La France à l'heure allemande 1940-1944. Paris, 1995
- BUTON, P.: L'éviction des ministres communistes. In: BERNSTEIN, S., MILZA, P. (eds.), L'Année 1947. Paris, 2000, s. 339-355
- COURTOIS, S., LAZAR, M.: Histoire du Parti communiste français. Paris, 1995
- DEWITTE, P. (dir.): Immigration et intégration. Paris, 1999
- DOLLINGER, P. (dir.): Histoire de l'Alsace. Toulouse, 1970
- DREYFUS, M. (dir.): Le siècle des communismes. Paris, 2000
- DREYFUS, M.: PCF. Crises et dissidences. De 1920 à nos jours. Bruxelles, 1990
- DUBY, G.: Histoire de la France de 1852 à nos jours. Paris, 1987
- DUHAMEL, E.: Histoire politique de la IVe République. Paris, 2000
- DUPAQUIER, J. (ed.): Histoire de la population française de 1914 à nos jours. Paris, 1988
- DUROSELLE, J.-B.: Politique étrangère de la France. La décadence 1932-1939. Paris, 1979
- ELGEY, G.: Histoire de la IVe République. Première partie: La République des illusions 1945-1951. Paris, 1993

- ELGEY, G.: Histoire de la IVe République. Première partie: La République des Illusions 1945-1951. Paris, 1992
- ELISCHER, D.: Tripartismus v kontextu rodící se IV. republiky, bakalářská práce IMS FSV UK, Praha, 2002
- FARMER, S.: Postwar Justice in France: Bordeaux 1953. In: DEÁK, I., GROSS, J. T. and JUDT, T. (eds.): The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath, New Jersey, 2000, s. 194-211
- FAUVET, J.: Histoire du Parti communiste français 1920-1976. Paris, 1977
- FEINGOLD, H. L.: The Politics of Rescue. The Roosevelt Administration and the Holocaust 1938-1945. New Jersey, 1970
- FOUCHÉ, J. J.: Oradour. Paris, 2001
- GEORGE, P.: L'immigration en France – faits et problèmes. Paris, 1986
- GROSSER, P.: L'entrée de la France en Guerre froide. In: BERNSTEIN, S., MILZA, Pierre (eds.): L'Année 1947. Paris, 2000, s. 167-188
- GRYNBERG, A.: L'accueil des réfugiés d'Europe centrale en France (1933 – 1939). In: Les Cahiers de la Shoah. Conférences et séminaires sur l'histoire de la Shoah, Université de Paris I 1993-1994. Paris, 1994, s. 68-100
- HABE, H.: Tajné posláni. Praha, 1967
- HOGAN, M. J.: The Marshall Plan, America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952. New York, 1995
- HONZÁK, F., PEČENKA, M., STELLNER, F., VLČKOVÁ, J.: Evropa v proměnách staletí. Praha, 2001
- CHADEAU, E.: Aide étrangère et politique économique. In BERNSTEIN, S., MILZA, P.: L'année 1947, s. 149-166
- JÄCKEL, E.: Hitlerův světový názor. Praha – Litomyšl, 1999
- JUNGUA, D., LAZAR, M.: L'Histoire au jour le jour 1944-1991. Paris, 1992
- KENRICK, D., PUXON, G.: Destins gitans. Des origines à la "solution finale". Paris, 1974.
- KRIEGEL, A.: Les communistes français dans leur premier demi-siècle 1920-1970. Paris, 1985
- KUNCOVÁ, I.: Dějiny Francie. Praha, 1988
- LACOSTE, Y. (dir.): Dictionnaire de géopolitique. Paris, 1995
- LAPYERONNIE, D. (dir.): Immigrés en Europe, Politiques locales d'intégration. La documentation française, Paris, 1992
- LAVABRE, M.-C.: Le fil rouge. Sociologie de la mémoire communiste. Paris, 1994
- LAVAU, G.: Le parti communiste dans le système politique français. In: kol., Le communisme en France, Cahier de la FNSP. Paris, 1969, s. 7-82
- LAZAR, M.: Communisme français et communisme international. In: BERNSTEIN, S., MILZA, P. (eds.): L'Année 1947. Paris, 2000, s. 357-372
- LEQUIN, Y. (ed.): La mosaïque France (histoire des étrangers et de l'immigration en France). Paris, 1988.
- LUŇÁK, P.: Západ. Spojené státy a západní Evropa ve studené válce. Praha, 1997
- MARGAIRAZ, M.: La reconstruction matérielle: crise, infléchissement ou ajustement? In BERNSTEIN, S., MILZA, P.: L'année 1947, s. 17-44
- MASSON, P.: La IVe République 1944/1958. Paris, 1985

- Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse (1937-1941), livre II. Paris
- Les relations franco-allemandes entre 1933 et 1939, ouvrage collectif. Paris, 1977
- Les relations franco-britanniques entre 1933 et 1939, ouvrage collectif. Paris, 1977
- MARRUS, M. R.: Les exclus. Les réfugiés européens au XXe siècle. Paris, 1986
- MAUGUÉ, P.: Le Particularisme alsacien 1918-1967. Paris, 1970
- MAUROIS, A: Dějiny Francie. Praha, 1994
- MAUROIS, A.: Dějiny Francie. Praha, 2000
- MAYER, N.: Ces Français qui votent Le Pen. Paris, 2002
- MEYER, Ahlrich: Die deutsche Besatzung in Frankreich 1940-1944. Darmstadt, 2000
- MIQUEL, P.: La Quatrième République. Hommes et pouvoirs. Paris, 1982
- NÁLEVKA, V.: Světová politika ve 20. století, 1. díl. Praha, 2000
- NICAULT, C.: L'abandon des Juifs avant la Shoah: La France et la conférence d'Evian In: Les Cahiers de la Shoah. Conférences et séminaires sur l'histoire de la Shoah, Université de Paris I 1993-1994. Paris, 1994, s. 101–130
- NOIN, D., CHAUVIRÉ, Y.: La population de la France. Paris, 1995
- NOUSCHI, A., AGULHON, M.: La France de 1940 à nos jours. Paris, 1990
- ORY, P.: Les collaborateurs 1940-1945. Paris, 1976
- PAXTON, R. O.: La France de Vichy 1940 - 1944. Paris, 1973
- PEČENKA, M., LUŇÁK, P. a kol.: Encyklopedie moderní historie. Praha, 1999
- PESCHANSKI, D.: La France des camps (L'internement 1938-1946). Paris, 2002
- PETRUF, P.: Marshallov plán. Bratislava, 1993
- POLONI, B.: Der französische Fall. In MÖLLER, H., KNITTLER, H., PEŠEK, J., TŮMA, O. (eds.), sborník Poválečná nouzová justice. Praha, 2003
- PORTER, D.: A Conspiracy of Complicity and Complacency. An Anatomy of Evils of Our Century. New York, 1966
- REITEL, F.: La Lorraine. Paris, 1982
- RIGOULOT, P.: L'Alsace-Lorraine pendant la guerre 1939-1945. Paris, 1997
- RIOUX, J.-P.: La France de la Quatrième République. L'ardeur et la nécessité 1944-1952, 1. Díl. Paris, 1980
- RITTER, J.: L'Alsace. Paris, 1985
- ROUSSO, H.: Le syndrome de Vichy de 1944 à nos jours. Paris, 1990
- SCHAEFFER, P. J.: L'Alsace et l'Allemagne de 1945 à 1949. Metz, 1976
- SCHOR, R.: L'opinion française et les étrangers, 1919-1939. Paris, 1985
- SIRINELLI, J.-F. (ed.): Dictionnaire historique de la vie politique française au XXe siècle. Paris, 1995
- STREICHER, J.-C., FISCHER, G., BLEZE, P.: Histoire des Alsaciens, de 1789 à nos jours. Paris, 1979
- The Holocaust Encyclopedia. Yale University Press, 2001
- TOUCHARD, J.: Introduction à l'idéologie du Parti communiste français. In: kol., Le communisme en France, Cahier de la FNSP. Paris, 1969, s. 83-87

- VOGLER, B.: Histoire de l'Alsace. Rennes, 2002
- VOLDMAN, D.: Une année charnière pour la reconstruction des villes? In BERNSTEIN, S., MILZA, P.: L'année 1947, s. 115-125
- WAHL, A., RICHEZ, J.-C.: L'Alsace entre France et Allemagne 1850-1950. Paris, 1994
- WALTEROVÁ, H.: Francouzština známá i neznámá. Praha, 1993
- WEIL, P.: Qu'est-ce qu'un Français? (Histoire de la nationalité française depuis la Révolution). Paris, 2002
- WEINBERG, D., H.: Les Juifs à Paris de 1933 à 1939. Paris, 1974
- WINOCK, M. a kol.: Historie extrémní pravice ve Francii. Praha, 1998
- WISTRICH, R. S.: Hitler a holocaust. Bratislava, 2002

Periodický tisk / odborná periodika

- BAUDY, N.: L'histoire Invisible. Le prix d'un Juif: 250 dollars. In: Planète, n. 24 Paris, Sept/Oct. 1965, s. 118–129
- BOURGEOIS, D.: La porte se ferme: la Suisse et le problème de l'immigration juive en 1938. In: Relations internationales, n. 54, été 1988, s. 181-204
- CARON, V.: Prelude to Vichy: France and the Jewish Refugees in the Era of Appeasement In: Journal of Contemporary History, vol. 20, 1985, s. 157-176
- GRANDHOMME, J.-N.: Une mémoire double. In: Les Saisons d'Alsace n. 14, printemps 2002, s. 41-45
- KLEINSCHMAGER, R.: La paix européenne. In: Les Saisons d'Alsace n. 14, printemps 2002, s. 78-79
- LAZAR, M.: Le communisme français et italien fut-il un totalitarisme? In: Communisme, n°47/48, Paris, 1996, s. 115-125
- MAGA, T. P.: Closing the Door: The French Government and Refugee Policy, 1933-1939. In: French Historical Studies, vol. 12, n. 3 (printemps 1982), s. 424-442
- MOURREAU, J.-J.: La double tragédie des malgré-nous. In: Historia n. 621, 1998, s. 24-31
- PESCHANSKI, D.: Les camps français d'internement. In: L'Histoire n. 129, 1990, s. 104-109
- STEIN, J. B.: Great Britain and the Evian Conference. The Wiener Library Bulletin 1976, vol. XXIX new series, n. 3 37/38, s. 40–52
- WAHL, A.: Lendemain de guerres. In: Les Saisons d'Alsace n. 14, printemps 2002, s. 47-49
- WEIL, P.: La politique de la France. In: Politique étrangère 3/94, Automne 1994
- WIHTOLD DE WENDEN, C.: Ouverture et fermeture de la France aux étrangers (un siècle de l'évolution). In: Vingtième Siècle, 73, janvier-mars 2002
- ZÍDEK, P.: Proti nelidským zákonům. In: Respekt 03. 03. 1997, s. 14
- La Croix, březen – srpen 1938.
- Le Figaro, březen – srpen 1938.
- L'Humanité, březen – srpen 1938.

Prameny, dokumenty

- Convention concernant le statut de réfugiés provenant d'Allemagne. Genève, le 10 février 1938

Documents diplomatiques français 1932-1939, 2e série (1936-1939), tome XVII. Imprimerie Nationale, Paris 1984, str. 453-455

Peignard , Emmanuel: *L'immigration en France*, La documentation française, červenec 2001.

Frémont , Armand: *Portrait de la France, villes et régions*, Edition Flammarion, Paris 2001.

Les immigrés dans l'ensemble de la population totale. Recensement, Rapport du Haut Conseil à l'intégration, La Documentation Française, Paris 1992.

INSEE. Fabienne Daguet, Suzanne Thave: *La Population immigrée, le résultat d'une longue histoire*, Département de la démographie, INSEE, červen 1996.
http://www.insee.fr/FR/FFC/DOCS_FFC/ip458.pdf

La documentation française. Julien Boeldieu, Catherine Borrel: *Recensement de la population 1999*, INSEE Première, No 748, listopad 2000.
http://www.ladocumentationfrancaise.fr/dossier_polpublic/immigration/chiffres/ip748.pdf

FN. 300 mesures pour la renaissance de la France. Programme de gouvernement, březen 2003
<http://www.frontnational.com/programme>, 29. 1. 2003.

INSEE. l'Institut de la statistique et des études économiques. Recensement de la population:
<http://www.insee.fr>

HCI. Haut conseil à l'intégration. Synthèse de son rapport.
<http://www.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/014000758/synth.htm>

Archivy

Archive du ministère des Affaires étrangères, Paris.

Série SDN 1815

Série SDN 1816

Série SDN 1817

Série SDN 1818

Publikace CEFRES

Éditions du CEFRES

- Miroslav NOVÁK - „Une transition démocratique exemplaire? L'émergence d'un système de partis dans les Pays tchèques“, 1997, 190 str.
- Laurent BAZAC-BILLAUD - „Kroměříž '98: Pour une Moravie nouvelle/Budoucnost zatopených území“, 1997, 90 str.
- Mauriel BLAIVE, Georges MINK (dir.) - „Benešovy dekrety. Budoucnost Evropy a vyrovnávání se s minulostí.“, 2003, 123 str.
- Maxime FOREST, Georges MINK (dir.) - „Post-communisme: les sciences sociales à l'épreuve“, 2003, 221 str.

Cahiers du CEFRES

- „Sociální a politická proveditelnost ekonomické reformy v Československu“. *Cahiers du CEFRES n°1*, 1992, 70 str.
- „La faisabilité socio-politique de la réforme économique en Tchécoslovaquie“. *Cahiers du CEFRES n°1f*, 1992, 72 str.
- Jean-Marc SIROËN - „Nacionalismus v ekonomických vztazích“, Michel AGLIETTA - „Měna a centrální banky“, Yves BOURDEL, Inge PERSSON - „Dlouhodobá nezaměstnanost“. *Cahiers du CEFRES n°2*, 1993, 80 str.
- „Politická a ekonomická transformace v zemích střední a východní Evropy“. *Cahiers du CEFRES n°3*, 1993, 154 str.
- „Transition politique et transition économique dans les pays d'Europe centrale et orientale“. *Cahiers du CEFRES n°3f*, 1994, 228 str.
- Olivier BOUIN - „La privatisation par coupons dans l'ex-Tchécoslovaquie : analyse du mécanisme d'enchères et de ses résultats“. *Cahiers du CEFRES n°4f*, 1993, 108 str.
- „Modernismus před a po/Le modernisme ante et post“. *Cahiers du CEFRES n°5*, 1994, 48 str.
- „Dějiny a paměť - odboj a kolaborace za druhé světové války“. *Cahiers du CEFRES n°6*, 1995, 96 str.
- „Histoire et mémoire : résistance et collaboration pendant la Seconde Guerre mondiale“. *Cahiers du CEFRES n°6f*, 1997, 112 str.
- „Questions urbaines : Prague et ses nouveaux quartiers“. *Cahiers du CEFRES n°7f*, 1994, 158 str.
- „Problematika města: Praha a její nové čtvrtě“, *Cahiers du CEFRES n°7*, 1995, 142 str.
- „Antologie francouzských společenských věd: antropologie, sociologie, historie“. *Cahiers du CEFRES n°8*, 1995, 236 str.
- „Území v procesu změn“. *Cahiers du CEFRES n°9*, 1995, 240 str.

- „Territoires en mutation“.
Cahiers du CEFRES n°9f, 1995, 288 str.
- „Antologie francouzských společenských věd: Město“.
Cahiers du CEFRES n°10, 1996, 126 str.
- „Původní a noví vlastníci - strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě“.
Cahiers du CEFRES n°11, 1996, 278 str.
- „Anciens et nouveaux propriétaires : stratégies d'appropriation en Europe centrale et orientale“.
Cahiers du CEFRES n°11f, 1997, 310 str.
- „Antologie francouzských společenských věd: Zprostředkování a prostředníci v kultuře“.
Cahiers du CEFRES n°12, 1997, 182 str.
- „Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti“.
Cahiers du CEFRES n°13, 1998, 198 str.
- „Společné pohledy na Evropu“.
Cahiers du CEFRES n°14, 1998, 120 str.
- „Regards communs sur l'Europe“.
Cahiers du CEFRES n°14f, 1998, 128 str.
- „Transmise kultury a škola“.
Cahiers du CEFRES n°15, 1998, 220 str.
- „Vznikání demokratické praxe v České republice. Lokální politika, neziskový a výrobní sektor“.
Cahiers du CEFRES n°16, 1999, 130 str.
- „Émergence des pratiques démocratiques en République tchèque. Politique locale, secteur associatif et entreprises“.
Cahiers du CEFRES n°16f, 1999, 130 str.
- „Antologie francouzských společenských věd. Úvahy nad 20. stoletím“.
Cahiers du CEFRES n°17, 1999, 89 str.
- „Slova Města“.
Cahiers du CEFRES n°18, 2000, 239 str.
- „Antologie francouzských společenských věd. Úvahy nad 20. stoletím: Problém a výzva pro společenskou vědu (historie - antropologie - sociologie)“.
Cahiers du CEFRES n°19, 2000, 214 str.
- „Co nevíme o první Československé republice“.
Cahiers du CEFRES n°20, 2000, 114 str.
- „Historie vědy a techniky. Historiografie vědy a techniky, komparace vývoje oboru ve Francii a v České republice“.
Cahiers du CEFRES n°21, 2001, 138 str.
- „Česko - francouzský dialog o dějinách evropské rodiny“.
Cahiers du CEFRES n°22, 2001, 118 str.
- „Padesát let francouzské filosofie“.
Cahiers du CEFRES n°23, 2001, 113 str.
- „L'enseignement supérieur en France et en République tchèque : perspectives européennes.“
„Vysoké školství v České republice a ve Francii: evropské perspektivy.“
Cahiers du CEFRES n°24, 2001, 158 str.
- „Les politiques étrangères des États satellites des l'URSS 1945-1989“
Cahiers du CEFRES n°25, 2001, 143 str.
- „Mémoires du communisme en Europe centrale“

Cahiers du CEFRES n°26, 2001, 254 str.

- „Spotřebitelská legislativa EU a její implementace do práva členského a kandidátského státu (na příkladu Francie a České republiky“
Cahiers du CEFRES n°27, 2001, 170 str.
- „Le droit communautaire de la consommation et sa transposition dans les États membres et dans les pays candidats (les exemples français et tchèque)“
Cahiers du CEFRES n°27f, 2001, 190 str.
- „Matematik Pierre de Fermat“
Cahiers du CEFRES n°28, 2002, 209 str.
- „Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích“
Cahiers du CEFRES n°29, 2003, 246 str.
- „L'inspiration française dans les sciences sociales en Pays tchèques“
Cahiers du CEFRES n°29f, 2004, 270 str.

Documents de travail

- Ariane Pailhé : „Inégalités professionnelles selon le sexe dans les pays d'Europe centrale en transition : une approche théorique“.
Documents de travail n°1, říjen 1995.
- Muriel Blaive : „Le Parti communiste tchécoslovaque et la société entre 1948 et 1951 : actions et réactions“.
Documents de travail n°2, prosinec 1995.
- Daphné Bouteillet : „Une approche critique de la politique tchèque en matière d'accord de réadmission“.
Documents de travail n°3, leden 1996.
- Marlène Laruelle : „Střední Evropa: une autre écriture de la nation?“
Documents de travail n°4, únor 1996.
- Catherine Perron : „Engagement et itinéraires politiques dans la commune est-allemande de Hoyerswerda“.
Documents de travail n°5, duben 1996.
- Magdaléna Hadjiisky : „La Fin du Forum civique et la naissance du Parti civique démocratique (janvier 1990 - avril 1991)“.
Documents de travail n°6, květen 1996.
- Thomas Kergall - Pavel Hroboň : „Economic Evaluation of Health Care Services: Potential for Reforms in the Czech Republic. Where Do We Stand Today?“
Documents de travail n°7, červen 1996.
- Anne Madelain : „Les Revues culturelles *samizdat* tchèques (1968-1989): enjeux d'une 'culture parallèle'“.
Documents de travail n°8, červenec 1996.
- Anne Bazin : „Le Retour de la question allemande dans la vie politique tchèque: du discours dissident à la réalité politique (1968-1994)“.
Documents de travail n°9, únor 1997.
- Jitka Malečková : „La perception de la femme dans le contexte inégalitaire de l'évolution mondiale“.
Documents de travail n°10, květen 1997.
- Angèle Postolle : „Vers la constitution d'un ordre juridique européen des Tsiganes : les éléments de la protection internationale des Roms d'Europe centrale“.
Documents de travail n°11, červen 1997.

-
- Christine Vendredi : „Le verre dans l’architecture tchécoslovaque - Les pavillons des expositions“.
Documents de travail n° 12, září 1997.
 - Etienne Boisserie : „Évolution relative à la question des droits culturels des minorités nationales et groupes ethniques en Slovaquie depuis l’indépendance“.
Documents de travail n°13, říjen 1997.
 - Etienne Boisserie : „Les élections présidentielles en Slovaquie en 1998 dans le contexte des élections législatives de septembre“.
Documents de travail n°14, červen 1998.
 - Marlène Laruelle : „L’histoire en Pays tchèques : pratique et discours chez Kamil Krofta (1876-1945)“.
Documents de travail n°15, červenec 1998.
 - Laure Neumayer : „Opinions publiques et partis politiques face à l’intégration européenne en Hongrie, Pologne et République tchèque“.
Documents de travail n°16, září 1998.
 - Françoise Noirant : „*Passages de l’Est* de Danièle Sallenave : une vision française (et marxiste) des Démocraties Populaires en 1992“.
Documents de travail n°17, říjen 1998.
 - Birgit Müller (project leader) : „The Council of Europe after Enlargement: an Anthropological Enquiry“.
Documents de travail n°18, červenec 1999.
 - Sandrine Devaux : „Les organisations de jeunesse en République tchèque : illustration d’un phénomène de reconversion-adaptation“.
Documents de travail n°19, listopad 2001.
 - Michel Perottino : „Partis politiques, État de partis, système de partis et pluralisme sous la Première république tchécoslovaque, ou les vicissitudes d’un modèle tchécoslovaque surestimé“.
Documents de travail n°20, listopad 2001.

Études du CEFRES

- Cyrille Billaud et François Richard : *Les élections européennes de juin 2004 en Pologne, République tchèque et Slovaquie*, Étude du CEFRES n° 1
disponible en ligne : <http://www.cefres.cz/publications/etude1.pdf>
- Carole Pommois, *La consommation à Prague : impacts sur l’espace urbain*, Étude du CEFRES n° 2
disponible en ligne : <http://www.cefres.cz/publications/etude2.pdf>
- *Proměny „sladké Francie“*. *Otázky francouzských dějin 30. a 40. let 20. století*, Étude du CEFRES n° 3
disponible en ligne : <http://www.cefres.cz/publications/etude3.pdf>